

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Бондаренко Н.В.,
Новосьолова В.І., Попова Л.О.

Практикум з методики навчання української мови

Практичний посібник

Електронне видання

Київ
Видавничий дім "Освіта"
2024

УДК 373,5:811.161.2+811.161.2](075.3)

Затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 14 від 28 грудня 2023 року)

Рецензенти:

Богданець-Білокаленко Н.І., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу мов національних меншин і зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України;

Груба Т.Л., доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови і літератури Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, декан історико-філологічного факультету;

Осипенко С.П., учитель української мови та літератури, учитель-методист Гімназії №4 Червоноградської міської ради Львівської області.

Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Бондаренко Н.В., Новосьолова В.І., Попова Л.О.
Практикум з методики навчання української мови. Практичний посібник. [Електронне видання]. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 142 с.

ISBN 978-966-983-492-8

Практикум з методики навчання української мови

У посібнику представлено теоретико-практичні аспекти методики компетентнісно орієнтованого навчання української мови. Запропоновано механізм застосування методів навчання української мови, спрямованих на формування компетентного мовця.

Представлено зразки вправ і завдань, які реалізують теоретичні положення методики компетентнісно орієнтованого навчання української мови. Посібник може бути використано в освітньому процесі закладів середньої, вищої післядипломної педагогічної освіти.

ISBN 978-966-983-492-8

© Інститут педагогіки НАПН України, 2024

© Видавничий дім «Освіта», 2024

© Голуб Н.Б., Горошкіна О.М.,

Бондаренко Н.В., Новосьолова В.І.,

Попова Л.О. 2024

ЗМІСТ

Передмова

Розділ I. Методи діалогічної взаємодії

Теоретична частина

Практична частина

Розділ II. Метод спостереження над мовою і мовними фактами в системі навчання української мови

Теоретична частина

Практична частина

Розділ III. Метод самостійної роботи з джерелом інформації

Теоретична частина

Практична частина

Розділ IV. Метод вправ

Теоретична частина

Практична частина

Розділ V. Асоціативний метод

Теоретична частина

Практична частина

Загальні рекомендації

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні висуває високі вимоги до навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, адже школа повинна сформувати компетентного мовця.

Метапредметні функції української мови як навчального предмета забезпечують універсальний характер впливу на формування ключових компетентностей і наскрізних умінь, адже мова є провідним засобом розвитку мислення й мовлення особистості, її інтелектуальних і творчих здібностей, лінгвокреативності, підґрунтям соціалізації і самореалізації особистості, продуктивним засобом досягнення успішності. Саме мова є потужним засобом залучення учнів до культурно-історичного досвіду людства й засвоєння системи ціннісно-світоглядних орієнтацій та імперативів, якими має керуватися людина. Реалізація компетентнісного підходу сприяє вивіщенню питання якості шкільних методик навчання української мови, бо роль цього предмета в освітньому процесі виняткова.

У цьому контексті особлива роль належить методам навчання української мови. Практика засвідчує, що сьогодні відбувається трансформація методів навчання, їх осучаснення, оскільки педагоги щоразу частіше до складу традиційних методів навчання додають різноманітні психологічні прийоми (аналіз ситуацій морального вибору, обговорення конфліктів, тренування емпатії, саморозуміння, творчі, ігрові тощо) для створення позитивного емоційного тла уроку, ситуації успіху, забезпечення психологічної підтримки учнів, формування в них стійкої мотивації до засвоєння української мови, інтересу до предмета, розвитку особистісних якостей здобувачів освіти, адже кожен метод навчання виконує пізнавальну, розвивальну, виховну, формувальну, спонукальну, контролювальну функції.

В умовах компетентнісної освітньої парадигми метод навчання може бути і способом, і засобом засвоєння учнями змісту навчання, важливого для їхнього, комунікативного досвіду, формування ставлень і цінностей, тобто інструментом формування ключових компетентностей і наскрізних умінь.

Цей посібник підготовлено в межах виконання наукової теми «Теоретико-методичні засади добору і застосування методів навчання української мови учнів гімназії та ліцею».

У посібнику показано способи підвищення результативності застосування осучаснених традиційних методів навчання учнів гімназії і ліцею. Перелік методів було визначено під час онлайн-анкетування серед учителів української мови і літератури щодо проблеми теорії і практичного застосування методів навчання української мови (2021–2023 рр.). Перше анкетування було проведено в січні 2021 року. Його результати такі: вчителі найчастіше використовують практичний метод, бесіду, проблемно-пошуковий, частково-пошуковий, пояснювально-ілюстративний, проблемний (проблемного викладу, проблемне навчання), метод вправ (вправи), інфомедійний, дослідницький, карту мислення, біоадекватний, метод проєктів, інтерактивні, методи критичного мислення тощо. Не так часто застосовують у роботі репродуктивний, дослідницький, наочний, лекцію, роботу з підручником та ін.

Окремі методи, наприклад, дослідницький, роботи з підручником, є в обох групах, що свідчить про наявність суб'єктивного чинника в доборі методів навчання української мови.

У листопаді-грудні 2023 року проведено друге онлайн-анкетування. Його результати засвідчили необхідність розкриття особливостей модернізації традиційних методів навчання, застосування їх задля формування предметної і ключових компетентностей учнів.

Посібник має виражений практичний характер, оскільки містить зразки застосування того чи того методу на уроках української мови в 5–11 класах.

РОЗДІЛ І

МЕТОДИ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Активність особистості й потреба самовдосконалюватися можуть здобути розвиток тільки у взаємостосунках з іншими, побудованих за принципом діалогу, який є інноваційним ресурсом розвитку особистості. Діалог становить осердя процесу особистісно орієнтованого навчання. Тільки в діалозі можливе генерування учнем знань, ідей і створення на цій основі власного освітнього продукту. Особистісна спрямованість навчання сприяє посиленню діалогічної взаємодії за рахунок активності учня у навчальному діалозі щодо засвоєння нових знань і набуття умінь.

Ще Костянтин Ушинський наполягав на необхідності поєднання повідомлення учням знань зі стимулюванням у них бажання й розвитком здатності самостійно здобувати нові знання. «Повноцінними є тільки ті знання, які дитина здобула власною активністю», – наголошував Йоганн Песталоцці.

У наукових джерелах дидактична цінність діалогових технологій узалежнюється від уприморднення мотивації, активізації пізнавальних процесів, мовленнєвої діяльності, розвитку життєво необхідних комунікативних умінь, зокрема: орієнтуватися в ситуації спілкування; вести конструктивний діалог, бесіду чи дискусію; висловлювати власні думки, розвивати, аргументувати й обґрунтовувати власну точку зору; адекватно сприймати і приймати позицію співрозмовника, толерувати; виявляти увагу і повагу до партнера; розуміти і враховувати емоційний стан партнера; ставити присутні запитання й вичерпно відповідати на запитання співрозмовника; робити висновки тощо.

Особистісна спрямованість навчання сприяє посиленню діалогічної взаємодії за рахунок активності учня у навчальному діалозі щодо засвоєння нових знань і набуття умінь. *Евристичний діалог* розуміють як постановку учнем запитань на всіх етапах освітньої діяльності: цілевизначення; вибору форм і методів, увідповіднення його національно-культурним, історичним, психологічним особливостям, рефлексії.

Діалоговий підхід створює умови для результативного формування в учнів досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до світу. Це дає змогу здобувачеві освіти ставити й успішно реалізовувати навчальні й життєві цілі за власною освітньою траєкторією.

На відміну від монологічного, метод діалогічної взаємодії – це навчальна розмова, спрямована на здобуття знань і набуття вмінь. З методичного погляду розмова уможлиблює спілкування не тільки між педагогом і учнем, а й між здобувачами освіти. Учитель зазвичай звертається до всього класу, рідше – до окремих учнів, а кожен учень може говорити назагал і розмовляти як з учителем, так і з кожним однокласником.

Методи діалогічної взаємодії науковці трактують як методи взаємодії педагога й учнів, учнів між собою, тобто учня з учнем, під час якої вони здобувають теоретичні знання й набувають практичних умінь і навичок.

Застосування діалогових технологій передбачає роботу в парах, у мікро- (3–4 учні) й макрогрупах (5–6 учнів), класну й потребує застосування відповідних методів навчання, таких як проблемна лекція, бесіда (евристична, аналітична, повідомлювальна, індивідуальна, фронтальна, співбесіда), проблемно-пошукові діалоги, навчальна дискусія, диспут, метод колективного генерування ідей (у невдалій перекладній версії – «мозковий штурм»), проблематизоване завдання, моделювання проблемних і мовленнєвих ситуацій, кейс-метод, пресконференція, рольові ігри, пізнавальні ігри-змагання тощо [1].

Методи діалогічної взаємодії характеризуються такими основними *ознаками*: виклад навчального матеріалу здійснюється у формі повідомлювальної бесіди, під час якої за можливості створюється проблемна ситуація. Учні залучаються до формулювання проблем, висування припущень, обґрунтування й доведення гіпотез. Контроль і оцінка узалежнюються від рівня активності учнів у повідомлювальній бесіді й розв'язанні навчальних проблем. Необхідним робочим компонентом методу діалогічної взаємодії є емоційність, адже педагог має не тільки висловити думку, а й викликати бажані емоції в учнів.

Метод діалогічної взаємодії застосовний у формі бесіди на будь-якому етапі уроку вивчення нового матеріалу, узагальнення й систематизації знань. Учні залучаються до відповідей на запитання, розраховані на наявні у них знання і вміння. Частка їх самостійності визначається кількістю запитань репродуктивного характеру. Ставлячи запитання, відповіді на які потребують нової інформації, нових знань, підходів, педагог або сам відповідає на них, або організовує вивчення посібника, відеофільму тощо.

Набуваючи природної динаміки, доцільно застосований метод діалогічної взаємодії може перетекти в евристичний / дослідницький. А це розширює можливості здобувачів освіти, збільшує частку цікавої дослідницької роботи й підготовки ними власних виступів із оприлюднення результатів.

Діалогова складова є визначальним компонентом дистанційного навчання, що дає змогу педагогові діалогізувати освітній процес і одержувати зворотний зв'язок щодо засвоєння навчального матеріалу і сформованості в учнів необхідних знань і вмінь, тобто досягнення ними чітко визначених результатів.

Психологічне й дидактичне підґрунтя розроблення методу діалогічної взаємодії становлять *особистісно орієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи*, ідеї педагогіки співробітництва, проблематизації навчання.

Слід відзначити значущість педагогічних можливостей діалогової технології у формуванні й задоволенні пізнавального інтересу учнів і в засвоєнні ними нових знань.

Педагогічна діалогова технологія реалізує одну з найважливіших функцій – когнітивну. Під час діалогу відбувається синтезування окремих елементів аналізованого явища, процесу в єдину цілісну систему, усвідомлюються якості, властиві як усій системі, так і окремому поняттю. Діалогова технологія дає змогу керувати пізнавальною діяльністю учнів у навчально-пізнавальному процесі, зокрема під час формування у них нових понять. Пізнавальна активність учнів у процесі формування понять за діалогової технології стимулюється як на основі висловлення учнями власних суджень, так і завдяки подоланню хибних уявлень про навколишню дійсність на основі зіставлення з міркуваннями однокласників.

Наявність різних думок, що визначають сутність діалогу, уможлиблює перехід від одного розуміння до іншого.

Тому моделювання системи евристичного навчання на основі діалогу, перебіг пізнавальних процесів у діалоговій технології навчання, формування в учнів нових понять засобами діалогової технології, забезпечення діалогового середовища як розвивального чинника має стати одним із завдань лінгводидактики. Основним у діалозі є співрозуміння, співучасть, спільний пошук рішень і обмін цінностями. Характерними особливостями діалогової технології є: співтворчість педагога й учня, спрямованість на всебічну підтримку індивідуального розвитку учня, створення комфортного освітнього простору тощо.

Смисловий зміст бесіди, підтекст, ставлення до предмета розмови збагачуються мнемонічними засобами – інтонацією, мімікою, жестами тощо. Однак в умовах офіційного спілкування засоби виразності відіграють роль додаткових засобів передавання інформації з огляду на ситуаційну доцільність.

Стрижневими компонентами діалогізації навчання української мови визнано гармонізацію перерозподіленої співдіяльності суб'єктів освітнього процесу; розробку алгоритмізованої моделі евристичної діяльності учнів у різних форматах і насамперед запитань – відповідей тощо.

Інструментом реалізації пізнавальної активності учня є запитання. Розумне запитання, за визначенням Френсіса Бекона, є вже половиною знання. Запитання багатогранніше характеризує особистість, ніж відповідь, адже містить різноракурсну діалогічність – між знанням і незнанням, людиною і світом, культурою і цивілізацією.

Щоб дізнатися що-небудь про будь-який об'єкт, необхідно поставити сім ключових питань: *Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли?* Але цим не обмежується використання запитань–відповідей. Потрібно вчити здобувачів освіти ставити запитання щодо кожного об'єкта пізнання, його ознак, зв'язків різним адресатам – педагогу, однокласникам, джерелу інформації і навіть самим собі [2].

Навчальна одиниця не може бути успішно засвоєна у разі зведення діалогу лише до запитань і відповідей. Запитанням мають передувати опрацювання теорії,

виконання завдань, настанови й рекомендації педагога, а відповіді слід підтверджувати доказами. Так функціонує цілісне пізнавальне коло.

Попередня рецептивна мисленнєва робота активізує мотиви й спонукання для обґрунтування запитань як педагога, так і учнів, тому відповіді набувають форми повідомлень і обґрунтувань результатів роботи. Це створює умови для ґрунтування діалогічного методу на процесах і процедурах, властивих проблемному навчанню, й воно насправді постає як екзактне (точне, докладне, детальне) і пошукове (евристичне).

За допомогою сукупності складних пізнавальних чинників (інструкція → запитання → відповідь → обґрунтування) застосовуються методичні підходи до опрацювання навчальних одиниць безпосередньо на уроці. У підручниках подібний підхід успішно реалізується зокрема текстовим методом. Розроблений методичний апарат зазвичай засновується на кореляції вимог і запитань. Якщо учні при звичаються до пошуку й екзактності в освітньому процесі, тоді запитання, які одночасно готують і до відповідей, і до їх обґрунтування, вгадуються самі по собі. Так відбувається цілісний і переконливий виклад здобутих знань.

Якщо робота не зводиться до серії дрібних запитань, підзапитань і стислих відповідей, а спонукає учнів до змістовнішої й усебічнішої розмови, тоді метод діалогічної взаємодії позитивно впливає на розвиток мовленнєвих умінь. Однією з важливих цілей зазначеного методу є розвиток мовленнєвої культури. Це означає, що навчальною розмовою здобувачів освіти слід спонукати до самостійного монологічного викладу. З іншого боку, для спорадичної епізодичної участі у розмові не потрібні якісь особливі мовленнєві здібності.

Методичне стимулювання й ведення навчальної розмови здійснюється систематичним спрямуванням і переміщенням дослідницької уваги на істотні поняття і явища, цілісності і проблеми відповідно до структури матеріалу.

Для опрацювання навчальної одиниці методом діалогічної взаємодії учитель має ретельно готуватися: визначити конкретні завдання і послідовність їх виконання; спланувати структуру уроку й ошадний шлях пізнання; підготувати основні робочі завдання, приписи й запитання тощо. Так само заздалегідь готуються

й учні: їм завчасно повідомляють, що вони робитимуть на наступних уроках; задають підготовчі домашні завдання. Так іще перед уроком здобуваються, поновлюються й розширюються передзнання й зацікавленість учнів, із чого має розпочатися розмова і звідки вони здобуватимуть нові знання. Учителеві слід мати на увазі, що імпровізація – найпідступніший ворог методу діалогічної взаємодії.

Дидактичні засади реалізації *евристичного діалогу* ґрунтовані на формулюванні трьох послідовних строго алгоритмізованих блоків запитань – «Що?» «Як?» «Чому?» – щодо об'єкта вивчення. Це зумовлює специфічну структуру евристичних завдань, де імпліцитно наявні всі три типи запитань. Запитання першого типу визначають стандартні об'єкти пізнання, а також особистісно значущі для учня знаннєві елементи. Цю групу запитань пов'язують зі з'ясуванням поняттєвого й термінологічного апарату виучуваної теми. Друга група запитань («Як?») дає змогу виявити взаємозв'язки між об'єктами, наповнити їх особистісними смислами. Третя група запитань – «Чому?» – звернена до самого учня й не обмежує його у постановці будь-яких запитань з метою заглиблення в тему. Цей блок запитань є особистісно значущим і корелює з найвищим – творчо-рефлексійним видом завдань.

Зіставний аналіз впливу діалогового компонента евристичного завдання на міру творчої самореалізації молодших школярів, з одного боку, і старшокласників, – з іншого, засвідчив експоненціальне зростання показників евристичної діяльності перших (когнітивних, креативних, методологічних) зіставно з динамікою зростання співвідносних параметрів шкільної юні.

Доведено, що саме особистісно значущі компоненти й діалогова структура евристичного завдання зумовлюють неунікненність творчого підходу учня до його виконання, не залишаючи шансів репродуктивному. Це видно на прикладі роботи з текстом:

Завдання №1. І. Прочитайте текст.

Почни з себе

Нещодавно я побувала в дивовижному місці. Там синє небо заглядає небові в очі, мурашники не бувають нижче метра заввишки, а буки виструнчилися на

найвищій горі у формі ініціалів України. Корови там, як кішки, гуляють самі по собі, а річкову форель можна спіймати голими руками. Казка, чи не так?

Але, як і в кожній казці, у цьому прекрасному місці є негативний герой – сміття. А може, й людина...

Коли їхала додому й розглядала різноманітні химерні дощечки на будинках, я не могла не думати про гори сміття на березі річки. Це могло б залишитися тільки моїми прикрими розмірковуваннями, але, як це нерідко буває, кілька чинників зійшлися разом – і з'явився цей текст.

З'ясувалося, що 5 червня відзначається Всесвітній день охорони довкілля, а 7 червня – Міжнародний день очищення водою. Тому хотілося б привернути увагу всіх небайдужих до стану нашого рідного довкілля. Звичайно, для багатьох навіть просто донести сміття до урни рівнозначно подвигу. Але на цьому місяці свідомої людини не завершується. Ми маємо цікавитися, де врешті-решт воно опиниться, у який спосіб перероблятиметься й чи не шкодитиме природі. Звичайно, можна скаржитися на нестачу державних коштів і держініціативи на такі потреби й сидіти склавши руки. Але слід пам'ятати, що в такому разі це сміття переживе навіть наших онуків... Прийдешнє залежить тільки від нас.

Нумо нарешті дорослішати! Самостійно бережімо нашу рідну землю від ганебного засмічення. Адже нікому не хочеться бачити замість моря квітів і різнотрав'я – пластикові цвинтарі, чи не так? (за А. Гаврилюк) [3].

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Де побувала автор тексту? Як вона описує побачене і свої відчуття?
2. Що засмутило жінку і яка думка не полишала її на зворотному шляху?
3. Як виникла ідея написати цей текст?
4. Як автор описує різні моделі поведінки людини у ставленні до довкілля?
5. До чого закликає автор?
6. Поясніть, як ви розумієте назву тексту.

III. 1. Дослідіть свою місцевість, схарактеризуйте її. З'ясуйте масштаби і причини її забруднення. Визначте імовірного винуватця (запитання «Що?»).

2. Розгляньте традиційні способи запобігання забруднення й усунення її причин. З'ясуйте, чи працюють вони. Якщо ні – то чому?

3. Співвіднесіть традиційні засоби / способи / заходи порятунку із особливостями своєї місцевості (запитання «Як?»).

4. З огляду на економічні й географічні умови місцевості придумайте і обґрунтуйте ефективні засоби / способи / заходи порятунку довкілля (запитання «Чому?»).

IV. Захистіть свій проєкт.

Створення принципово нового освітнього продукту, ґрунтованого на співвіднесенні загальновідомих засобів боротьби із забрудненням довкілля з географічними особливостями конкретної місцевості стане матеріалізованим результатом такої співзалежності й відповіддю на прикінцеве запитання евристичного завдання – «чому?».

Внутрішньо імплементований в евристичне завдання діалоговий компонент має поєднуватися із зовнішнім, спрямованим на розвиток умінь ставити запитання, обстоювати й доводити свою позицію, аргументувати її, спростовувати хибні твердження, складати фрагмент бесіди тощо.

Розвиткові умінь діалогічного спілкування сприятиме виконання учнями таких завдань, зокрема й на основі ситуацій. Наприклад:

Завдання № 2. Робота в парах. Виберіть для діалогу активного партнера / активну партнерку. Розіграйте з ним / із нею таку ситуацію на матеріалі знайомої обом теми.

Ви розмовляєте. Твій співрозмовник / твоя співрозмовниця тримає першість у розмові. Він / вона є лідером контакту. Ти – пасивний учасник діалогу, який підтакує, видає окремі репліки тощо. Спробуй перехопити ініціативу і перебрати на себе лідерство у розмові.

Завдання № 3. Робота в парах. На відміну від першого завдання, виберіть пасивного партнера / пасивну партнерку. Спонукайте його / її стати лідером контакту.

Завдання № 4. Уявіть ситуацію. На великій перерві ви заходите у клас. Ваші однокласники збуджені, увага розпорошена. Заготуйте якусь цікаву інформацію, яку ви обов'язково маєте повідомити, і спробуйте привернути до себе увагу. Якщо не вдасться відразу – поспостерігайте, як поведуться у подібній ситуації більш досвідчені й розкуті однокласники.

Завдання № 5. Опишіть людину, яка привернула твою увагу тим, що легко вступає в контакт. Що вам найбільше сподобалося у спілкуванні з цією людиною?

Завдання № 6. Робота в парах. Ви не в настрої. Спробуйте поводитися у розмові так, щоб ваш співрозмовник / ваша співрозмовниця цього не помітив / не помітила.

Завдання № 7. Робота в парах. Твій друг / твоя подруга у поганому настрої. Дізнайся про причину і спробуй розрадити його / її, переконати, що засмучуватися не варто.

Завдання № 8. Робота в групах. Обговоріть з однокласниками / однокласницями ваше вміння спілкуватися. Що вам вдається, а над чим ще потрібно попрацювати?

Ефективна реалізація евристичного навчання передбачає створення умов для становлення активного учня, який вправно діалогізує. Дослідники визначили комплекс психологічних і дидактичних умов оптимального застосування діалогових технологій в освітньому процесі, що забезпечує покращення якості й піднесення ефективності навчання. Це:

- унеможливлення ролі педагога як безальтернативного джерела інформації і носія істини в останній інстанції;
- усвідомлена готовність учителя урізноманітнювати власні ролі й функції і створювати умови для залучення в освітній процес учнів з урахуванням їх здібностей і потенційних можливостей;
- встановлення партнерських суб'єкт-суб'єктних стосунків між учасниками освітнього процесу;
- реалізація особистісно орієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів;

- текстоцентрична основа опанування мови;
- конструювання педагогами уроків розвивального навчального діалогу;
- створення умов для активного навчання здобувачів освіти;
- впровадження в освітній процес методів діалогічної взаємодії;
- опанування учнями елементів діалогової технології;
- формування у здобувачів освіти потреби здійснювати діалогову взаємодію на різних етапах уроку, зокрема під час опрацювання проблемних ситуацій;
- актуалізація творчого потенціалу педагога й учнів;
- врахування потреб особистісного розвитку здобувача освіти;
- реалізація принципу співпраці згаданих суб'єктів і діяльнісної особистісно орієнтованої моделі взаємодії між учнями й педагогом, учнем і учнем;
- наявність оптимального освітнього середовища і розвивальної групової взаємодії суб'єктів освітнього процесу через змодельовані ситуації й інтеграцію дій;
- застосування елементів проблематизованого й дослідницького навчання;
- задіяння різних сфер свідомості учня – життєвої, проєктивної, наукової, художньої, моральної, ціннісної – для вироблення у нього обґрунтованої позиції;
- орієнтація на взаємозацікавлену співпрацю;
- створення комфортного середовища, сприятливого для формування й висловлення власної думки;
- взаєморозуміння і взаємне прийняття позицій одне одного;
- наявність на кожному етапі евристичної діяльності рефлексійного зворотного зв'язку – як внутрішнього (щодо власних здобутків), так і зовнішнього (зіставно з досягненнями інших учнів);
- оперативний зворотній зв'язок;
- доцільне використання мовних і позамовних засобів спілкування тощо.

Використана література

1. Бондаренко Н., Косянчук С. Проблематизація як атрактор удосконалення мовної освіти. *Digitalization and information society. Selected issues. Monograph 53* / [Ed. by A. Ostenda, T. Nestorenko]. Publishing House of University of Technology,

Poland, Katowice, 2022. С. 161–184. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731132>. (DOI: 10.54264/M008).

2. Бондаренко Н., Косянчук С. Класифікаційна модель запитань для реалізації в освітньому процесі. *Нова педагогічна думка*. 2021. №1(105). С. 12–17. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724888>. (DOI: 10.37026/2520-6427-2021-105-1-12- 17

3. Гаврилюк А. Почни з себе. *День*. 2015. 5–6 червня. (№ 96/97).

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

5 клас

Завдання 1. I. Прочитайте текст.

Сніжинки

Якось із неба падали дві сніжинки. Летіти їм треба було дуже довго, і вирішили вони взятися за руки й погомоніти. Перша сказала:

– Як добре летіти, чи не так?

– Ми не летимо, ми падаємо, – відповіла друга.

– Скоро ми приземлимося і разом зі своїми посестрами перетворимося на одну велику снігову ковдру...

– Коли ми приземлимося, то загинемо, бо нас розтопчуть.

– Коли завесніє, то ми всі разом перетворимося на джерельце, яке увіллється у велику річку, потім і в море...

– Навесні ми розтанемо і зникнемо назавжди.

Суперечка почала набридати, і тоді сніжинки роз'єднали ручки й полетіли поодиноці. Кожна назустріч долі, яку вибрала сама...

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Про що ідеться в тексті?

2. Чого стосувалася розмова сніжинок?

3. Яку життєву позицію зайняла кожна сніжинка? Пофантазуйте, як вони поводитися б, якби були людьми.

4. Чому розмова почала набридати?

5. Чим закінчилася історія?

6. Чию думку – першої чи другої сніжинки – поділяєш ти? Пояснить на прикладі зі свого або чужого досвіду.

7. Сформулюйте висновок (письмово).

III. *Робота в парах.* Розіграйте діалог двох сніжинок, ґрунтуючись на тексті.

Завдання 2. I. Прочитайте текст. Доведіть, що це – казка.

Якось пішов дідусь у ліс по дрова. На шляху йому трапилася бурхлива річка. Чоловік ступив на хиткий місток і ненароком випустив сокиру. Перейшовши річку, сів на березі й зажурився. Адже в його бідному господарстві була лише одна сокира. Тут з річки вийшла Берегиня води й питає:

– Чому ти, чоловіче, зажурився?

– Та ось впустив у річку свою єдину сокиру.

Тут Берегиня води дістає з дна річки золоту сокиру, простягає чоловікові й каже:

– Це твоя сокира?

– Ні, – відповідає той. Вона дістає іншу сокиру, на цей раз срібну, і питає знову: – Може, це твоя сокира?

– Та ні, – відповідає літній чоловік.

Тоді Берегиня показує дідусеві третю, звичайну сокиру.

– Твоя?

– Оце моя! – зрадив чоловік.

За його чесність Берегиня води віддала дідусеві усі три сокири – золоту, срібну і звичайну.

Чоловік нарубав дров і повернувся додому.

Його багатого заздрісного сусіда дуже зацікавили саме золота і срібна сокири.

Він і питає:

– Звідки в тебе таке багатство?

Дідусь йому й розповів про свою пригоду.

Багатій негайно захопив свою сокиру і побіг до річки. Вкинув сокиру, сів на березі й заголосив.

З річки вийшла Берегиня води та й питає:

– Чого плачеш?

– Та впустив сокиру.

Володарка води нахилилася й дістала з дна золоту сокиру.

– Твоя? – питає.

– Так-так, моя! – відповідає той.

Тут Берегиня води й каже:

– Ти сказав мені неправду, тож не буде тобі ніякої сокири – ні золотої, ні звичайної.

I з цими словами вона зникла.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яка біда трапилася з дідусем? Чому він зажурився?

2. Хто виявив співчуття до чоловіка?

3. Яка розмова відбулася між ним і казковою істотою?

4. Як дідусь складав іспит на чесність?

5. Із чим мандрівник повернувся додому?

6. Чим зацікавився сусід?

7. Як багач зреагував на розповідь дідуся? Що він зробив?

8. Чому сусіда спіткала невдача?

9. Як ви гадаєте, чому казкова істота віддала дідусеві усі три сокири, а його сусідові не дісталася жодної?

10. Яка основна думка казки? Доберіть до неї назву.

III. *Робота в групах.* Розіграйте казку за особами.

IV. Перекажіть казку тому, хто її не читав (маленькому братикові, племінничкові, сестричці, племінничці).

6 клас

Завдання 3. *Робота в парах.* I. Визначтесь з ролями і розіграйте діалог.

Інтерв'ю у рідного міста

Я запитав у свого рідного міста:

– Скільки тобі років?

– Я вже немолоде, мені 1030 років.

– Який твій улюблений колір?

– Зелений. Недаремно ж мене називають місто-сад.

– А чи є в тебе друзі?

– Аякже. Ще до війни моїми містами-побратимами були місто Свідниця в Польщі і Яніна в Греції. Нині друзів у мене побільшало. Це польські міста Олькуш і Дембиця, Прейлі в Латвії, Іматра у Фінляндії, Вахтебеке у Бельгії, американське місто Стейт-Коледж у штаті Пенсильванія.

II. Відгадайте, про яке місто ідеться.

Мені здається, що це місто відоме всім. А хто не знає, нагадаю: у цьому місті вчився Микола Гоголь. Багато персонажів із «Мертвих душ» народилися саме тут. Ще в моєму місті кілька років жив майбутній академік Сергій Корольов. У небі неподалік мого міста уперше здійснив «мертву петлю» льотчик Петро Нестеров. А ще моє місто славиться найсмачнішими огірочками.

III. А що ви розповісте про своє місто? Які запитання поставите йому в інтерв'ю? Запишіть їх.

IV. Визначтесь з ролями і розіграйте імпровізований діалог за вашими запитаннями.

Завдання 4. I. З'ясуйте значення слів *бідкатися, прихільно*. Прочитайте текст.

Місто чи село?

До нас приїхав гість – хлопчик із далекого села, син таткового приятеля.

Звуть його Толя. І він мовчазний.

Щоб зав'язати розмову, починаю розпитувати:

– У вас у селі немає висотних будинків, еге ж?

– Нема, – ніяково відповідає Толя, ніби він завинів у тому.

– І кінотеатру немає?

– Нема.

– І театрів немає, і цирку, і широких проспектів, і тротуарів, і ліфтів, і великих гіпермаркетів, і тролейбусів, і...

– Немає, нема... – стиха відказує Толя.

– Ні електричних плит немає, ні балконів?

– Нема...

– А що ж тоді у вас є? Захопившись, я уже вважаю себе переможцем.

Тут Толя підводить голову й пригадує:

– Ну, є у нас подвір'я. А у вас є подвір'я?

Я почував потилицю.

– Немає подвір'я...

Толя підбадьорився:

– А поле у вас є?

– Нема, – відповідаю.

– От бачиш! А де ж у вас ростуть яблука, груші, виноград? На балконі, еге ж?

Я починаю сердитися.

– Ну, гаразд. А ще чого в нас немає?

– І корів немає, і коней, і водяного млина. Адже так? І річки немає, правда ж?

– Ну, немає, – зізнався я. – Але більше нічим ти не можеш похвалитися.

Але Толя вже не міг угамуватися:

– Як то нічим? А у вас є, наприклад, гори?

– Гори? – здивувався я. – Хіба можуть бути у когось гори?

– Можуть! У нас прямо біля хати – всюди гори!

– Ти диви! – вражено мовив я і притих.

Тут увійшла бабуся з обліпленими тістом руками.

– Ой лишенько! – забідкалась вона. – Зникла електрика. Як тепер пирогів спечеш?

– А у нас у селі є піч і деко, щоб хліб пекти, – похвалився Толя. – А у вас тільки електричні плити...

Подумав я, подумав, – і все збагнув.

Що ж, вирішив я, у когось є те, чого немає в нас, а в нас є те, чого немає у когось. І не треба нікому заздрити й вихвалитися тим, що маєш. Ця мудра думка, якої я дійшов сам, заспокоїла. І я прихильно усміхнувся гостеві (за О. Ніколовою).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. За яких обставин відбуваються описані в тексті події?

2. Яка зайшла розмова між хлопчиками?

3. Як кожен доводив свою правоту?

4. Що збагнув міст'янин? Зачитай слова, що виражають основну думку оповідання. Як ти їх розумієш?

III. *Робота в парах/ у групах.* Розіграйте розмову за особами.

IV. *Робота в парах.* А як вважаєте ви: де краще – у місті чи в селі? Доведіть свою думку у розмові з тим, хто думає інакше.

Завдання № 5. *Робота в парах.* Обміняйтеся враженнями від мандрівок Україною чи поїздок за кордон. Приділіть увагу таким питанням:

- 1) з ким, якими місцями і якими видами транспорту ви подорожували;
- 2) як довго тривала мандрівка;
- 3) де ви побували і що бачили;
- 4) яких людей зустрічали;
- 5) які ваші враження від побаченого, що особливо запам'яталося;
- 6) чим збагатила вас подорож.

7 клас

Завдання 6. I. Прочитайте притчу.

Про щастя

Бог зліпив людину з глини, й залишився у нього невикористаний шматок.

– Що ще зліпити тобі? – спитав Бог.

– Зліпи мені щастя, – попросила людина.

Нічого не відповів Бог, і тільки поклав людині в долоню шматочок глини, що залишилася.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Як у Бога з'явився співрозмовник?
2. Який діалог відбувся між Богом і його творінням?
3. Що мав на увазі Бог, віддавши людині невикористану глину?
4. Визначте основну думку притчі.
5. Яким уявляється щастя вам?
6. Що зліпили б ви з подарованої Богом глини, якби мали таку нагоду?

III. 1. Придумайте продовження й закінчення діалогу.

2. Доберіть свою назву до тексту.

3. Запишіть текст повністю із власною кінцівкою.

Завдання 7. I. З'ясуй значення аббревіатури *ДСНС*, слова *піротехнік*.

Прочитайте текст. Визначте комунікативний намір автора.

У ДСНС розповіли, як не підірватися на міні

Унаслідок рашистського повномасштабного вторгнення Україна стала однією з найбільш замінованих країн світу. Відступаючи, орки закладають вибухівку в лісах, полях, у житлових будинках, біля доріг, поблизу водойм. Підірватися на мінах ризикують жителі багатьох регіонів.

Піротехніки ДСНС щоденно знешкоджують сотні одиниць вибухонебезпечних предметів, проте майже щодня трапляються випадки, коли цивільні стають жертвами через міни, залишені окупантами, – вказує ДСНС.

Найчастіше вибухонебезпечні предмети знаходять:

- у Харківській області – 22 166 разів;
- у Київській області – 8 525 разів;
- у Донецькій області – 7 598 разів;
- у Миколаївській області – 5 811 разів;
- у Херсонській області – 7 213 разів;
- у Сумській області – 2 427 разів;
- у Черкаській області – 1 271 раз.

І це цифри станом на 03.09.2023 року, коли ще триває війна.

Рятувальники наголосили, що убезпечити себе можна, якщо суворо дотримуватися правил. Так, пересуваючись потенційно небезпечними ділянками, **заборонено:**

- виходити на невідомі або неперевірені ґрунтові дороги;
- чіпати підозрілі та незнайомі предмети;

▪ відвідувати ліси, лісосмуги, поля, заплави річок та інших відкритих просторів, особливо тих, де точилися бої або які перебували під ворожою окупацією.

У разі виявлення підозрілого предмета необхідно повідомити за телефонами 101, 102 або 112, – додає пресслужба ДСНС.

Траплялися випадки, коли міни знаходили у дворах житлових будинків, закопаними перед входом до будинку, навіть у меблях і в побутовій техніці, – розповідають вибухотехніки (*Павлось О.*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чому мирна Україна стала найзамінованішою країною світу?
2. Де ворог закладав міни? Які місця стали небезпечними для цивільних українців?
3. У яких областях піротехніки знаходять найбільше мін?
4. Чого не можна робити, щоб убезпечити себе від смертельної небезпеки?
5. Склади пам'ятку «Як не підірватися на міні» на основі наданих ДСНС рекомендацій.

III. *Робота в парах.* Використовуючи складену пам'ятку, а також форму запитань і відповідей, розіграйте уявний діалог між старшим і молодшим братами щодо того, як убезпечитися від підриву на міні.

Завдання 8. I. Прочитайте текст і виконайте поставлені у ньому завдання.

Як стати кращим

Пригадай, скільки разів ти намагався почати нове життя...

Настає Новий рік. Або звичайний понеділок.

І ти говориш собі: «Все! Починаю нове життя!»

Але минає день, два, іноді тиждень, – і нічого не змінюється.

Хотілося так підготуватися до уроків, щоб одержувати 12 балів. Відповідати так, щоб увесь клас заслухався, а дівчинка, що подобається, зрозуміла, який ти розумний. А не виходить, – і все!

Не плануєш довго гуляти, а загуляєш так, що не встигаєш виконати свої домашні обов'язки й почитати книгу...

Як часто таке трапляється!

Але ж можна зробити так, щоб усі тебе розуміли. Щоб ти любив людей, а вони відповідали тобі взаємністю й підтримували тебе.

Будь-яка людина може стати кращою. Варто лише захотіти й почати діяти.

Хочеш спробувати змінитися на краще?

Якщо так, – треба буде виконати завдання: відповісти письмово на кілька запитань.

1. Що означає стати кращим, що ти під цим розумієш?
2. Чому ти прагнеш стати кращим?
3. Що хотілося б змінити в собі?
4. Що заважає тобі стати кращим?
5. Які кроки тобі необхідно зробити, щоб стати кращим?
6. Яким ти бачиш себе у новій, кращій версії?

II. *Робота в парах.* Розіграйте діалог із сусідом по парті на тему «Хочу стати кращим».

Завдання 9. I. Прочитайте усмішку.

Хоч ледачий, та здогадливий

Одна мати вимагала, щоб її син-підліток рано вставав. Бо хто рано встане, той багато встигне.

Якось уранці, ще й не світало, хлопець солодко спав, а мати вже стояла над ним примовляючи:

– Гей, синку, годі вже спати, прокидайся, поглянь-бо, як гарно навколо, як славно сонечко пригріває. Вставай, подивися, як пташки і люди поспішають до роботи взятися. Вставай-но, щоб якнайбільше встигнути. Он дядьків син – устав раненько і знайшов повний гаманець грошей...

– Аякже, знайшов, бо їх уже загубив той, хто встав іще раніше, – крізь сон пробурмотів хлопець і знову заснув (*із журналу*).

II. *Робота в групах.* Дайте відповідь на запитання і виконайте завдання.

1. Як прочитане вплинуло на ваш настрій?
2. Прочитайте текст за особами.
3. Вкажіть використані у тексті засоби гумору.

8 клас

Завдання 10. I. Прочитайте притчу.

У далекі часи жив мудрець, який мандрував по світу. Він допомагав бідним і скривдженим, завжди був готовий вислухати і дати мудру пораду. У кожному місті у нього з'являлися вдячні шанувальники.

Якось старець вирішив повернутися в рідне місто, де не був багато років. Але жителі зустріли його образами. Вони кричали:

– Іди, звідки прийшов! Де ти був увесь цей час, нероба, поки ми працювали в поті чола?

– Бродяга! – підхопив хтось.

– Розбійник! Він напевно живе тим, що краде у чесних людей!

– Злодій! П'яниця!

Але старий ніяк не реагував на ці слова. Він просто йшов по вулиці до свого закинутого будинку. Один юнак побіг слідом за ним і запитав:

– Чому ти їм не відповідаєш? Я знаю, що ти мудрий чоловік, і всі ці злі слова – чистий наклеп!

– Ходімо зі мною, я хочу дещо тобі показати, – відповів старий.

Разом вони зайшли в його будинок. Там мудрець довго рився в старій скрині і нарешті дістав звідти брудне пошарпане лахміття.

– Ось приміряй, – із цими словами він кинув ганчір'я юнакові.

Той обурено вигукнув:

– Навіщо мені ці обноски? Я що, схожий на жебрака?

– Ось бачиш, – спокійно відповів мудрець. – Ти відмовився надягати лахміття, бо точно знаєш: ти – не той, для кого воно призначене. Так і мене не зачіпають злі слова, адже я знаю, що насправді вони не про мене. Тільки ти сам можеш вирішити, чи «надягти» на себе все, що тобі пропонують.

Мораль:

Не треба слухати тих, хто говорить про тебе щось не схоже на правду, адже тільки ти знаєш, через що пройшов і чого прагнеш. Тільки ти можеш знати, ким насправді є. Слухаючи чужі докори, образи і приймаючи їх на свою адресу, можна загнати себе в глухий кут, а безвихідь не дає ніякого прогресу.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Який спосіб життя вів мудрець?
2. Як зустріли чоловіка в рідному місті?
3. Якою була реакція мудреця?
4. Кому реакція чоловіка видалася дивною?
5. Що запропонував мудрець юнакові?
6. Як сприйняв пропозицію парубок?
7. Що сказав мудрець?
8. Якою мораллю завершується притча? Чи погоджуєшся ти з нею? Поясни.
9. Доберіть заголовок до притчі.

Завдання 11. Робота в парах. Уявіть, що ви знаходитесь на одній зі станцій Київського метрополітену (розгляньте його схему і виберіть будь-яку станцію). До вас підходить приїжджий і запитує, як дістатися до іншої станції (нехай він вибере сам).

Користуючись схемою, поясніть співрозмовникові, як найкраще дістатися до потрібної станції (до якої зупинки доїхати, де зробити пересадку тощо).

Запишіть згадані в діалозі назви станцій, поясніть їх написання.

Завдання 12. I. Прочитайте текст. Визначте його комунікативну мету.

Медики застерігають

Медики дійшли висновку, що мобільні телефони через електромагнітне випромінювання шкідливі для здоров'я. Щоб запобігти небажаним наслідкам, слід додержуватися таких основних правил:

1. Телефонуйте на вулиці. Стіни приміщення затримують шкідливі радіохвилі. Якщо вийти не можна, то хоча б поверніться так, щоб ваша голова не затуляла від телефону вікно на вулицю.

2. Тримайте трубку на деякій відстані від вуха. Віддаливши її всього на один сантиметр, ви зменшите силу впливу випромінювання в чотири рази.

3. Тримайте телефон за нижню частину. У верхній його частині знаходиться внутрішня антена, котра, якщо прикрити її рукою, змушує передавач підвищити потужність щонайменше втричі.

4. Трубка має знаходитися у вертикальному положенні. Рівень випромінювання при цьому зменшується втричі.

5. Під час розмови краще користуватися навушниками.

6. Розмовляти телефоном без шкоди для здоров'я можна не більше 15 хвилин на день (зі ЗМІ).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Якого висновку дійшли медики?

2. Знайдіть правило, наслідки невиконання якого залишилися непоясненими.

3. Чи всіх правил користування телефоном дотримуєтесь ви?

4. З переліку правил зачитайте лише ті, яких ви притримуєтесь.

5. Що сказано в тексті про наслідки невиконання ігнорованих вами правил?

6. Чи переконала вас наведена аргументація щодо необхідності дотримуватися правил користування мобільним телефоном? Поясніть.

III. *Робота в парах* Діалогізуйте текст. До кожного пункту правил поставте запитання (письмово), на яке він відповідає. Прочитайте діалогізований текст попарно у формі діалогу.

Завдання 13. I. Прочитайте середини діалогів, укажіть неповні речення. У яких ситуаціях міг відбутися обмін такими репліками?

II. *Робота в парах* Виберіть і опишіть одну із ситуацій спілкування; розіграйте повноцінний діалог.

1. — ... Тебе кличуть.

— Хто?...

2. — ... О котрій?

— О сьомій вечора.

— Де?

— У нашій кав'ярні...

3. — ... Навіщо стару?

— Надягни нову...

4. — ... Бачив?

— Де?

— По телебаченню...

5. — ... Ну як?

— Дістав.

— Де?...

Завдання 14. Робота в парах. Ви з другом / подругою вирішили попрацювати на літніх канікулах, щоб визначитися з майбутньою професією. Поцікавтеся пропозиціями щодо сезонної роботи в центрі зайнятості або на сайті work.ua. Порадившись, з'ясуйте переваги й ризики вибраної сфери докладання зусиль. Сформулюйте кілька запитань (письмово) щодо працевлаштування: обов'язків працівника, умов, оплати. Виразно озвучте їх. Спрогнозуйте й запишіть імовірні відповіді.

Користуючись своїми напрацюваннями, розіграйте діалог між уявними роботодавцем і пошукачем роботи.

Завдання 15. Робота в парах. I. Назвіть одне одному визначні місця відомих світових столиць (Парижа, Лондона, Нью-Йорка, інших). Виберіть з-поміж них ті, які хотілося б відвідати під час туристичної поїздки після війни; поясніть свій вибір.

9 клас

Завдання 16. Робота в групах. Уявіть, що ви представлятимете Україну за кордоном (або закордонним гостям в Україні). Обговоріть, що й чому може їх зацікавити. Складіть систему запитань (письмово) про свою країну, які можуть поставити вам іноземці. Оприятуйте результати своєї роботи.

Завдання 17. Робота в парах I. Прочитайте за особами уривок із поезії Ліни Костенко. Визначте його основну думку.

– Спадковість?

- Свіість.
- Мрія?
- Інститут.
- Любов?
- Життя.
- Зненависть?
- Трутні.
- Минуле?
- Труд.
- Позаминуле?
- Труд.
- З таким минулим можна і в майбутнє.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. З'ясуйте, до якого виду мовлення – монологічного чи діалогічного – належить висловлення.

2. Встановіть види речень за будовою, схарактеризуйте їх семантико-стилістичні особливості. Поясніть розділові знаки.

Завдання 18. *Робота в парах.* I. Обміняйтеся досвідом поведження під час повітряної тривоги.

II. Прочитайте текст мовчки; відзначте пункти, яких ви дотримуєтесь, а яких – ні.

Як поводитися у разі повітряної тривоги

Де ховатися під час обстрілу, які місця підходять для укриття, а які – небезпечні? Користувачі соцмереж з Ізраїлю діляться з українцями своїм досвідом.

– *Як поводитися, якщо обстріл заскочив вас у приміщенні?*

– Йдемо у кімнату без вікон.

– А якщо таких кімнат у квартирі немає?

– Тоді тримаємося подалі від вікон, скляних і зашкленених предметів. У будь-якому разі тримаємося ближче до підпірних стін.

– До стіни треба притулитися?

– Ні. Потрібно сісти на підлогу біля стіни. Вікна можна «зміцнити» диванними подушками або заставити важкими меблями з речами.

– А якщо це приватний будинок? Можна сховатися у підвалі або в льосі?

– Якщо ховатиметеся у льосі, залиште на видноті чималий плакат із написом великими літерами, що під час обстрілу ви перебуваєте там. Укажіть, де саме розташований льох. Є небезпека того, що підвал під час обстрілу може завалити.

– А якщо обвал усе ж почнеться? Як поводитися в такому разі?

– За перших ознак обвалення встаємо у дверному отворі й руками упираємося в косяки або лягаємо поруч із столом або ліжком, прикривши голову руками.

– *Якщо квартира на верхніх поверхах* – виходимо на сходову клітину і спускаємося на кілька поверхів, щоби доступ до вулиці був ближчим.

– То можна ж скористатися ліфтом?

– *Ліфтом у жодному разі користуватися не можна.*

– А що з собою необхідно взяти?

– *Приготуйте заздалегідь сумку для виходу* і поставте її біля дверей. Покладіть у неї питну воду, їжу, яка не тече і не псується (снеки, батончики, деякі фрукти), ліхтарики, зарядні пристрої, документи, набір необхідних ліків, ключі від квартири й машини. Для дітей прихопіть улюблені іграшки й книжки.

– *А якими мають бути одяг і взуття?*

– Вуличний одяг має бути наготові біля входу. На перевдягання часу немає, тому виходимо, у чому є.

– У періоди обстрілів ізраїльтяни радять лягати спати вже у зручному теплому одязі, наприклад, у спортивному костюмі.

«Взуття має бути максимально зручним, без підборів і шнурків. Принцип: застрибнути й побігти».

– А як щодо *домашніх улюбленців?*

– Їх, звісно ж, беремо з собою. Заздалегідь продумуємо, як уночі тримати їх у межах досяжності, аби при обстрілах не витратити час на пошуки переляканої тварини. Можна залишити улюбленця спати у своїй кімнаті або з вечора надіти нашійник чи посадити у переноску.

– *А якщо обстріл заскочив на вулиці?*

– Якщо обстріл почався, а ви на вулиці, то треба якомога швидше лягти на землю. Спочатку при польоті снаряда чується свист (або шарудіння), потім одразу вибух. Щойно почули вибух – падайте на землю.

– *Падати де стоїш, чи як?*

– Знаходимо будь-яку стіну-укриття: бетонний блок, стіна. Найбільшу небезпеку за обстрілів становлять уламки, тому що нижче ви до землі - то безпечніше.

– *Як саме лягати?*

– Лягаємо навznak, голова опущена, руки прикривають потилицю, дітей максимально прикрити собою. Не підіймаємо голову й не рухаємось без потреби.

– *А якщо в автомобілі?*

– У періоди надзвичайних ситуацій музику в машині не включаємо, а вікна відчиняємо, щоб одразу почути сирену чи вибухи. Про повітряну тривогу в Україні наразі повідомляють міські державні адміністрації у своїх соцмережах, у Києві це також додаток «Київ цифровий».

У разі небезпеки обстрілів зупиняємось і повністю глушимо мотор. Виходимо з машини й лягаємо на землю так, як описано вище, але якнайдалі від машини. Бо через влучання уламка вона може загорітися.

– *А як довго потрібно чекати?*

– Важливо після повітряної тривоги принаймні 10 хвилин не виходити з укриття або не продовжувати рух і залишатися у тому самому положенні, якщо ви на вулиці.

– *А де найкраще ховатися?*

– Найбезпечніше ховатися у бомбосховищі, тому що там є вентиляція, потужне перекриття й кілька виходів, на відміну від підвалів. Для укриття підходять метро, підземні переходи.

– *А в яких місцях ховатися небезпечно?*

– Для укриття під час обстрілу не підходять під'їзди, багатоповерхові будинки, захаращені підвали – усе це може обвалитися під час бомбардування.

Не ховайтеся під машинами, автобусами, під стінами магазинів чи офісів. Через вибухову хвилю зверху летітиме скло. Не ховайтеся серед будь-яких контейнерів, ящиків, будматеріалів - вони можуть спалахувати.

Загальні поради такі:

Коли починає вити сирена, намагайтеся не панікувати, насамперед при дітях.

Спілкуйтеся з сусідами й незнайомими людьми. Небезпека зближує, допомога іншим людям дає відчуття контролю ситуації.

Варто знайти кілька сімей із сусіднього будинку й домовитися про взаємовиручку, щоби був запасний плацдарм, якщо щось трапиться з вашим будинком.

27 лютого 2022 [1].

III. *Робота в парах.* Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Визначтеся з ролями інструктора й інструктованого.
2. Прочитайте текст за ролями.
3. Що становить особливу небезпеку? Від чого застерігає авторка?
4. Подискутуйте щодо спірних пунктів, адже це поради ізраїльтянки своїм співгромадянам. Переконаливо аргументуйте свою позицію.
5. Доберіть із тексту й запишіть настанови, що слід робити у разі повітряної тривоги, й окремо – чого робити категорично не можна і чому.
6. Підготуйтеся виступити перед однокласниками за темою тексту.

Завдання 19. I. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора.

Яких фахівців бракуватиме після війни

Директор Інституту демографії та соціальних досліджень Елла Лібанова вважає, що після війни буде шалений попит на професію будівельника.

«Буде вибухове зростання попиту на будівельників. У нас стільки немає. Що робити? Де їх шукати? Готувати молодь? Теоретично можна. Практично сценарій не дуже оптимістичний, бо така потреба буде короткотерміноюю – рано чи пізно попит спаде. І що тоді людям, перенавчатися?» – розмірковує науковець.

Як прогнозує Лібанова, Україна буде змушена запрошувати будівельників з інших країн. Щоб такого не сталося, а наші громадяни не шукали заробітку за

кордоном, влада має залучати якомога більше українців, щоб забезпечити їх робочими місцями та зайнятістю [2].

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які фахівці стануть найзапитанішими після війни?
2. У чому причина імовірного зростання попиту на будівельників?
3. Яка професія тобі найбільше до вподоби? Обґрунтуй свій вибір.

Завдання 20. Робота в парах. Розіграйте діалог за поданою ситуацією. Вислухай товариша / подругу, який / яка просить у тебе поради з певної проблеми. Дай другові / подрузі слушну пораду, поділися власним баченням і досвідом. Використовуйте, за можливості, складнопідрядні речення мети.

Завдання 21. Робота в парах. Поставте один одному запитання і дайте відповіді на них, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними умовними частинами. 1. Коли ти задоволений? 2. Коли ти радієш? 2. Коли ти дивуєшся? 3. Коли ти сумуєш? 4. За якої умови ти погодишся взяти участь у конкурсі кмітливих?

Завдання 22. I. Складіть письмовий список із 7 «золотих правил», які необхідно засвоїти успішному перукареві (представникові професії, яку вибрав кожен із вас).

II. *Робота в парах.* 1. Обмінюйтеся списками з сусідом / сусідкою по партії й перегляньте їх.

2. З'ясуйте думку співрозмовника / співрозмовниці.

3. Поміркуйте разом і відзначте універсальні правила, чинні для будь-якої професії. Аргументуйте, які саме і чому.

10 клас

Завдання № 23. I. З'ясуйте значення слова *автентичний*. Прочитайте текст.

Чому важливо берегти автентичну спадщину?

Якось у фейсбуку розгорілася дискусія навколо серветки, що її користувачка мережі виставила на своїй сторінці. Серветка з історією: вишита одним із родичів у таборі в Сибіру.

Де місце цій речі? У родинній шафі?.. Чи все ж у музеї, як це запропонувала Марія Василівна Доліновська – відома на Волині збирачка автентичного українського одягу?

В одному зневажливому коментарі йшлося про те, що такі речі – то родинні реліквії, і місце їм – лише у домашній шафі. Пані Марія відкоментувала це так: «Ви така молоденька. Так все знаєте про «родинні реліквії», а у вашій родині вони є? Я тривалий час займаюсь автентикою і можу розповісти купу історій про те, як внуки і правнуки нищили свої родинні реліквії, не розуміючи їх історичної цінності. Старовинними рушниками, дбайливо вишитими їх прабабусями, мили підлогу або шили з них торбинки. Столітні сорочки «осучаснювали» або витирали ними посуд.

Ці речі належали конкретним людям, які жили в конкретний історичний період. Їх залишилось дуже мало. І тут треба дивитись ширше, бо це історія не лише серветки, вишитої в таборі, це одна зі сторінок нашої історії, яка через такі речі й пізнається. З таких історій складається наша культурна спадщина».

Власна колекція автентичного одягу Марії Доліновської вже давно вийшла за межі побутової, і вона мріє про відкриття галереї на зразок тих, які діють у Львові й Тернополі. Їй болить, що найбільші колекції старовинного одягу знаходяться в російському етнографічному музеї у Санкт-Петербурзі, в музеях Польщі, Канади, де цілий зал відведено одягу Великої Волині. Автентичні українські речі у музей в Петербурзі потрапили ще на початку минулого століття під час експедиції відомого етнографа й археолога Федора Вовка, нащадка козацького роду. Тодішня імперія всіляко сприяла таким експедиціям з вилучення раритетних речей з місць їх походження. На жаль, жодна світлина, жодне відео й наполовину не передасть тієї краси від споглядання сорочок, плахт, інших предметів старовинного одягу, які нині в колекції Доліновських.

Вишита сорочка ідентифікує нас як націю. Автентичний український одяг є свідченням нашої культури й історії. То цінні речі, які з роками лише дорожчають. Їх охоче скуповують американці, канадці, поляки і навіть японці.

«Якщо ми не будемо шанувати й берегти нашу спадщину, то може статися так, що за пів сотню років сусіди, які привласнили нашу історію, нашу назву,

претендували навіть на наш борщ як нібито їхню національну страву, скажуть: ваші вишиті сорочки – наші. Он їх скільки у наших музеях. Тому мусимо не втратити того, що маємо, – вважає Марія Доліновська (за Н. Малімон).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Про яку історію з серветкою ідеться на початку?
2. Чим ця серветка особлива?
3. Хто така Марія Доліновська? Якими коментарями супроводжує вона свою розповідь про українську автентику?
4. Як внуки й правнуки розпоряджаються своїми родинними реліквіями?
5. У чому причина такого ставлення до спадку?
6. Де знаходиться найбільша колекція автентичного одягу українців?
7. Як він опинився зокрема в московії?
8. Що сказано про роль вишитої сорочки в історії та її значення для самоідентифікації українців як нації?
9. Від чого застерігає Марія Доліновська?
10. До чого закликає берегиня української автентики?

Завдання № 24. I. З'ясуй значення слова *деблокувати*. Читай текст, одержуючи відповіді на запитання по ходу читання. Визнач комунікативну мету автора.

Якщо опинилися під завалами...

Як українці можуть опинитися під завалами?

Російські терористи невпинно здійснюють масовані обстріли, ракетні й дроніві атаки на українські населені пункти. Під час війни кожен українець потенційно ризикує опинитися під завалами.

Чи є шанси вижити після прямого влучання?

За прямого влучання, на жаль, шанси вижити мінімальні. Але нерідко трапляється і так, що віцілілі люди опиняються під руїнами.

Як підвищити свій шанс на виживання? Чи можна правильною поведінкою врятувати своє життя?

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) дала поради, як діяти у такому разі, адже правильна поведінка може врятувати життя.

Від чого залежить послідовність дій?

Алгоритм дій залежить від того, в яких умовах опинилася людина під завалами – наскільки тяжко її травмовано, чи може вона пересуватися тощо. Але є перевірені багаторічним досвідом універсальні правила безпечного поводження під завалами. Прочитайте й запам'ятайте їх. І добре, якщо вони вам ніколи не знадобляться.

Як поводитися, якщо опинився під завалами? Що потрібно зробити найперше?

Якщо стався обвал будинку і ви опинилися під його уламками, перш за все необхідно опанувати свій страх – намагатись не панікувати, як би лячно не почувалися. Слід пам'ятати: вас не полишать на самоті, бо на місце вибуху відразу ж виїжджають рятувальники. А поки ви їх чекаєте, фахівці радять дотримуватися чіткого плану.

Чи потрібно кликати на допомогу, якщо рятувальники реагують миттєво?

Кличте на допомогу! Щосили кричіть або бийте по трубах чи батареях. І за першої ж можливості повідомте, де ви та що з вами.

А телефонувати можна?

Постійно намагайтесь сповістити про себе всіма можливими способами: телефонуйте (якщо так пощастило, що під рукою є телефон і він ще й ловить мережу).

Чи безпечно ворушитися?

Чекаючи на порятунок, намагайтесь не ворушитися, щоб не спровокувати ще більший завал або зсув.

А якщо довго не чують?

Якщо вас ніхто не чує і ви довго не чуєте рятувальників, спробуйте звільнитися самостійно. Спершу постарайтесь звільнити руки і ноги.

Далі оцініть ситуацію: чи під силу вам хоч якось звільнити простір навколо себе. Якщо вас завалило невеликими предметами, почніть обережно відсувати їх.

Але не чіпайте предмети, на яких тримається завал! В очікуванні порятунку найкраще знаходитися десь у кутку, біля отвору дверей, між балками, каркасами або під столом.

Як довго кликати на допомогу?

Під час роботи продовжуйте кликати на допомогу. Не мовчіть!

За можливості підпріть стелю над вами великими предметами і меблями.

Що робити після звільнення простору навколо себе?

Після звільнення простору біля себе огляньте тіло. Якщо ви поранені — накладіть пов'язки на рани зі шматків одягу, хоч як-небудь зафіксуйте зламані кінцівки.

А якщо нікого не чути й неможливо звільнитися?

Якщо ви нікого не чуєте і не можете звільнитися, спробуйте прийняти найбільш безпечну позу і чекайте порятунку. Будьте певні: рано чи пізно рятувальники неодмінно вас деблокують.

Як захиститися від холоду в холодну пору року?

Намагайтеся уникнути переохолодження, що дуже важливо для виживання організму. Постеліть щось на підлогу, якщо це можливо. Ляжте на бік і підкладіть під себе руку. Якщо не можете лягти, сядьте на підлогу і просто обхопіть руками коліна.

Якщо є імовірність, що ще хтось опинився під завалами?

Важливо: якщо ви самі почули людину, яка опинилася під завалами, у жодному разі не лізьте до неї на допомогу й не намагайтеся розібрати завал. Такий «героїзм» може коштувати життя і вам, і іншому постраждалому. Необхідно дочекатися рятувальників.

Наскільки результативною є робота ДСНС України під час повномасштабної війни РФ проти України?

За даними служб ДСНС, саме правильна поведінка вцілілих співвітчизників під завалами вже дала змогу врятувати чимало життів. Загалом станом на травень 2023 року рятувальники дістали з-під завалів понад 4,5 тисячі людей (за О. Григоренком).

II. Уяви себе представником ДСНС України. Тобі доручили виступити перед учнями й пояснити, як поводитися, щоб вижити у разі руйнування будівлі через ворожий обстріл. За матеріалами тексту підготуй виступ і будь готовий вести діалог, відповідаючи на запитання слухачів.

Завдання 25. Робота в групах. Дехто з ваших однокласниць вважає, що природної краси дівчині не досить. Найбільше вони дбають про прикраси, модний одяг, макіяж, бо впевнені, що саме це робить дівчину привабливою для протилежної статі. Ви іншої думки. Подискутуйте, від чого залежить справжня жіноча краса.

Завдання 26. Робота в парах. Ви обоє дивилися фільм за твором відомого українського письменника. Одному / одній із вас екранізація сподобалася, а іншому / іншій видалася невдалою. Обміняйтеся враженнями.

Завдання 27. Робота в парах. I. Прочитайте діалог, додержуючись пауз на місці тире. Запишіть розмову, замінюючи авторські розділові знаки тими, за якими оформлюється діалог.

— добридень —

— здрастуйте —

—я к справи? —

— спасибі — добре — як у вас? —

— робота — літо — спека — спрага —

— а настрій?

— добре — все гаразд —

Л. Костенко

II. Спробуйте вставити в діалог опущені члени речення. Чи виграє від цього текст? Поясніть.

III. **Робота в парах.** Складіть і розіграйте діалоги із сусідом / сусідкою по парті відповідно до таких ситуацій.

1. Один зі співрозмовників збирається в турпохід.

2. Один зі співрозмовників щойно повернувся із турпоходу.

11 клас

Завдання 28. I. Прочитайте текст. Визначте адресата й комунікативну мету автора.

Як, на якому градусі творчого горіння, в яких сферах і висотах, під якими зорями спалахує феномен духовного осяяння?

Як досягає художник таких результатів? Такого рівня майстерності і глибин одухотвореності, такого відчуття й розуміння краси?

Звертаючись до самого себе, питаєш: а ти сам – хто в своєму мистецтві? Ти сказав своє Слово? Твоє мистецтво цікаве для інших? Насичене животворними променями? Дає розраду серцю і втіху? Хвилює? Додає своїх мідяків у скарбницю духовності? Яка міра твоєї обдарованості? Ти досяг своєї вершини? Ти збудував Храм свого мистецтва? Виборов право називатися Художником? (*Г. Польовий*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яку проблему порушує автор – відомий український художник?
2. До кого він звертається і якої відповіді сподівається?
3. Чого досягає автор завдяки концентрації питальних речень?
4. Поясніть, як ви розумієте роль і призначення мистця в суспільстві.

Завдання 29. I. З'ясуйте, що таке *бувальщина*. Прочитайте текст.

Байдужість до батька-матері не прощається

Живе у народі хвилююча бувальщина про материнську любов.

У маленькій лікарні на околиці великого міста лежали дві матері – Чорнокоса і Білокоса. Вони народили синів у той самий день. Обидві матері були щасливі. Вони мріяли про майбутнє своїх синів.

– Я хочу, щоб мій син став видатною людиною, – казала Білокоса мати. – Музикантом або письменником, відомим усьому світові. Або інженером космічних кораблів...

– А я хочу, щоб мій син став доброю людиною, – сказала Чорнокоса мати. – Щоб ніколи не забував матері і рідного дому, любив Батьківщину і ненавидів ворогів.

Щодня до молодих матерів приходили чоловіки: затамувавши подих, дивилися на личка своїх синів. А в очах сяяли щастя, подив і замилювання.

Минуло тридцять років. У ту саму лікарню прийшли дві жінки – Чорнокоса і Білокоса. В їх косах уже сріблилася сивина, але жінки були такими ж гарними. Їх обох поклали в ту саму палату, щоб лікувати серце.

Жінки впізнали одна одну, розговорилися.

– Ким же став твій син? – спитала нарешті Чорнокоса мати.

– Видатним музикантом, – з гордістю відповіла Білокоса. – Він тепер диригує оркестром, виступає в найбільшому театрі, буває за кордоном. І назвала ім'я сина.

– А твій ким став? – спитала Білокоса.

– Хліборобом. Механізатором. Син мій оре землю й сіє хліб, збирає врожай. Живемо ми в селі, у сина двоє дітей...

– А проте, щастя тебе обминуло, – сказала Білокоса. – Твій син став простою, нікому не відомою людиною... Таких мільйони...

І дня не минуло, як до Чорнокосої матері приїхав із села син. В очах неньки світилася радість, здавалося, вона в цю мить забула про всі болі. – Видужуйте, мамо, – сказав син і на прощання поцілував її.

А до Білокосої матері ніхто не прийшов.

– У сина зараз концерт. Якби не концерт, він, звичайно, прийшов би, – задумано мовила Білокоса.

На другий день надвечір до Чорнокосої матері знову приїхав син хлібороб. Привіз бджолиний мед, паляницю, яблука. Від щастя обличчя в Чорнокосої жінки світилося і зморшки розправлялися.

До Білокосої матері ніхто не приходив.

Увечері жінки лежали мовчки. Чорнокоса посміхалася, а Білокоса тихо зітхала, боячись, щоб її зітхання не почула сусідка.

Так повторилося і втретє, і вчетверте.

Минув місяць, і до Білокосої матері так ніхто і не прийшов. Лікар сказав Чорнокосій матері: «Тепер ви зовсім здорові». А Білокосій тихо мовив: « Вам ще треба полежати. Звичайно, ви теж станете зовсім здоровою». Говорячи це, лікар дивився чомусь убік.

За Чорнокосою матір'ю приїхав син. Він привіз букет великих червоних троянд.

Прощаючись із Чорнокосою матір'ю, Білокоса попросила побути з нею кілька хвилин сам на сам. Коли з палати усі вийшли, Білокоса мати зі сльозами на очах сказала:

– Скажи, Любо, як ти виховала такого сина? Ти щаслива. А я... – і вона заплакала.

– Ми розлучаємось і ніколи більше не побачимося, – сказала Чорнокоса. – Бо не може бути втретє такого дивного збігу. Тому я скажу тобі всю правду. Син, якого я народила в той щасливий день, помер... Помер, коли йому не було ще й року... А це... не кровний мій син, але рідний. Я усиновила його трирічним хлопчиком. Але я для нього – рідна мати. Ти це бачила своїми очима. Я щаслива. А ти нещасна людина, і я глибоко співчуваю тобі. Якби ти знала, як я страждала в ці дні за тебе. Вийдеш з лікарні – піди до сина й скажи: його бездушність обернеться проти нього. Як він ставиться до матері, так і його діти ставитимуться до нього. Байдужість до батька-матері не прощається (за *Василем Сухомлинським*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Як автор назвав матерів і якої долі вони бажали для своїх новонароджених синів?

2. За яких обставин жінки зустрілися через тридцять років?

3. Як склалося життя синів Білокосої і Чорнокосої? Чому Білокосій син Чорнокосої видався невдахою?

4. Як перебігало лікування обох жінок?

5. Що пришвидшило цілковите одужання Чорнокосої?

6. Яка несподіванка для Білокосої з'ясувалася, коли жінок залишили сам на сам?

7. Як, за вашими життєвими спостереженнями, виховувала сина Чорнокоса мати?

8. Якої фатальної помилки у вихованні, на вашу думку, припустилася Білокоса мати?

9. Сформулюйте основну думку оповідання.

III. *Робота в парах.* Сформулюйте з сусідом / сусідкою по парті проблему, порушену ще Василем Сухомлинським, яка досі не вирішена. Обговоріть її і запропонуйте шляхи розв'язання.

Завдання 30. *Робота в парах.* Напередодні дня народження близького родича ви зайшли до фірмового магазину, щоб придбати подарунок – новий смартфон замість кнопочового. Поставте продавцеві кілька запитань щодо переваг нової версії смартфона.

Завдання 31. *Робота в парі юнак – дівчина.* Прочитайте текст і, взявши його за основу, розіграйте діалог, доповнюючи його деталями зі свого життєвого досвіду. Яка лексика з погляду її використання – загальноживана, діалектна чи професійна – складе основу діалогу?

Вони зайшли у ліфт.

– Можна, я піднімуся до тебе? – запитав він.

– Не сьогодні. Вибач. Я стомилася.

– Коли ми побачимося?

– Зателефонуй завтра вранці.

Ліфт зупинився.

– Ти любиш осінній парк? Узагалі осінь?

– Я? Авжеж...

– Добре було б з'їздити у вихідні в Софіївку...

– Я з радістю. Бувай.

– До завтра.

Вона вийшла. Двері ліфта зачинилися (за О. Жовною).

Завдання 32. Кожна людина має власну теорію щодо своєї унікальності й неповторності, які вирізняють її з-поміж інших. Дайте 10 письмових відповідей на

запитання: *Який / Яка я? Хто я такий / така?* Обґрунтуйте кожен пункт одним реченням.

Зразок. *Я совісний / совісна, тому що...*

Завдання 33. Робота в групах. I. Прочитайте полілог. Проаналізуйте кожну репліку; з'ясуйте, чому її сформульовано саме так. Поясніть, що мав на увазі автор.

«Це неможливо! – сказала Причина.

«Це нерозважливо!» – зазначив Досвід.

«Це марно!» – додали Лінощі.

«Спробуй...» – прошепотіла Мрія.

Невідомий автор

II. Розіграйте полілог за особами.

Використана література

1. Як поводитися при обстрілах. Поради ізраїльтянки/ URL:
<https://www.bbc.com/ukrainian/features-60548328>

2. Ростислав Вонс. «Виникне дуже серйозна проблема». Лібанова пояснила, яких фахівців бракуватиме після війни. URL:
<https://glavcom.ua/country/society/vinikne-duzhe-serjozna-problema-libanova-pojasnila-jakikh-fakhivtsiv-brakuvatime-pislja-vijni-950820.html>

РОЗДІЛ II

МЕТОД СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД МОВОЮ І МОВНИМИ ФАКТАМИ В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Глобальні зміни способу життя, мислення, спілкування, бачення майбутнього є викликом, але водночас і величезною можливістю, що забезпечує умови для адаптації до зовнішнього середовища, задоволення творчих, духовних та емоційних потреб здобувача освіти. Тому необхідно підготувати учнів до можливостей та викликів XXI століття. Освітній процес має бути насамперед спрямований на розвиток таких якостей як дослідницька активність, критичне мислення, вироблення вміння знаходити нестандартні рішення, а також здатність їх змінювати й адаптовувати в навчальних та життєвих ситуаціях. Для того щоб навчити учнів адаптуватися до різноманітних життєвих умов і бути успішним, нам необхідно змінювати традиційні методи навчання, які відповідатимуть вимогам сучасності.

Упровадження Державного стандарту базової середньої освіти [1, 2020], який реалізує концептуальні засади Нової української школи [2] і ґрунтується на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» надало імпульсу для досягнення ефективності шкільної модернізації. У новому Держстандарті закладено базові знання й вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів. Окрему групу в їх перелікові складають вимоги, у яких передбачено формування навчально-дослідницьких умінь здобувачів освіти. Зокрема зазначено, що учень або учениця в процесі навчання: досліджує індивідуальне мовлення, використовує мову для власної мовної творчості, спостерігає за мовними та літературними явищами, аналізує їх [1]. Отже, чільне місце в чотирьох групах умінь у Держстандарті відведено навчально-дослідницьким.

Дослідницьке навчання в умовах реалізації концептуальних засад Нової української школи передбачає поєднання оптимальних методів формування навчально-дослідницьких умінь, які сприятимуть виробленню навичок самоосвіти впродовж життя, створенню позитивної мотивації учнів та учениць до освітнього

процесу та стимулюванню пізнавальної активності й самостійності їх у процесі вирішення конкретної практичної задачі, розвитку пізнавального інтересу до вивчення мовних фактів, явищ і процесів та здатності займати дослідницьку позицію, творчому переосмисленню мовного матеріалу й самостійному пошукові нових знань. Основним шляхом формування навчально-дослідницьких умінь учнів є організація дослідницької діяльності, що передбачає творче застосування знань, оволодіння методами наукового пізнання, формування досвіду самостійного наукового пошуку.

Навчально-дослідницька діяльність учнів на уроках української мови являє собою активний системний пошук необхідної інформації, який ґрунтується на опрацюванні різних надійних джерел текстової і графічної інформації (довідкової літератури, енциклопедичних і лінгвістичних словників, наукової, публіцистичної, художньої літератури, довідкових медіаресурсів тощо), що даватиме змогу самостійно розкривати основні властивості мовних одиниць і явищ, розрізняти основну й додаткову інформацію, аналізувати й порівнювати мовні одиниці різних рівнів, оцінювати здобуті результати освітньої діяльності тощо.

Найефективнішим, на наш погляд, складником дослідницького навчання є **метод спостереження над мовою і мовними фактами**, який передбачає усвідомлене сприймання, зіставлення, аналіз, синтез, узагальнення і систематизацію вивчених мовних явищ і понять (їх ознак, структури, функцій, сфер уживання).

Використання методу спостереження дає змогу здобувачам освіти осмислювати, сприймати й усвідомлювати мовні явища й факти, наблизити освітній процес до потреб життя, самостійно вирішувати повсякденні життєві ситуації.

Використовуючи метод спостережень, можна донести до усвідомлення учнями арсенал знань про мову, не пропонуючи їм готових відповідей на поставлені завдання, а даючи в певному порядку завдання для дослідження мовних тем і організовуючи процес осмислення досліджуваних мовних явищ, формувати сталий інтерес до вивченого на основі його цілісного і комплексного дослідження для розв'язання життєвих ситуацій.

Ефективність і результативність методу спостереження над мовою і мовними явищами й фактами на уроці української мови залежить від попереднього розроблення вчителем змісту, структури і технології роботи. Процес спостереження повинен бути:

- чітко спланованим для розв'язання визначеної пізнавальної задачі, що впливає з теми уроку або поставленого завдання;
- цілеспрямованим (учні й учениці фокусують увагу на певних мовних явищах, фактах, процесах, що передбачені завданням);
- планомірним (здійснюватися за певним планом, ґрунтуючись на конкретному завданні, зосереджуючись на осмисленні найголовнішого та істотного);
- активним та вибіркоким, коли учні шукають потрібне, використовують досвід здобуття на попередніх етапах роботи з мовним матеріалом;
- систематичним, що даватиме змогу сприймати мовні явища в різних комунікативних ситуаціях.

Для того, щоб учні могли розуміти й засвоювати певні висновки або правила, які будуть вивчатися пізніше, потрібно попередньо створити ґрунт для їх сприймання. Школярі мають зрозуміти, що робити, з якою метою, у якій послідовності, у який спосіб фіксувати результати спостереження. Тобто учитель повинен забезпечити всі умови для ефективної роботи на уроці.

Такий формат використання методу сприятиме зміцненню в учнів мотивів учіння, пожвавить інтерес до процесу дослідження мовних явищ, дасть змогу здобувачам освіти позбутися враження, що їм нав'язують мовні відомості, правила. Спостереження над мовою може вестися й після вивчення теоретичного матеріалу. Відповідно метою спостереження буде розширення кола фактів, що ілюструватимуть і підтверджуватимуть вивчене мовне явище чи факт (Новосьолова, 2021, с. 52).

Спостереження, яке здійснюється в процесі навчання, сприяє свідомому сприйняттю матеріалу учнями та розвитку спостережливості, тобто здатності помічати характерні, а часом і малозначні ознаки вивчених явищ. Навчальне спостереження – це не просте споглядання явищ, процесів, фактів. Характерною ознакою його є наявність одного або кількох нових питань, які вимагають від учнів

дослідницького підходу та самостійного пошуку правильних відповідей на питання шляхом відповідних розумових операцій. За відсутності складника дослідження освітня роль спостереження малоефективна.

Отже, у процесі спостереження над мовою і мовними явищами необхідно звернути увагу на проблему цілеспрямованої роботи з вироблення дослідницьких умінь здобувачів освіти. Дослідницька активність є природним станом дитини. Якщо створити умови для реалізації вікової потреби в пошуковій активності, здатності досліджувати, оперувати мовними знаннями й дослідницькими вміннями, інтегрувати знання з різних галузей наук, то учні будуть готовими до викликів дорослого життя. Це передбачає вироблення навичок спостережливості, орієнтування в потоках інформації, мотивації для пошуку нових можливостей.

Метод спостереження над мовою можна застосовувати для дослідження широкого кола мовних явищ, оскільки він дає змогу змінювати «поле охоплення» досліджуваного об'єкта, висувати й перевіряти гіпотези.

Перевагою методу **метод спостереження над мовою і мовними фактами** є можливість здійснювати спостереження над мовою й після вивчення теоретичного матеріалу. У такому випадку цей метод використовують для розширення кола фактів, що ілюструють і підтверджують вивчене мовне явище. З цією метою можна запропонувати завдання на кшталт:

- Поспостерігайте впродовж тижня за мовленням своїх друзів і рідних. Зберіть дані щодо особливостей вимови ними слів зі звуками [ч], [щ]. Проаналізуйте зібрані відомості, підготуйте невелике повідомлення за результатами дослідження. Сформулюйте правило зживання цих звуків.

- Уявіть, що в українській мові, як і в англійській, відсутня ознака роду в іменниках. Розкажіть, які тоді відбулися б зміни в граматиці рідної мови, підтверджуючи свої твердження прикладами.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Для прикладу наведемо такі завдання (вивчення розділу «Лексикологія» у 5 класі):

- Прочитайте текст. Як ви розумієте значення слова *замок*? Це слово має одне чи багато значень? Дослідіть це питання, звернувшись до довідкової літератури. Яким словником ви скористалися? Випишіть всі значення цього слова (якщо їх кілька).

Скромною постаттю є Золочівський замок посеред своїх більш відомих «братів» – Замку Паланок, Хотинською фортецею та Кам'янцем-Подільським. Проте, це не заперечує того факту, що замок – легендарна та унікальна архітектурна пам'ятка XVII століття. Замок – вдале поєднання оборонного зодчества з тим, яке призначене для проживання. Разом з Підгорецьким, Свіржським, Старосільським замками, Золочівський замок створює туристичний комплекс «Золота підкова Львівщини» (<https://karpaty.life/uk/castles/lvivska-oblast/zolochivskyi-zamok.html>).

- Прочитайте визначення з тлумачного й етимологічного словників і зістав їх зі своїми попередніми висновками про значення слів.

ЗАМОК, -мку, чол. 1. Укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими і т. ін. будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром з кількома вежами. 2. заст., рідко. Тюремна споруда; тюрма.

ФОРТ, у, чол. Окреме замкнуте укріплення (постійне або тимчасове), одиничне або як складова частина зовнішньої лінії оборонних споруджень фортеці та укріпленого району.

ФОРТ «велике замкнуте укріплення», запозичення з німецької мови; н. Fortзасвоєне під час Тридцятирічної війни XVII ст. з фр. fort, первісно «міцний майданчик», згодом «укріплення, фортеця», похідного від лат. fortis «міцний».

- Прочитайте словникові статті. Висловіть припущення щодо того, із яких словників вони виписані. У разі потреби звірте правильність своїх міркувань за допомогою інформації з мережі Інтернет.

1. ЗАМО́К, мка́, ч.

1. Пристрій для замикання дверей у приміщеннях, дверцят шафи, скринь, шухляд і т. ін.

2. Застібка в намисті, браслеті; // Довга металева або пластмасова застібка для одягу, а також папок, портфелів.

3. У деяких видах вогнепальної зброї – пристрій, признач. для здійснення пострілу.

4. *техн.* Пристрій для з'єднання рухомих частин механізму, машини.

2. *На замók брáти (взя́ти)* – замикати двері.

На замку́ бу́ти: а) бути замкненим; б) бути недоступним для ворогів, добре охоронятися.

Під замко́м бу́ти (перебува́ти, лежа́ти): а) зберігатися замкненим (про цінності, харчові продукти тощо).

Під замók хова́ти (кла́сти) – поміщати щось куди-небудь замикаючи.

Під (за) трьома́ (сімомá) замка́ми держа́ти (трима́ти):

а) зберігати старанно замкненим, надійно захваним (цінності харчові продукти і т. ін.);

б) тримати ув'язненим, надійно охороняючи.

• Який можна зробити висновок про походження слів *замок* і *форт*? Чому в слові *замок* необхідно враховувати наголос? Як зміниться значення слова, якщо змінимо наголос: *замók*? Пригадайте, як такі слова називають мовознавці.

• Створіть віртуальну екскурсію «Подорож замками України», маршрут якої пройде через Дубенський замок, Тараканівський форт, Підгорецький замок, Олеський замок, Кам'янець-Подільська фортеця, Хотинська фортеця. Для цього об'єднайтеся в 6 груп, оберіть пам'ятку, про яку підготуйте інформацію, керуючись наведеним переліком:

- 1) загальний вигляд споруди,
- 2) час та історія її виникнення, призначення,
- 3) сучасний стан,
- 4) легенди, перекази, повір'я, пов'язані з пам'яткою.

Представте свої матеріали в класі.

• Пригадайте свою найцікавішу подорож. Створіть на її основі сторітелінг. Поділіться своєю розповіддю з однокласниками / однокласницями.

- Дослідіть, чи однакове значення має слово *історія* в таких сполученнях як «історія родини» та «родинна історія». Зверніться до фразеологічного словника і з'ясуйте значення виразів «увійти в історію» та «влипнути в історію». Поясніть, у яких значеннях вжито в кожному з них слово *історія*.

- Утворіть із наведеними іменниками, прикметниками та дієсловами спільнокореневі антонімічні пари. Запишіть їх. Дослідіть, за допомогою яких префіксів протилежного чи заперечувального значення вони утворилися.

Захисний, комфорт, компромісний, безпека, прилетіти, аргумент, Закарпаття, зачиняти, дія, циклон, лад, симпатія, вмикання, загадка, законний, звичайний, загинати, перебрати, відчиняти, монтувати, мікросвіт.

Після вивчення теоретичного матеріалу теми «Діалектна лексика української мови», учні визначають з-поміж запропонованих слів діалектні й міркують над проблемними завданнями:

- Уявіть, що якийсь письменник вирішив використати визначені слова для написання твору. У якому регіоні нашої країни могли б відбуватися події? Про що міг би бути цей твір?

Ватра, смерека, кала баня, файно, бескид, полонина

- Чи є серед синонімів слова *господар* слово *газда*? Пригадайте для якого регіону України воно характерне? В яких творах вам траплялося це слово? Вимовте звуки [г] і [ґ]. Здійсніть спостереження за тим, де саме в ротовій порожнині вони творяться, з'ясуйте й поясніть різницю між звуками за місцем і способом творення їх. Які глухі звуки є парними до дзвінких [г] і [ґ]?

- Влаштуйте конкурс знавців пар слів, у яких є звуки [г] та [ґ]. Хто більше?

- Дослідіть, чому є вживаними в українській мові слова Ханс і Ганс. Аргументуйте своє припущення. Залучайте свої знання з іноземних мов.

- Зверніть увагу на форму прохань і звертань у текстах казок. Прочитайте наведений синонімічний ряд. Опишіть мовленнєві ситуації, склавши 4-5 речень, у яких доречно використання кожного етикетного слова чи висловлення. Використайте також вигук *будь ласка*. Зробіть припущення, чому в казках ці слова не використовують?

Вибачте! (неправильно «вибачаюсь»); пробачте! перепрошую! даруйте! простіть! прошу вибачити!

• Прочитайте наведені неологізми, у разі потреби з'ясуйте їхні значення за словниками або в мережі Інтернет (адже деякі неологізми ще не зафіксовані в словниках, оскільки тільки недавно ввійшли в нашу мову). Обговоріть з однокласниками та однокласницями, у який спосіб слова, наведені вище, могли з'явитися в нашій мові.

Бот, гуглити, емодзі, спам, твіт, тролінг, флуд, хейтер, вебліш, неспік, фейк, хедлайнер, коронаскептик, дистанційка, локдаун, постправа, кіборги, хендмейд, фрик, флешмоб, буккросинг.

• Прочитайте наведені слова й поміркуйте, у яких стилях мовлення доречно послуговуватися ними. З'ясуйте, від якого слова утворене кожне з наведених слів і за допомогою яких словотвірних засобів. Запишіть пари слів та вкажіть, які значення з'являються в похідній основі завдяки цим словотвірним засобам. Що можна сказати про спосіб творення цих слів?

Чудовисько, ножище, страховисько, монстрище, дідуган, головище, здоровило, зміюка.

Перед вивченням теоретичного матеріалу, наприклад, теми «Позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і, є, ю, я» у 5 класі можна запропонувати учням поміркувати над проблемними запитаннями:

1) Чому слова *бюро* і *б'ють*, *свято* і *черв'як* пишемо по-різному і в яких життєвих ситуаціях у вас виникали сумніви в написанні слів з такою орфограмою?

2) Що може трапитися, якщо м'якість не позначити? Поясніть це на прикладах.

Учитель-словесник має допомогти учневі виробити навички здобувати знання під час самостійних спостережень, навчитися загострювати увагу на певному мовному понятті й розвивати вміння аналізувати мовне явище чи факт, робити висновки, формулювати визначення і правила:

• Розподіліть наведені характеристики, які краще характеризують стан людини. Зверніть увагу на написання кінцевого приголосного у префіксах цих слів. Чому тут потрібне інше правило, ніж у випадку чергування з/с?

Розлючений, розгублений, розсерджений, розосереджений, безпечний, безкомпромісний, беззахисний, розважливий, розгніваний, роздратований, безпомічний.

• Яку закономірність у вживанні коми перед сполучником *і* можна визначити в наведених реченнях? У парі обговоріть результати своїх спостережень.

1. І в погляді був жаль, і страх, і ясні радісні іскорки. 2. І Сірій десь у дірці не спав, і чорна голубка у грядці не спала. 3. Нікому, ніколи нічого, а близні все: і як льотними голубів робити, і як ганяти, і як ту чи іншу масть виводити, і як чужих голубів ловити, все, все (В. Винниченко).

• Розгляньте речення. Чи зможемо ми на основі здобутих знань про правопис частки *не-* з іменниками зробити висновок про випадки, коли *не-* з прикметниками пишуть *разом, окремо*?

1. Це неглибоке озеро утворилося кілька десятиліть тому.

2. Це озеро не глибоке .

3. Це озеро не глибоке, а мілке.

• Прочитайте й визначте, коли іменники пишуться з *не* разом, а коли окремо, сформулювавши відповідні правила.

Неправда

ненависть

не правда, а обман ;

нелад нелюб

не приязнь, а ворожнеча;

неласка неміч

не слава, а ганьба.

• Визначте, як співвідносяться між собою такі поняття, як «речення», «просте речення», «складне речення», «спонукальне речення», «розповідне речення»,

«питальне речення», «окличне речення», «неокличне речення». Накресліть схему, що відображає співвідношення цих понять.

- Користуючись додатковими джерелами, підготуйте для однокласників і однокласниць коротку інформацію на тему «Звертання», яка, на вашу думку, потребує найпильнішої уваги. Запишіть приклади звертань і проілюструйте ними своє повідомлення.

- Утворіть від записаних попередньо назв професій пари слів «іменник чоловічого роду – іменник жіночого роду» на зразок: «лікар – лікарка». Які засоби, зокрема суфікси, були для цього використані? Чи завжди легко було утворити потрібну пару? Обговоріть у класі, у чому причина того, що в назвах професій традиційно вживалися іменники чоловічого роду?

- Об'єднайтеся в три групи. Пригадайте, що вам відомо про орфографію. За потреби зверніться до Українського правопису. Проведіть конкурс на краще запитання: доберіть і запишіть якомога більше запитань для учасників іншої групи, щоб виявити, що й наскільки добре кожен із вас засвоїв інформацію із цього розділу.

- Напишіть і зачитайте комплімент однокласнику або однокласниці, використовуючи слова із суфіксами збільшеності або зменшеності чи пестливості, а також гіперболізуючи дещо. Навзаєм послухайте комплімент на свою адресу. Обговоріть у класі, як комплімент може допомогти підняти самооцінку людини й надихнути її працювати над собою, розвивати свої найкращі риси і звички.

- Дізнайтеся, які слова називаються евфемізмами. Проведіть опитування серед родичів, знайомих і друзів щодо того, коли, тобто в яких ситуаціях, і з якою метою вони найчастіше використовують евфемізми. Перед опитуванням можете нагадувати співрозмовникам значення терміна «евфемізм», оскільки інколи люди забувають це слово. Укладіть список предметів, явищ, подій щодо яких люди зазвичай використовують евфемізми.

- Об'єднайтеся в групи й виконайте одне із завдань, використовуючи уривок тексту, який можете також знайти за покликанням <https://cutt.ly/IC82UTz>.

Завдання 1. Визначте, яким типам речень надається перевага (питальним, спонукальним чи з'ясувальним)? Дієслова якого часу вживаються оповідачем? Підготуйте про це невеличке повідомлення.

Завдання 2. Поміркуйте, як перетворити щоденникові записи в оповідання. Як зміняться речення за метою висловлення? Чи вживатимете пряму мову? Створіть усне оповідання й розкажіть його учасникам іншої групи.

- А. Ознайомтеся з текстом. Випишіть назви музеїв, поясніть правопис їх.

Чи не вперше в житті Миха й Льоха з такою цікавістю нишпорили інтернетом. Вони переглянули купу сайтів, виписали назви всіх київських музеїв, адреси та дати їхнього заснування. Нарешті після довгих пошуків у списках залишилися тільки три музеї: Національний музей «Київська картинна галерея», Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків і Музей історичних коштовностей України. Інші музеї, навіть якщо й були відкриті одразу по війні, не могли мати експонати, які б зацікавили бандитів. Щоправда, день народження коштовного музею лишився нез'ясованим, бо сайт у нього не працював, але «коштовності», та ще й «історичні» – звучало дуже обнадійливо (О. Есаулов)

Б. Який із музеїв, що викликали зацікавлення у героїв, потрапив до цього переліку помилково?

Національний музей «Київська картинна галерея», Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Скарбниця Національного музею історії України.

В. Оскільки герої не дізналися дати народження коштовного музею, уявіть себе в ролі детективів детективами і знайдіть відповідь на поставлене запитання. Для цього необхідно відвідати сайти наведених музеїв за покликаннями (<https://knag.museum/>, <https://khanenkomuseum.kiev.ua/>, <https://goldenukr.com.ua/>). За результатами свого «детективного» розслідування підготуйте невеличке усне повідомлення.

- Користуючись відомостями з вікіпедії, дізнайтесь, де в Україні розташована Запорозька Січ. Поміркуйте, чому острів має таку назву. Загальну інформацію про столицю Війська Запорозького можна переглянути за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=mxLWZ11ZYw8>.

- Дослідіть розповідь завідувача відділу науково-просвітницької роботи Національного заповідника «Хортиця» Сергія Дударенка про військово-суспільний і духовний центр українського козацтва на предмет дотримання спікером лексичних й орфоепічних норм, підготуйте на цю тему невеличкий коментар.

- Прокладіть маршрут і здійсніть краєзнавчу онлайн-мандрівку в історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця» за покликанням <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>. Ви матимете можливість здійснити віртуальну подорож історичним музеєм, детально й у зручному темпі розглянути всі споруди козацьких укріплень, дослідити інші експозиційні будівлі, вивчити експонати музею під відкритим небом, зокрема зброю, предмети побуту козаків.

Після екскурсії об'єднайтеся у групи, обміняйтеся враженнями від побаченого, обговоріть, як змінилося ваше уявлення про життя козаків після віртуальної подорожі музеєм.

Сформулюйте і поставте по чотири запитання однокласникам і однокласницям про життя українського козацтва.

- Як ви гадаєте, звідки люди дізнаються про події минулого? Як історикам вдається довести існування певних подій, людей, правдивість фактів тощо.

Що допомагає вашим рідним тримати в пам'яті важливі події з життя ваших предків навіть тоді, коли їх уже немає поряд? Чи є у вашій сім'ї якась пам'ятна річ, з якою пов'язані цікаві родинні історії? За бажанням розкажіть про неї. Як такі речі і пов'язані з ними розповіді впливають на згуртованість членів родини різних поколінь?

- Чому тема звитяги козацтва є актуальною для українців у всі часи? Чому сила українського козацького духу є нині визначальною рисою для перемоги над ворогом (зовнішнім і внутрішнім)? Які інші риси козацького характеру гідні вашого наслідування?

- Зробіть припущення, чому під час словотворення в словах *козак* – *козацький* – *козацтво* відбувається зміна приголосного. Як називається таке фонетичне явище? Чи відбувається воно в словах *мистецтво* – *мистецький*? Свою думку обґрунтуйте.

- Об'єднайтеся в малі групи. Спільно обговоріть, чи слово *козак* належить до архаїзмів. До якої лексичної групи його можна віднести? Аргументуйте свою думку.

- Доведіть, що слова *город*, *городництво*, *городина* є спільнокореневими. Доповніть цей ряд кількома спільнокореневими словами.

Як ви поясните появу звука [ц] у слові *городництво*? Як називається таке фонетичне явище? Проілюструйте його, дібравши до поданих слів спільнокореневі слова, утворені за допомогою суфікса *-ств-*. Обговоріть з однокласником чи однокласницею, які закономірності спостерігаються при додаванні суфікса *-ств-* до основ слів з різними кінцевими приголосними.

- Прочитайте статтю з енциклопедії історії України «Етнографічні регіони України». З'ясуйте, у якому етнографічному регіоні мешкаєте ви? У якій області? Запишіть ці назви. До якої частини мови належать записані вами назви? Спробуйте утворити від цих слів іменники за допомогою суфікса *-ин-* (слобожан[с`к]ий-Слобожан[шч]ина). Запишіть утворені варіанти. Обговоріть у парі, які звукові зміни відбуваються і як це позначається на письмі.

Етнографічні регіони України, станом на кінець 19 – початок 20 ст. Терміном «етнографічний регіон» означають частину території розселення етносу, що вирізняється з-поміж сусідніх частин притаманним їй комплексом ознак (явищ) матеріальної та духовної культури цього етносу.

За матеріалами найбільших комплексних етнографічних досліджень українських земель, що були здійснені наприкінці 19 – поч. 20 ст., в межах сучасних державних кордонів України можна виділити більше 20 етнографічних регіонів. Наприклад, Т. Косміна виділяє 24 етнографічні регіони і об'єднує їх у 4 макрорегіони: Полісся, Лісостеп, Степ, Карпати.

***Полісся.** Цей макрорегіон охоплює пн. смугу укр. теренів. До його складу входять 3 правобереж. (відносно Дніпра) і 2 лівобережні поліські землі. Традиційна культура населення правобереж. поліських земель (Волинського, Житомирського та Київського Полісся) відрізняється від традиційної культури населення поліських лівобережних земель (Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся). На формування відмінностей лівобережних і правобережних поліських регіонів істотно*

вплинули контакти та економічних взаємини місцевого нас. з сусідніми етносами: поляками, білорусами, росіянами.

Лісостеп. Особливості цього макрорегіону зумовлені його сприятливими природними умовами та географічним положенням, яке робило його відкритим для контактів з різними цивілізаціями.. Центральний лісостеповий регіон – Середнє Подніпров'я – був осередком формування нації української. Правобережні та лівобережні частини Лісостепу дещо різняться за культ. традиціями. На Лісостеповому правобережжі розташовані Волинь, Галичина, Опілля, Поділля та більша частина Середнього Подніпров'я. Поділля, яке тривалий час було розділене держ. кордоном по р. Збруч (прит. Дністра), має 2 субрегіони (Зх. та Сх. Поділля). Середнє Подніпров'я складається з двох частин – правобереж. (основної) та лівобереж. Лівобереж. Середнє Подніпров'я може розглядатися як перехідна зона до сусідньої Полтавщини, що разом зі Слобідською Україною належить до лісостепового лівобережжя.

Степ. Цей макрорегіон утворився пізніше за ін. Він увійшов до зони розселення українців унаслідок колонізації, що набула масового характеру у 18 ст. У цьому процесі брали активну участь не тільки українці з різних регіонів Лісостепу і Полісся, а й представники ін. етносів. Цей чинник, як і яскраво виражений товарно-зерновий характер степового господарства, значно вплинув на особливості макрорегіону. До складу цього макрорегіону входять: Буджак, Одещина, Нижнє Подніпров'я (з поділом на зх. і сх.), Таврія, Приазов'я, Крим.

Карпати. До цього макрорегіону входять такі регіони: Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Покуття, Буковина, Закарпатська Україна. Особливості макрорегіону склалися під впливом природних умов гірського краю, своєрідності землеробсько-скотарських занять населення, історико-культурних відмінностей у розвитку окремих його частин, генетично пов'язаних з культурами різних народів – слов'янських (українці, поляки, словаки) і неслов'янських (угорці, румуни, молдовани) (О. Косміна).

- А. Прочитайте анотацію книжки Василя Карп'юка «Олекса Довбуш. Таємниця сили». Поміркуйте, чи можна опришків назвати громадою. Свою думку обґрунтуйте.

*Чи ти знаєш, хто такий Олекса Довбуш? Певно, що так, бо на всі Карпати немає більшого героя! Але історія найгрізнішого **ватажка** карпатських опришків почалася зі впертого хлопчиська, який несподівано для себе отримав велику Силу. Пірнувши в цю оповідь, ти разом з Олексою поживеш у лісі поруч із вовками й вівірками, **приєднаєшся** до опришківської ватаги й зазирнеш у світ героїчної минувшини Карпат. А головне, врешті **дізнаєшся**, **звідки** взялася Олексина Сила і чи зміг він її опанувати.*

Б. Виразно прочитайте виділені слова в анотації. Простежте, що відбувається з приголосними звуками [ж], [ш], [д] у цих словах. Які з них зазнали змін під час вимови? Як називається таке звукове явище?

На нашу думку, виконання завдань для реалізації методу спостережень над мовними явищами і фактами дають змогу наблизити освітній процес до вирішення життєвих потреб, наприклад, у таких завданнях як:

- У природі, що нас оточує, ми спостерігаємо різну кількість однорідних предметів. У мові також поняття кількості знаходить своє вираження. Які мовні засоби використовуються для цього?

- А. Прочитайте уривок з повісті Турюян Ліан «Лише хмари танцюють з зірками». Обговоріть з однокласниками та однокласницями, міркування персонажа Якуба є виявом лінощів чи ж сформованої навички раціонально витратити свій час. Випишіть із наведеного уривку виділені слова. Доберіть і запишіть форми цих слів або утворіть споріднені слова в такий спосіб, щоб у них відбулося чергування звуків. Позначте у квадратних дужках звуки, які чергуються.

*— Я зазвичай не застеляю ліжко, — промовив він. — Я підрахував, скільки часу доведеться змарнувати, якщо застелятиму ліжко щоранку протягом усього мого життя, і вийшло надто багато. Якщо я доживу до вісімдесяти років, а кожне застеляння ліжка займає приблизно чотири хвилини, то на це піде понад вісімдесят один день. Один день в **році** на застеляння ліжка, гадаю, це надто, якщо тобі все*

*одно доводиться розстеляти його **ввечері**. Марія усміхнулася. Вона про таке ніколи не думала, але їй не вважала застеляння таким марним.*

Б. Розв'яжіть таку «задачу».

Якщо на сидіння з гаджетом без нагальної потреби ти витрачаш щодня не менше, ніж сорок хвилини, то скільки часу буде витрачено за умови, що ти проживеш, скажімо, 100 років? Проаналізуй результати своїх розрахунків. Поділися ними з однокласницями й однокласниками. Спільно зробіть висновки щодо цього. На що б можна було використати весь цей час із більшою користю?

• Перечитайте епізоди з тексту повісті Турюн Ліан «Лише хмари танцюють з зірками». З'ясуйте у яких Якуб висловлює співчуття й виявляє готовність підтримати Марію.

1. – *Не дивно, що ти така сумна, – сказав Якуб. – Ти маєш на це право.*

2. – *Згадуючи свого братика, звичайно, ти сумуватимеш, але у житті трапляються не лише сумні події.*

3. *Мама каже, що у всьому є свій сенс, навіть якщо ми не розуміємо, чому стається так, як стається. Вона каже, ми мусимо його шукати. Той сенс.*

4. *Довгий час вони просиділи отак, не промовивши ні слова, але це не було важко. З Якубом було легко мовчати.*

5. *З ним було не тільки легко говорити, але і мовчати також.*

• Пригадайте зі свого досвіду випадки, коли ви комусь висловлювали співчуття або вам хтось співчував, висловлював слова підтримки. Обговоріть у класі, які типові етикетні вислови й мовні засоби використовують у цьому випадку мовці. Поміркуйте, чому для ситуацій висловлення співчуття зазвичай є типові мовленнєві формули, але в окремих випадках необхідно добирати власні слова.

• Прочитайте вірш Василя Симоненка. Дослідіть, чи стилістично мотивованою є тавтологія в тексті? Свою думку доведіть.

Ти знаєш, що ти – людина?

Ти знаєш про це чи ні?

Усмішка твоя – єдина,

Мука твоя – єдина,

Очі твої – одні...

Пригадайте відомі вам поезії, у яких траплялися тавтологічні вислови. Обговоріть із сусідом чи сусідкою, якого ефекту завдяки цьому досягав автор чи авторка.

• У чому, на вашу думку, полягає відмінність булінгу від конфлікту (різновиду природної міжособистісної взаємодії)? Прочитайте текст. З'ясуйте, у тексті йдеться про звичайний конфлікт між підлітками, чи несприйнятливі агресивні провокативні дії стосовно певного об'єкта цькування? Як ви це визначили? Які мовні засоби є вашим головним аргументом?

– Агов, ти що, образилася?!

Голос Теї розітнув тишу в класі.

Я низько схилилася над партою. Очі за скельцями окулярів дуже пекли.

– Соррі, дурепо! – крикнула Тея. – Якщо правда вуха ріже, то це твої проблеми, не наші!

Роня і Ширін зайшлися глузливим реготом, я навіть очі не встигла зажмурити. Отакі вони завжди. Гигочуть і потішаються, що б не сказала Тея.

Ненавиджу оте гиготіння. Воно – як зашморг на шії...

– Не зважай на них, – сказав Нільс.

Ми завжди працюємо з ним в одній групі.

– Те, що Тея прозиває тебе fucking loser, зовсім не означає, що ти ним є, – підбадьорливо усміхнувся він.

Я скося глянула на нього.

Усі ж знають: якщо Тея щось каже, то це – правда. Вона найкрутіша дівчина в сьомих класах і може дати фору навіть старшокласникам. Хочеш із нею дружити, лукав, але в усьому з нею погоджуйся. І якщо не хочеш – теж. Як не слухатимешся, попсує вона тобі крові.

Про це я знаю геть усе (А. Аудгільд Сульберт).

• Об'єднайтеся в кілька груп по 3-4 осіб для підготовки проекту «Ніхто не має права порушувати кордони», запропонуйте власний спосіб вирішення конфліктної ситуації, яка описана в тексті. Запишіть, які вислови вам стануть у пригоді.

• Запишіть, як ви розумієте такі вислови: «вірити в себе», «довіряти іншим», «вірити іншому, як собі». Порівняйте в парі ваші визначення. Чи збігаються ваші думки?

• Прочитайте текст. Прокоментуйте сутність розмови між героями. Зробіть висновок про цінність щирості й довіри у стосунках друзів.

– Ага, – усміхнувся Нільс. – Тоді ти сильніше закохалася, ніж я собі гадав.

Я промовчала. Зніяковіла не від його слів. Ми з Нільсом ніколи не мали таємниць одне від одного. Він знає, хто мені подобається, і таке інше. Просто дивно було почути вголос від нього щось подібне. Я не вважаю, ніби маю право закохатися у когось. Та й у мене навряд чи хтось закохається. Я так думаю...

– До речі, – звернув Нільс на інше. – Підеш коли-небудь зі мною на скейтрампу?

Я глянула на нього. Зазвичай Нільс не питає, чи я кудись з ним піду, бо знає, що волю сидіти вдома. Однокласники вважають, що я страшенно сором'язлива, ніколи ні з ким не гуляю після школи й майже ніколи не розтуляю рота на уроках. Насправді я не аж така сором'язлива. Просто не люблю, коли на мене витріщаються. А вони саме витріщаються, щойно я заговорю чи з'явлюся на скейтрампі.

– Ненадовго, га?

Я наморщила носа.

– Ну будь ласочка! – наполягав Нільс. – Бйорн Инге й Фелікс дражнять мене, що я не маю друзів. Але ж це не так. Я маю тебе!

Мені аж сльози виступили на очах. Трохи від радості. Але більше від смутку. Я ж розуміла, що мали хлопці на увазі. А мали вони на увазі те, що я як друг – порожнє місце.

– Невелика радість дружити зі мною, – пробурмотіла я.

– Ну, дружити з тобою – не найгірший варіант, – заперечив Нільс.

Саме тому нам так добре удвох, Нільсові й мені. Ми чесні одне з одним. Я серджуся і фиркаю, коли Нільс поводить себе по-дурному, а він ніколи не намагається прикрасити правду, якщо це стосується мене. Каже усе, як є (А. Аудгільд Сульберг).

• Прочитайте текст . Які враження у вас від прочитаного? Випишіть кілька тез, які варто взяти собі на озброєння. Окремо запишіть дискусійні положення. Поділіться своїми міркуваннями. Обговоріть їх. Перекажіть текст, доповніть власними роздумами про вчинки героя розповіді, історії яких людей є для вас прикладом підтримки один одного у хвилини емоційних депресивних станів.

«Ми ведемо пряму трансляцію з Лісової школи, – долинуло ззаду. – Тут, як стало відомо з надійних джерел, є славна нерозлучна пара».

Нільс промовляв глибшим і повільнішим голосом, ніж звичайно, так говорять диктори новин на телебаченні.

Я додала ходи.

Кроки позаду теж пришвидшилися.

«Вони доволі довго були невдахами, – вів далі дикторський голос, – а тепер стали найхіповішою парою з-поміж усіх шкільних норвезьких пар. Чимало дванадцятирічних школярів мріють з НИМИ подружитися!»

Я відчула, як мені сіпнувся кутик уст, але нізащо в світі не показала б Нільсові, що ось-ось засміюся.

«Ось вони, дорогі глядачі! Я бачу їх! Вони прямують на перший урок!»

Мої губи вже ледь стримуються, але я, не обертаючись, рішуче крокую до шкільного порога. Хай Нільс навіть не сподівається так легко викрутитися.

«Вони на повних парах валять до школи, але мене не так легко позбутися. Я іду слідом. Я таки МУШУ взяти інтерв'ю у цієї пари-нерозлучниці!»

Мої плечі починають здригатися, у горлі лоскоче. Я перестрибую по дві сходинки нараз.

«Вони вже майже ввійшли до шкільного приміщення, але я не загубив їх із поля зору. Мушу сказати, дорогі глядачі: я розумію, чому вони такі популярні. Який стиль! Який одяг! Які зачіски!»

Я на мить зупиняюся, відчиняючи важкі скляні двері. Нільс налітає на мене.

«Мені вдалося! – вигукує він. – Я наздогнав їх! Дозвольте відрекомендувати вам найкрутішу нерозлучну пару Норвегії: Альбіно й Гомо!»

Довше стримуватися не було сили. Сміх випорскує з мене, точнісінько так, як випорскує набрана в рот вода, якщо хтось несподівано стисне щоки долонями.

Нільс також регоче. Ми аж заходимося реготом.

Від шаленого сміху мені з рук випадає шолом і стрибає сходишками до самого низу, викочується на асфальт і...

– Бачу, гарно почався день!

- Об'єднайтеся в пари. Користуючись джерелами з Інтернету, дізнайтеся, де в Україні розташоване село Чернобаївка. Висловіть припущення, чому гора має таку назву. Чому цей населений пункт обріс легендами під час війни росії проти України? З'ясуйте і поясніть правопис слова «Чернобаївка».

- Поспостерігайте впродовж тижня за мовленням своїх друзів і рідних. Зберіть дані щодо особливостей вимови ними слів зі звуками [ч], [щ], [ф] та звукосполученням [хв]. Проаналізуйте зібрані відомості, підготуйте невелике повідомлення за результатами дослідження).

- Дослідіть, чи клички тварин підкреслюють особливості їхньої поведінки, образ життя, зовнішній вигляд. Чому слова *бублик, зірка, пірат, маркіза* є загальними назвами, а клички тварин, наприклад, *Бублик, Зірка, Пірат, Маркіза* є власними назвами?

- Послухайте /перегляньте відео за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=8FW7iD5Efd0>. Відгомін якої пори року вам вдалося почути? Який настрій викликають такі звуки? Поміркуй, чому весну всі чекають, а у веснянках її закликають і прославляють?

- З чим ти асоціюєш весну: з Шевченком, сходом сонця, вранішнім пробудженням? Створи щоденник миттєвостей весни на основі спостереження за змінами в природі весною. Зафіксуй ці зміни візуально, у графічний спосіб. Розмісти щоденник. Представте перед класом результати свого напрацювання, усно прокоментуйте зібрані світлини, колажі, картини.

- Об'єднайтеся в малі групи. Запросіть однокласників / однокласниць до дискусії й обговоріть питання «Природа акумулює енергію чи віддає? Чому її сили вистачає кожній живій істоті планети Земля?»

- Скориставшись інформацією з достовірних джерел, дослідіть, які рослини є символом різних куточків України. Створіть повідомлення про символи-рослини твоєї родини, села чи міста, презентуйте результати дослідження перед колективом класу, запишіть коментар однокласника чи однокласниці, який найбільше вразив.

- Поміркуйте, наскільки гармонійно почуватиметься зірвана квітка конвалії в найошатнішому інтер'єрі. Складіть і обіграйте в парі діалог на тему «Конвалія у вазі – приречена полонянка». Прослухайте діалогів інших пар. Діалог, який найбільше вразив, запишіть, дотримуючись правил пунктуації. Здійсніть в парі взаємооцінювання написаного.

- Прочитайте текст. З'ясуйте, до чого застерігають правоохоронні органи громадян України? Запишіть вжиті в тексті числівники словами, поясніть правопис їх.

Ось уже роки й роки екологи, природоохоронці, лісівники у своїх регіонах країни здійснюють боротьбу із незаконним нищенням червонокнижних рослин, наставляють жителів і виховують свідомість у юних.

Так, за порушення порядку придбання чи збуту об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, передбачено штраф на суму від 153 до 408 гривень. Зривання первоцвіту наносить невиправну шкоду українській фауні – адже рослини не встигають розмножуватися і їх, з кожним роком, стає все менше! Вже за кілька десятиліть наші улюблені перші весняні квіти можуть зникнути взагалі. Конвалія розмножується самосівом, але щоб з цього насіння виросла квітуча конвалія потрібно від 6-ти до 8-ми років! Тож, будь ласка, не купуйте конвалії у продавців квітами та не зривайте його у власних цілях! Ми не господарі природи, ми її складова, якщо ми не поважаємо її, означає ми не поважаємо себе (Прес-служба КОУЛМГ).

Б. Доповніть текст власними міркуваннями, як можна впоратися з проблемою нищення червонокнижних рослин.

- Об'єднайтеся в команду з однокласницями / однокласниками-однодумцями навколо проблеми збереження природи. Підготуйте загальношкільну акцію «Не купуй першоцвітів!» Підготуйте план роботи, роздаткові матеріали, доберіть

переконливі аргументи, математичні обчислення та проведіть просвітницьку роботу серед друзів, знайомих, однокласників, як протидіяти нищенню квітів, занесених до Червоної книги.

- Виразно прочитайте вірш Івана Драча «В товаристві джмеля». Поміркуйте, чи багато зусиль треба докласти, щоб зберегти життя рослині чи тварині, наскільки важливо людині постійно дбати про збереження краси і гармонії навколо себе.

В ТОВАРИСТВІ ДЖМЕЛЯ

*Ще вчора джміль гудів – сьогодні вже нема,
Застиг від холоду, ледь лапками він меле,
Крилята задубілі не здійма
І тихо й тоскно дивиться на мене.
Беру його із затінку, кладу
На щире сонце – в затишок осоння.
Джмелями літаки собі гудуть,
І джміль до них гуде собі спросоння.
Я потім забуваю про джмеля.
А він нагрівся, з рукава стартує,
Та щось йому така важка земля,
Та вітер ним, підраним, гордує.
На ньому светрик чорно-золотий,
У нього груди ніжні, щирозлоті.
– Лети, – шепчу йому, – лети, лети,
Бо нам життя не в льоті, а в польоті!
Вже полудень. Аж чую – джміль гуде.
Куди там тому грому-бомбовозу...
Розправив крила, розігрівся день,
Летить джмелем навстріч зимі й морозу...*

- Здійсніть спостереження та дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яке лексичне значення слів *задубілі*, *осоння*, *щирозлоті*?

2. Якої пори року відбуваються описані у вірші події?
3. Від якої особи йде оповідь?
4. Якими словами можна схарактеризувати оповідача?
5. Випишіть останнє речення поезії «В товаристві джмеля». Поясніть, як ви розумієте смисл його. Усно здійсніть аналіз речення: просте / складне, ускладнене (чим?) / неускладнене. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

- А. Послідовно прочитайте наведені слова і, зважаючи на їх вимову, уставляйте на місці крапок, де це потрібно, апостроф / подвоєння приголосних.

Пан..о, пан..очка, віт..я, зів..яле, осон..я, зал..а, спросон..я, жит..я, єдин..ий.

- Б. Порівняйте свої записи із записами однокласників. Узгодьте розбіжності.

- На основі спостережень створіть власний календар «Пори року». Намалюйте ілюстрації, чи доберіть власні влучні світлини із зображенням моментів зими, весни, літа, осені. Додайте на сторінку певної пори вірш, або декілька віршів, що їй відповідає. Наповніть календарний рік дописами з власними враженнями від перебігу кожної пори, плинності часу і краси в році. Збережіть цей календар у своєму портфолію, виробіть звичку поповнювати його новими віршами і яскравими враженнями.

- Бліц-турнір. Хто швидше й правильніше?

Весна наступає чи настає?

Будь-яка чи люба погода?

Дощ накрапає чи капає?

Цієї миті чи в даний момент?

Цього року чи в цьому році?

Ого! Ова! чи Вау!?

Знічев'я чи від нічого робити?

- Напишіть текст-застереження, адресований молодшим дітям щодо походів у ліс по першоцвіті ранньою весною.

Можна окреслити такі комплексні завдання, які мають ситуаційний характер, ураховують сфери застосування освітніх здобутків, спонукають учнів

систематизувати, зіставляти інформацію, продукувати й формулювати нові ідеї, наприклад:

- А. Прочитайте текст. Уявіть себе на місці рятівників тварин. Як гадаєте, які почуття пережили і які емоції відчув хлопчик Івашко після того, як вдалося звільнити птаха? Як і чим збагатився внутрішній світ героя? Чи маєте власний життєвий досвід захисту або порятунку тварин? Якщо так, то який?

Продовжте наведену думку трьома-чотирма реченнями: У цю хвилину, коли тварина вже була в безпеці, мені...

Сірий хвилювався, але не йшов. Тоді Івашко витяг руку і почав кликати. Сірий обережно підсунувся ближче. Івашко знову просунув руку, ніжно-ніжно улюлюкаючи. Голуб не зробив «ву» і не відсунувся від руки. Івашко обережно обхопив його за спину пальцями і підсунув ближче. Потім ще зручніше обхопив і тихенько, щоб не зачепити за дрот, витяг із дірки. Сірий не пручався, не бився крилами, не дряпався лапками (В. Винниченко).

Б. Підкресліть підмет у кожному реченні тексту. Як можна пояснити відсутність підмета в передостанньому реченні? Завдяки чому можна визначити того, хто виконує дію? Обговоріть у класі, чи це речення слід вважати односкладним, чи двоскладним з пропущеним підметом.

В. Визначте в тексті головні та другорядні члени в 1, 2, 6 та 8 реченнях. Поясніть, чому в 1 та 8 реченнях між однорідними присудками поставлено кому, а в 2 та 6 між однорідними присудками коми немає.

- Прочитайте текст. У парі змодельуйте розмову, обговорюючи такі слова: «...кожен час від часу постає перед вибором, прихистити беззахисну істоту чи пройти повз...». Попередньо домовтеся, хто висловлюватиметься з упевненістю (вживатиме такі слова як *звісно, безперечно, певна річ, авжеж та ін.*), з неупевненістю (*мабуть, очевидно, можливо, ймовірно та ін.*).

За хвилину одяг змок наскрізь. Але злива була по-весняному тепла, тож Олежик навіть замугикав якусь пісеньку. Він чалапав по калюжах, не вибираючи дороги, і відчував себе мандрівником, який сміливо крокує крізь джунглі назустріч

небезпекам. Він навіть озирнувся, видивляючись якогось людожера-тигра, який підступно зачаївся у кущах.

– Мняву! – несподівано жалібно озвався «людожер» десь там під ногами. Дерихата здригнувся, виринаючи з уявного африканського лісу. З-під бузкового куща на нього дивились великі зелені очиська незнайомого мокрого створіння, яке зараз більше було подібне на облізлого, худого пацюка. Кошеня ніби відчуло на собі погляд, здригнулося всім тілом, підбігло до хлопчика та потерлося мокрою головою об його ногу.

– Мале-е-е-ньке! – вирвалось в Олежика. – Замерзло?! – присів він над рудим хирлячком.

– Мняву! – кивнуло згодливо кошеня, прохально блимнувши очиськами.

– Давай, лізь до мене за пазуху! – запросив Дерихата.

«Пацюк», ніби зрозумівши, що від нього вимагають, підскочив, видряпався хлопчику на коліно і шугонув під мокру футболку, притиснувшись до теплого Олегового тіла. Кілька разів ще здригнувся від холоду, пригрівся та затих (С. Гридін).

• На основі власних спостережень напишіть твір-роздум за одним із наведених запитань.

Захистити тварину, яка перебуває в небезпеці, – це пригода, подвиг чи необхідність?

Захищати тварин потрібно навчати, чи це є вродженою якістю людини?

• Прочитайте вислів французького письменника Марселя Пруста: «Справжнє відкриття – це не пошук нових краєвидів, а свіжий погляд». Поміркуйте, до чого з добре відомого ви змінили своє ставлення за останній рік (заняття спортом, читання, навчальні предмети тощо). Підготуйте промову, у якій запропонуйте однокласникам та однокласницям свій новий погляд.

• Прочитайте уривок з кіноказки Івана Андрусяка «Дідька вбив (Із дитинства Олекси Довбуша)» із серії «Життя видатних дітей». Поміркуйте й запишіть, що в тексті є фактом, а що – судженням. Свою думку аргументуйте.

Насправді про Олексу Довбуша достовірно відомо лише те, що він – був! Що народився в селі Печеніжині неподалік від славетного гуцульського містечка Коломиї. Ще в дитинстві справді пастушив на полонинах – і там пережив якусь велику пригоду. Казали, що він убив дідька, а тому його не брала ніяка куля, крім спеціально заговореної. Казали, що він мав на голові сім золотих волосків, і вони давали йому нечувану силу. Казали, що він зібрав ватагу відчайдушів-опришків, нападав із ними на маєтки польських панів, відбирав несправедливо нажите добро і роздавав його українським селянам. Одначе не все, мабуть, роздавав, бо в кожному гуцульському селі є своя легенда про те, що саме в ньому Довбуш закопав часточку своїх скарбів.

- Напишіть два факти і два судження про себе. Зробіть припущення, навіщо вміти розрізняти факт від оцінювальних суджень.

	Факти	Судження
1.		
2.		

- Поміркуйте, у яких рубриках медіа, на яких сайтах зазвичай можна дізнатися про факти, а в яких – почути / прочитати судження. Пригадайте й допишіть власноруч декілька рубрик. Доведіть, правильність розподілу.

«Новини», «Події», «Погляд», «Авторські статті», «Прогноз погоди», «Афіша», «Календар», «Позиція», «Коментарі до проблеми».

- Об'єднайтеся в команду з однокласницями/однокласниками-однодумцями стосовно того, як важливо протидіяти фейкам у соцмережах, критично ставитися до інформації та перевіряти її. Підготуйте план роботи, матеріал та проведіть просвітницьку роботу для друзів, знайомих, однокласників, як визначати неправдиві новини.

Використана література

1. Державний стандарт базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898). URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200898.html.

2. Концепція «Нова українська школа». URL :
<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

3. Новосьолова В. І. (2021) Особливості формування навчально-дослідницьких умінь учнів на уроках української мови в умовах нової української школи. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2021. (8 (346) Ч. 1).С. 181–197.

4. Новосьолова, В. І. (2021) *Спостереження як метод навчання української мови: сучасний контекст*. У *Методи навчання української мови: сучасний контекст: зб. матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (Київ, 25 березня 2021 р.)* (с. 51–53), Педагогічна думка.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725615>.

РОЗДІЛ III

МЕТОД САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ДЖЕРЕЛОМ ІНФОРМАЦІЇ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

У системі методів навчання української мови особливу роль завжди відводили роботі з підручником, що було цілком логічним з огляду на те, що впродовж тривалого часу саме підручник був основним джерелом інформації для учнів. Тож учителі шукали ефективні способи роботи з навчальною книжкою, автори намагалися вдосконалити її зміст і форму.

У Словнику-довіднику з української лінгводидактики метод роботи з підручником схарактеризовано як «спосіб навчання, що полягає в самостійній роботі учнів із навчальною книгою». Дослідники зазначають, що метод роботи з підручником «містить аналіз навчального матеріалу з певної частини підручника, наприклад, визначення й характеристику мовних і мовленнєвознавчих понять, структурних і функційних особливостей мовних одиниць» [10, с. 142–143].

В умовах традиційного навчання за підручником міцно закріпилася номінація основного джерела предметної інформації, єдино спроможного дати знання, закріпити їх і сформулювати перелік передбачених програмою вмінь. Це зумовило певні тенденції в структуруванні традиційних підручників української мови: насамперед стисле подання теоретичних відомостей як текст або графічно (таблиці, схеми тощо), потім – низка вправ, спрямованих на закріплення здобутих знань і вироблення в учнів відповідних умінь і навичок. Роботу з підручником на уроці визначала його структура. Орієнтовну модель методу роботи з підручником докладно схарактеризувала О. Кучерук. Дослідниця виокремила такі компоненти:

- актуалізація опорних знань учнів у формі бесіди;
- проведення інструктажу щодо особливостей навчальної роботи з підручником – опрацювання теоретичного матеріалу, виконання практичних завдань;
- перевірка самостійної роботи з підручником (частіше у формі бесіди);
- рефлексія навчальної діяльності;
- підбиття підсумків навчальної роботи [Кучерук, 2011, с. 376].

Різним аспектам застосування методу роботи з підручником присвячено розвідки Н. Бондаренко, Т. Видайчук, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Кучерук, М. Пентилюк, Л. Попової та ін. лінгводидактиків, оприлюднені впродовж останнього п'ятиріччя. Зокрема, Т. Видайчук визначає підручник засобом формування історичної пам'яті [1], обґрунтовує обов'язковість історико-лінгвістичного складника змісту навчання української мови, що забезпечує ознайомлення здобувачів освіти з історією української мови, пам'ятками української писемності, фактами лінгвоциду української мови та утиском українців, спрямовує освітній процес на формування національної ідентичності, розвиток лінгвістичної, історичної та політичної ерудиції. Дослідниця зазначає, що способами і засобами введення такого складника можуть стати екскурсії (реальні й віртуальні) до музеїв, бібліотек і наукових інституцій, перегляд документальних та художніх фільмів, уроки-дискусії, лекторії, робота з текстом окремої пам'ятки української мови [2, с. 60].

У компетентнісному вимірі традиційні функції підручника розширено, відповідно це визначає нові його можливості й спонукає до перегляду кількості прийомів, що забезпечують трансформування методу.

Практика свідчить, що сьогодні підручник – не єдине джерело інформації на уроці та за його межами: паралельно з ним учні працюють зі словниками, довідниками, науковими й науково-популярними розвідками, а також із художніми та публіцистичними творами. Зважаючи на те, що до програми введено нові розділи («Інформація» і «Текст»), розширено й перелік джерел необхідної інформації, адже аркушат навчальної книжки залишається незмінним. З огляду на зазначене, постає питання доцільності коригування назви методу, зокрема вживанні назви *метод самостійно роботи з джерелом інформації*.

Трансформація методу передбачає не просто зміну назви, а передусім прагнення зробити його цікавим, привабливим і продуктивним. Він не має асоціюватися з нудним кількаразовим перечитуванням книжки. У результаті пасивного перечитування, на думку Б. Оклі, «ми стаємо жертвами когнітивної

ілюзії», адже розум легко обробляє кількаразово прочитане й створює хибне враження, «що ми добре засвоїли матеріал, хоча насправді це не так» [9, с. 13].

У цьому контексті доцільно зазначити, що за допомогою методу самостійної роботи з джерелом інформації можна залучити учнів до роботи з різними джерелами, як-от: 1) підручником; 2) довідковою літературою (словниками, енциклопедіями); 3) посібниками; 4) художньою та публіцистичною літературою; 5) джерелами іноземною мовою тощо.

Учителі активно використовують підручники в освітньому процесі. Відповідно до вимог Державного стандарту базової середньої освіти підготовлено альтернативні підручники.

Ознайомлення зі змістом підручників для 5-7 класів уможливило висновок, що сучасний підручник – це не просто навчальна книжка, у якій подано теоретичні відомості і вправи, це навігатор учня на шляху формування предметної і ключових компетентностей, наскрізних умінь. Посилення практичного складника в навчанні спричинило необхідність «занурення» мовного матеріалу в життєвий контекст, використання компетентісно орієнтованих завдань, цілевизначення, рефлексії, а також низки вправ, що передбачають залучення учнів до різних видів діяльності. З огляду це підручник одночасно має привертати увагу здобувачів освіти до мовних одиниць і соціально значущих проблем, шукати способи розв'язання їх.

Складниками методу роботи з джерелом інформації є прийоми, що увиразнюють суб'єктну позицію учнів, забезпечують активізацію пізнавального процесу й набуття їхнього суб'єктного досвіду. Виділяємо такі прийоми методу: *мотивування; цілевизначення; висловлення припущень (гіпотезування); формулювання завдань; поставлення запитань; осмислення заголовків, епіграфів; планування; трансфер (застосування інформації в іншому контексті); аналіз; виділення основного і другорядного; виписування; відсіювання зайвого; визначення теми, основної думки; структурування тексту; укладання списку; добір заголовку; створення хмари слів; виявлення і формулювання проблеми; виявлення тези й аргументів; переформатування текстової інформації в графічну, цифрову;*

узагальнення; асоціювання деталей інформації із яскравими образами; формулювання висновків; рефлексія.

В освітній практиці підтверджено доцільність застосування таких прийомів: трансформування навчального тексту (складання плану, складання таблиць, колажів, конспектів, карт пам'яті тощо), коментоване читання, робота з термінами, пошук і виписування ключових слів, добір власних прикладів, робота з ілюстраціями, виконання вправ тощо. Означені прийоми не втрачають актуальності в контексті компетентнісного підходу. Важливу роль відіграє співпраця з учителем на всіх етапах роботи з підручником, коли учень розповідає про дії, які він виконував, про труднощі, які в нього виникали в процесі роботи.

Акцентуємо на нових прийомах. Зокрема, на трансфері як здатності «переносити вивчений матеріал з одного контексту в інший» [9, с. 192]. Цей прийом передбачає пошук застосування конкретних знань за межами мови, а отже, сприяє виведенню мовних знань на метапредметний рівень.

Дослідники схарактеризували переваги означеного прийому. Правильно формулювати запитання, на думку вчених, – це вже «80% перемоги: якщо вам удалося ясно окреслити, чого саме не знаєте, ви вже майже відповіли на своє запитання» [8, с. 34]. Асоціювання сприяє кращому запам'ятання необхідної інформації, адже мозок людини «має асоціативну кору». Тому цей прийом забезпечує поліпшення здатності запам'ятовувати [8, с. 133].

З усіх різновидів аналітичної діяльності до уваги беремо передусім *мотиваційний* (передбачає усвідомлення причин важливості самостійного опрацювання інформації), *прогностичний* (прогнозування значення, важливості й перспектив здобутих самостійно знань) і *мовно-виражальний* (вправне використання мовних засобів у процесі формулювання запитань, гіпотезування, аналізу, узагальнення, висновків тощо).

Роботу з підручником доцільно починати з осмислення теми параграфу й епіграфа до нього. Зазначимо, що в підручниках для 5–6 класів НУШ (автори Н. Голуб, О. Горошкіна) до кожної теми дібрано один або кілька епіграфів, з-поміж яких один пов'язаний з мовною чи мовленнєвою темою, інший – із соціокультурною

проблематикою уроку. Епіграфи уможливають занурення учнів у навчальний матеріал, спрямовують їх на прогнозування змісту уроку, дають змогу зосередитися на соціокультурній тематиці, спонукають до роздумів. Наприклад, до параграфа № 12 (Словотвір – розділ мовознавства і джерело збагачення мови) запропоновано як епіграф твердження українського мовознавця І. Вихованця: «Вічним двигуном у мові є словотвір. Механізм словотвору діє без перепочинку, виготовляючи потрібні для людини слова...». До параграфа № 14 (Основні способи словотворення. Префіксальний спосіб творення) епіграфами стали слова українського мовознавця І. Ющука «Словотвірні можливості нашої мови невичерпні» й американської акторки О. Вінфрі «Найкраща пригода, що може статися з людиною, – це жити життям своєї мрії».

Прочитання епіграфів, пояснення їх, добір прикладів для підтвердження думки авторів сприяють підготовці учнів до сприймання нового матеріалу. У цьому прийом «осмислення епіграфа», уключений до складу методу роботи з джерелом інформації, готує здобувачів освіти до сприймання теми уроку.

Низка запитань до учнів («Пригадуємо» і «Шукаємо відповіді на запитання») надає підручникові ознак інтерактивності, спонукає їх до актуалізації суб'єктного досвіду. Наприклад: *Які слова називаємо спільнокореневими? Яка значуща частина слова об'єднує слова? Як ви розумієте слово славетний? Назвіть людей, яких ви вважаєте славетними українцями. Які риси їм притаманні? Чому словотвір називають джерелом збагачення української мови? Як впливають історичні події на процес словотворення?* Ці та інші запитання готують здобувачів освіти до цілевизначення, у процесі якого вони формулюють на основі запитань особисті цілі. У цьому випадку можна говорити про збагачення методу роботи з джерелом інформації, зокрема підручником, прийомами цілевизначення.

В. Новосьолова слушно зазначає, що «Продуктивність застосування означеного методу в навчанні визначається розвитком інтелектуальних здібностей, стимулює пізнавальний інтерес, сприяє формуванню навичок активного самонавчання учнів упродовж життя, мотивує до вироблення навичок

самоорганізації, самоконтролю, самоаналізу власної діяльності, й самопрезентації навчальних досягнень» [Новосьолова, 2023, с. 113].

Рубрика «Цілевизначення» є складником кожного параграфа підручників, підготовлених науковими співробітниками відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України.

Цілевизначення зумовлює розроблення і впровадження діяльнісної системи суб'єктів освітнього процесу «мета – способи досягнення мети – результат діяльності». Учитель має визначити, на формування яких компетентностей учнів спрямований урок, розробити стратегію досягнення окресленої мети.

Цілі діяльності вчителя полягають у проектуванні цілей освітнього процесу з орієнтуванням на досягнення визначених Державним стандартом і чинними програмами результатів; добір і комбінування різних видів навчальної діяльності учнів, створення комфортних умов, стимулювання позитивних емоцій учнів. Цілі учнів – використання можливостей вибудувати й реалізувати індивідуальну освітню траєкторію, удосконалення вмінь, способів навчальної діяльності.

На етапі цілевизначення спочатку доцільно ознайомити учнів із переліком цілей уроку, можна запропонувати здобувачам освіти з низки цілей обрати ті, що відповідають темі уроку, доповнити цілі, ранжувати їх за значущістю, визначити особисті цілі. Згодом учні зможуть визначати цілі уроку самостійно або індивідуально, у парах або групах.

Удосконалення цілевизначення й планування освітнього процесу визначене необхідністю прогнозування основних умов, етапів досягнення навчальної мети, оскільки вчителю важко передбачити, коли в того чи того учня буде сформований певний складник предметної або ключової компетентності.

Педагоги мають допомогти учням усвідомити, що в результаті роботи з навчальною книжкою розвивається їхнє мовлення, розумові здібності, пам'ять, увага й інші психічні якості, тобто необхідна обов'язкова мотивація діяльності. На думку вчених (З. Зеленська, С. Максименко, О. Сергєєнкова, І. Синиця т ін.), інтереси підлітків здебільшого мають різнобічний і водночас вибірковий характер. Їх приваблює все нове, що не пізнане й не пережите ними. Однак, якщо учень не

бачить життєвої необхідності знань, не може використати власний життєвий досвід під час створення висловлювання, то в нього може сформуватися негативне ставлення до предмета.

У цьому контексті доцільно після опрацювання нового матеріалу за підручником поставити учням запитання, що допоможуть побачити варіанти і способи застосування знань за межами навчальних ситуацій, наприклад: *Які слова називаємо складними? Чим складні слова відрізняються від простих? Для чого необхідно знати написання складних слів? Що таке абрєвіатури? Для чого їх застосовують у мовленні? Наведіть приклади абрєвіатур, якими ви найчастіше користуєтесь.* Подібні завдання закладені в підручники авторства Н. Голуб, О. Горошкіної для 5-6 класів НУШ.

Одна з функцій будь-якого підручника — інформаційна, оскільки за його допомогою учні опановують новий матеріал, повторюють вивчене раніше. Останнім часом з'явилася низка довідників, посібників з української мови для учнів і на паперових, і на електронних носіях, до того ж учні застосовують широкі можливості інтернетних ресурсів. Нині можна говорити про втрату пріоритетності інформаційної функції підручника. Тому перед авторами навчальної книжки стоїть завдання: не просто подати учням готову інформацію, а запропонувати способи й підходи до оволодіння матеріалом.

Зрозуміло, що можливості інформаційно-комунікаційних засобів значно ширші, ніж традиційного підручника: в інтернетній мережі учень може ознайомитися з відомостями, запропонованими в альтернативних підручниках, довідниках, статтях. З огляду на це певну частину теоретичного матеріалу, оприлюдненого в інтернетній мережі на спеціальних освітніх ресурсах, автори подають у підручниках засобами QR-кодів, запропонувавши спеціальну графічну позначку — піктограму. Робота з QR-кодами може стати й частиною уроку, і частиною домашнього завдання. Сьогодні цей засіб навчання є потужним інформаційним джерелом, який може містити словники, фрагменти Українського правопису, аудіоматеріали, відеоматеріали, уривки текстів різної жанрово-стильової належності тощо.

У процесі актуалізації опорних знань підручник застосовують для повторення відомостей, що є підґрунтям ефективного засвоєння учнями нової теми. Під час вивчення нового матеріалу за допомогою підручника здобувачі освіти самостійно опрацьовують теоретичні відомості з подальшою підготовкою відповідей на запитання, уміщені в ньому або поставлені вчителем, складають план опрацьованого тексту тощо. Ефективним вважаємо прийом складання учнями запитань за матеріалами підручника (теоретичними відомостями, тексту вправи). Це сприяє формуванню в здобувачів освіти важливих умінь формулювати запитання й відповідати на них, передусім відкриті. Олександра Картер у книжці «Не бійся спитати. 10 кроків до вдалих переговорів» зазначає: «Коли ставите правильні запитання про себе й інших, ви відкриваєте нові можливості й можете отримати такий результат, про який і мріяти було годі» [3, с. 9–10]. Учні можуть формулювати запитання індивідуально, парами, групами. Для перевірки правильності виконання такого завдання можна провести в класі конкурс, запропонувавши обрати найбільш цікаве і вдале запитання.

Доцільно запропонувати учням відповіді на запитання, сформульовані вчителем, опрацювавши матеріал підручника, наприклад:

«Тонкі» (репродуктивні) запитання

Що таке іменник (прикметник, числівник, займенник...)?

На які запитання відповідає та чи та частина мови?

Яку синтаксичну роль виконує?

«Товсті» (аналітичні) запитання

Яка роль прикметників (числівників, займенників) у тексті?

Що буде, якщо та чи та частина мови зникне?

Для забезпечення ефективності навчання української мови важливо навчити учнів працювати зі словником як джерелом інформації про написання слова, його лексичне значення, наявність синонімів, антонімів тощо. Доцільно застосовувати низку прийомів, зокрема: демонстрація словників учням, ознайомлення з їх структурою, підготовка повідомлень про той чи той словник, ознайомлення із

правилами роботи зі словниками, виконання учнями завдань із використанням словників.

Наведемо приклади завдань, що потребують застосування орфографічного словника:

- перевірка правильності написання слів;
- виписування слів на певне правило;
- заповнення пропущених букв із застосуванням словника;
- перевірка й виправлення помилок;
- з'ясування граматичних ознак слів.

Застосування морфемного словника допоможе учням розібрати слово за будовою і здійснити самоперевірку.

Тлумачний словник і словник іншомовних слів уможливають виконання здобувачами освіти таких вправ:

- з'ясування значення нових слів;
- уточнення значення відомих слів;
- установлення того, чи слово є однозначним, чи багатозначним, чи є в нього омоніми.

У старших класах доцільно організовувати роботу учнів із довідковими виданнями, науково-популярною літературою, у якій уміщено відомості про написання слів, особливості слововживання тощо. Практика переконує, що ефективними є прийоми самостійної роботи з інформаційними джерелами, зокрема конспектування, тезування, цитування, рецензування, анотування, формулювання уточнювальних запитань за змістом тексту тощо.

Продуктивними вважаємо прийоми інтерпретування тексту підручника: складання карт пам'яті, хмари слів, колажів, складання лінгвістичної мініатюри про мовні явища чи поняття, які учні опанували за підручником.

Складання карт пам'яті (ментальних карт) уможливорює згортання значних інформаційних масивів без втрати їх елементів. Згорнута графічна інформація сприяє формуванню монологічного мовлення учнів, оскільки карти дають змогу і

згортати, і розгортати інформацію, краще запам'ятовувати її завдяки використанню різноманітних графічних символів, кольорів.

Психологічні засади застосування карт пам'яті розроблено в працях Тоні Б'юзена. На його думку, «Технологія візуалізації асоціативних зв'язків спирається на теорію асоціативного мислення й полімодального сприймання людини. В асоціативних експериментах доведено, що під час сприймання стимульного слова учасники експерименту, як правило, відповідають не вільно, а користуючися тими словами, що певним чином пов'язані з ними (схожі об'єкти, ситуації або дії), тобто слова в пам'яті пов'язані між собою певними ознаками» [1].

Аналіз змісту чинних підручників засвідчує, що навчальні книжки побудовані на засадах текстоцентричного підходу, водночас, як свідчать спостереження, на уроках української мови не повною мірою реалізується інформативний потенціал текстів, уміщених до підручників, та й сам добір текстового матеріалу в них подекуди здійснений безсистемно, хаотично. Відтак і вчителі, розв'язуючи комунікативні, розвивальні й виховні завдання на уроках мови, іноді послаблюють роботу над соціокультурною інформацією. Без соціокультурних відомостей вивчення української мови звужується до засвоєння фонетичних, лексичних і граматичних явищ. Важливо засобами вправ допомогти учням усвідомити мову й спілкування як цінність.

Метод роботи з джерелом інформації передбачає використання ефективних стратегій смислового читання й роботи з текстом, наприклад:

- стратегія пошуку інформації і розуміння прочитаного передбачає визначення теми, головної думки, мети, призначення тексту; формулювання тези, що виражає загальний його смисл; смислове згортання інформації, висловленої в тексті;

- стратегія перетворення й інтерпретування інформації містить такі кроки: структурування текстів із використанням списків, заголовків, покликань; перетворення текстового масиву в інші форми представлення інформації – таблиці, схеми, хмари слів тощо, інтерпретування тексту, що передбачає зіставлення й протиставлення переданої в тексті інформації;

– стратегія оцінювання інформації передбачає вміння пов'язувати інформацію, вміщену в тексті, зі знаннями, наявними в учнів і здобутими ними з інших джерел, пошук аргументів для доведення власного погляду, оцінювання змісту й форми тексту, використання автором мовних засобів, висловлення власної думки про текст.

Означені стратегії реалізують через уведення таких прийомів: виділення ключових слів у тексті, маркування тексту (я знаю і розумію; я знаю, але не дуже розумію (цей матеріал є складним для мене), я не знаю (цей матеріал новий для мене), заповнення таблиці «Знаю – хочу дізнатися – дізнався (дізналася)», добір заголовка до тексту, сенкан, кластер тощо. Важливо, щоб ці прийоми застосовували під час навчання української мови систематично, а не епізодично.

Обов'язковим складником підручника української мови є вправи. Ознакою сучасних підручників є збільшення питомої ваги компетентісно орієнтованих завдань, що пропонують учням розв'язати актуальну проблему, висловити власне ставлення до неї. Для прикладу наведемо вправу № 200 з підручника української мови для 6 класу. Подана нижче вправа містить певну кількість завдань, частина з яких спрямована на повторення мовних відомостей, формування морфологічних умінь і навичок учнів. Поміж них є і компетентісно орієнтоване, спрямоване на збагачення комунікативного досвіду учнів, формування їхніх ціннісних орієнтацій, наприклад:

Прочитайте текст.

Я посадив обурене совеня в кишеню, приніс додому і не без хвилювання показав його родині. Проте – о дива! – пущівірінка прийняли напрочуд ласкаво й доброзичливо, з сердечною гостинністю. Оселилось пташеня в моєму кабінеті, у плетеному кошику, і після тривалих суперечок ми нарекли його Уліссом. Совеня одразу дало зрозуміти, що воно має сильний характер і жартувати з ним не варто (за Джеральдом Дарреллом).

Яку ситуацію описано? Чи траплялася у вашому житті подібна ситуація? Розкажіть про це. Запропонуйте назву тексту. Визначте відміну іменників, використаних у тексті. Випишіть іменники IV відміни, визначте їх відмінок, позначте закінчення [4, 85-86].

Компетентнісно орієнтовані завдання спрямовані на формування предметної і ключових компетентностей здобувачів освіти. Звісно, обсяг підручника не дає змоги включити всі завдання, але кожен вправу вчитель може доповнити компетентнісно орієнтованими завданнями. Наприклад, вправа №170, уміщена в підручнику для 6 класу Н. Голуб, О. Горошкіної, передбачає роботу з текстом Б. Шефера, висловлення припущення, що починається так: «Якщо намагатися обійти проблему, то...». Може бути доповнена таким завданням.

• *Перегляньте список покупок. Впишіть іменники, що мають лише форму множини. Провідмінійте два іменники. Визначте, що з поданого є потребами, а що – бажанням. Обґрунтуйте свій вибір.*

1. Солодощі
2. Книжки
3. Парфуми
4. Шкарпетки
5. Квитки в театр
6. Шорти
7. Макарони
8. Консерви
9. Вершки
10. Овочі

Доцільно не обмежуватися запропонованими в підручнику завданнями, а доповнювати, трансформувати їх, урахувуючи особливості класу і теми, потреби учнів та учениць. Важливо на уроках української мови подати більше особистісно важливих для учнів завдань, запропонувавши особистісно й соціально значущі комунікативно орієнтовані ситуації, спрямовані на оволодіння учнями конкретним практичним досвідом.

Зміст підручника важливо спрямувати на зміщення акцентів із навчання мовної теорії на оволодіння мовою як даром рідного слова, на вправляння в усному й писемному мовленні, спілкуванні, на розвиток мовлення, на створення максимально сприятливих умов для мовленнєвої самореалізації здібних і обдарованих учнів через

упровадження в практику творчих вправ, дослідницько-пошукових завдань, проведення мовних спостережень і дослідів, лінгвістичних ігор, розвиток монологічного й діалогічного мовлення з урахуванням ситуації спілкування тощо. Вправи підручника можна доповнювати різними завданнями, спрямованими на формування компетентного мовця. Наприклад, у підручнику для 11 класу (авторства Н. Голуб, О. Горошкіної, В. Новосолової) вправу № 529 можна доповнити низкою завдань. Нижче подаємо вправу:

- Поясніть появу переносних значень, наведіть аналогічні приклади.

Бронзова засмага, бузковий шалик, помаранчева тканина, вишнева сукня, золоте листя, волошкові очі, пшеничне волосся, олімпійський спокій, кришталева вода, свинцеве небо.

Після виконання вправи доцільно поставити учням такі запитання і завдання:

Яких слів в українській мові більше – однозначних чи багатозначних? Із чим це пов'язано?

У яких стилях мовлення найчастіше використовують слова в переносному значенні? З якою метою? Наведіть приклади.

Складіть речення з двома-трьома поданими словосполученнями.

У яку пору року частіше буває небо свинцевим? Доберіть синоніми до прикметника.

Відповідаючи на запитання, учні краще усвідомлюють роль багатозначних слів у мовленні, їхню стильову закріпленість, а також створюють власний мовленнєвий продукт – речення (учитель може вказати певний тип речень, що мають скласти учні для повторення синтаксичних відомостей).

Цікавим дидактичним матеріалом для учнів вважаємо образні крилаті вислови, у яких представлено спільний мовленнєвий досвід носіїв національної культури. Джерелом розвитку стійкого інтересу до навчання української мови може стати використання потенціалу міжпредметних зв'язків у навчанні, зокрема української мови з іноземною, з українською та світовою літературою, історією, географією, образотворчим мистецтвом, музикою. Міжпредметні зв'язки виявляються й у використанні текстів відповідної тематики. З історією народу, його життям і побутом

тісно пов'язані усна народна творчість, декоративно-ужиткове мистецтво. Робота з текстами різної жанрово-стильової належності інформаційно збагачує учнів і сприяє їхній адаптації до різноманітних комунікативних ситуацій.

Рефлексійно-корекційна функція підручника реалізується за допомогою вправ і завдань, тестів для самоперевірки учнів. Здебільшого автори в кінці кожного розділу пропонують комплексні завдання на текстовому матеріалі або тестові завдання, що допомагають учням повторити вивчений матеріал. Нам видається доцільним винести тести на QR-коди, що дасть змогу зменшити обсяг підручника, а також учням відразу виконати тестові завдання й отримати правильні відповіді. Не менш важливими є прийоми рефлексії, зокрема бесіда: *Що нового я дізналася (дізнався) сьогодні на уроці? Я навчилася (навчився)... Ці вміння потрібні мені для того, щоб... Головні результати моєї роботи у ... Мені найкраще вдалося... Мені не вдалося... Чому? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим вам треба ще попрацювати? Чого ви навчилися під час уроку*), самоаналіз, самооцінювання, взаємооцінювання тощо.

Особливої актуальності набувають завдання, спрямовані на самостійний пошук учнями інформації, наприклад:

Знайдіть у відкритих джерелах інформацію про лауреатів Шевченківської премії. Підготуйте стисле повідомлення про когось із них. Назвіть власні назви в тексті, поясніть особливості написання їх.

- Доберіть приклади фразеологізмів (14–15), у яких використано займенники, визначте їх розряди. Поясніть значення фразеологізмів. З якою метою використовують у мовленні займенники?

- Випишіть із підручника історії текст на 120–130 слів. Визначте його основну думку. Підкресліть у тексті дієслова, визначте їх морфологічні ознаки. Чим, на вашу думку, можна пояснити вибір часу дієслів?

Отже, метод самостійної роботи з джерелом інформації – важливий складник сучасного уроку української мови. Трансформація методу передбачає прагнення зробити його цікавим, привабливим і продуктивним. Складниками методу роботи з джерелом інформації мають бути прийоми, що увиразнюють суб'єктну позицію

учнів, забезпечують активізацію пізнавального процесу й набуття їхнього суб'єктного досвіду. Застосування означеного методу має значний дидактичний, розвивальний, виховний потенціал, оскільки робота з джерелом інформації вселяє віру учнів у свої можливості; поживає пізнавальний інтерес; забезпечує формування ключової компетентності «навчання впродовж життя»; скеровує учнів до пошуку ситуацій застосування здобутих знань; розвиває аналітичне й критичне мислення, дослідницькі вміння; забезпечує формування вмінь аргументовано висловлюватися.

Використана література

1. Видайчук Т.Л. (2022) Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті. *Український педагогічний журнал*: зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2.

2. Видайчук, Т.Л. (2019) Формування історичної пам'яті в учнів старших класів засобами підручників української мови. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Київ. Педагогічна думка.

3. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М.(2022) Українська мова. 5 клас. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта». 256.

4. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. (2023) Українська мова. 6 клас. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта». 256.

5. Голуб Н.Б. (2020) Підручник української мови як засіб формування громадянської культури учнів ліцею. *Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*: зб. матеріалів конференції / За заг. ред. Г.Л. Єфремової, С.М. Луценко, Л.П. Іващини. РВВ СОІППО. Суми.

6. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. (2019) Концепція навчання української мови учнів ліцею / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. К.: Педагогічна думка.

7. Гончаренко Н. М. (1986) Самостійна робота учнів з підручником на уроках української мови в 4-6 класах : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 24. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737854>

8. Горошкіна О. (2019) Функції підручника української мови в компетентнісній парадигмі. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. VIᄁ.

9. Горошкіна О.М. (2021). Робота з підручником як метод навчання української мови *Проблеми сучасного підручника*: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (електронне наукове видання), 20-21 травня 2021 р. Київ: Педагогічна думка, URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725620>

10. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>

11. Картер О. (2021) Не бійся спитати. 10 кроків до вдалих переговорів. Київ : Лабораторія..

12. Кучерук О.А. (2011) Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика [монографія]. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка.2011.

13. Новосьолова В. І. *Використання підручника в шкільній мовній освіті: тенденції, виклики та перспективи*. Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. О.М.Топузов]. Київ : Педагогічна думка, 2023. – Вип. 30. – с. 112-121.

14. Оклі Б. (2020) Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. А. Замоцний. 3-тє вид. Київ: Наш формат.

15. Словник-довідник з української лінгводидактики (2015) : навч. посіб./ Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. К. : Ленвіт. 362.

15. Українська мова (рівень стандарту) (2019): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Київ : Педагогічна думка. 232.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

5 клас

Завдання 1. І. Прочитайте текст.

Іноді я боюся. Так сильно, що страшно навіть очі заплющити. Здається, у цій темряві за очима все зникає.

Темрява. Я її дуже-дуже боюся.

Подумки я можу це пояснити. А коли мене запитують, чого саме я боюся, відповісти не можу.

Особливо, коли мені кажуть: «Як не соромно такій дорослій дитині боятися». Боятися від цього запитання я не припиняю. Але навіть говорити про те, що я боюся, стає страшно і якимось незручно.

Мені було страшно, поки до нас не приїхав татів брат...

Він сказав:

- Ну що ж, заприятелюємо з темрявою. Згадуй! Що можна робити тільки в темряві?

- Дивитися кіно в кінотеатрі.

- А ще?

- Гратися з тінями.

- Добре. А ще?

- Бачити зірки.

- Точно, з цього і почнемо.

Дядько увімкнув ліхтарик і, приставивши до нього друшляк, посвітив на стелю.

На стелі та стінах з'явилися сузір'я. І дядько розповів мені історію про Велику Ведмедицю, Персея і ще про когось, але я забув. Я й не зауважив, скільки збігло часу.

До нас постукала мама, здивувалася, що ми робимо в темряві. І сіла розглядати «зорі» разом із нами (за С. Ройз).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чому в тексті слово «зорі» подано в лапках?

2. Наведіть із тексту приклади слів, ужитих у прямому й переносному значеннях.

3. Поясніть вживання розділових знаків у реченнях із прямою мовою.

4. Яку проблему порушено в тексті? Чи боїтесь ви темряви? А ще чогось? Як боретесь зі своїм страхом? Що можна порадити людині, яка боїться темряви

Завдання 2. I. Прочитайте виразно текст.

Бабуся бідкалась,

Журила мене знову.

А в мене щоки, наче жар **жоржин**.

- Ти звідкіля приніс це чорне слово?

Від кого ти почув його, скажи?

Хай чиста буде **річ** твоя, як небо,

В дитинстві, юності і в сивий пізній час,

А чорне слово хай іде від тебе

Туди, звідкіль прийшло воно до нас (*I. Світличний*).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

1. *Визначте основну думку й мікротеми тексту.*

2. *Поясніть значення виділених слів. Чому в тексті використано синонім до слова мова, який застосовують лише в розмовному мовленні?*

3. *Чому слова називають чорними? Пригадайте, як ще характеризують слова. Які ознаки слова вони увиразнюють?*

4. *Яку проблему порушено в тексті? Чому українці засуджують застосування в мовленні чорних слів?*

Завдання 3. *Продовжте низку фразеологізмів про різні частини тіла людини. Намалюйте ілюстрацію.*

Сушити голову, очі горять, брови полізли на лоба, крутити носом, зуби зціпити, не лізе в горло, серце рветься, коліна тремтять, руки сверблять.

У різні моменти життя людина щось бачить, чує, відчуває. Багато відчуттів, емоцій українці передають за допомогою фразеологізмів. Наприклад: на душі легко, на серці камінь, ноги підкошуються. *Добери власні приклади. Про який стан людини йдеться у фразеологізмах? Схарактеризуй свій стан зараз за допомогою фразеологізмів.*

Завдання 4. I. Прочитайте текст.

Таланти

Один заможний чоловік вирішив подорожувати. Свій будинок він залишив

наглядати трьом синам, дав їм на це гроші: старшому – п'ять, середньому – два, а молодшому – один талант (у давнину талантом називалася велика міра срібла).

Коли батько повернувся з мандрівки, він покликав своїх синів, щоб дізнатися, як вони розпорядилися талантами. Виявилось, що старший вдало використав гроші та виручив на них ще п'ять талантів. Середній син також подвоїв те, що було йому залишено. Батько був дуже задоволений і пообіцяв нагородити працелюбних дітей. Тільки молодший син не потішив старого, він сховав срібло від людей, закопавши його в землю. Розсердився батько на цього сина, назвав його ледащим та лукавим. За те, що він не захотів подбати про збільшення отриманих грошей, батько більше не став виказувати йому довіри у веденні сімейних справ.

З тих пір здібності людини стали називатися талантами. Кожна людина отримує від Бога: умілі руки або *ясний* розум, дар щось *створювати* або просто *добре* серце. І це не може бути не задіяним, закопанним у землю. Треба використовувати протягом життя кожний свій талант так, щоб він став у нагоді як самому господареві, так і служив іншим людям.

Визнач, у яких словах відображено основну думку притчі. Запиши її. Чи можна вважати, що старший і середній сини виявили талант за відсутності батька?

II. Дай відповіді на запитання і виконай завдання.

Робота в парах. Змодельуйте полілог батька з синами. Чи можна його вважати вторинним текстом? Якщо ви перекажете текст притчі своїм рідним, що це буде за текст – первинний чи вторинний?

Робота в групах: I група – складіть словникову статтю «талант» до тлумачного словника; II група – випишіть із тексту 5 слів із різною кількістю звуків і букв; III група – доберіть синонім й антоніми до виділених слів.

6 клас

Завдання 5. I. Прочитай текст виразно.

Білі гуси

Білі гуси летять над лугами,
В синім небі біліють снігами,

В синім небі хмарками зникають,
Довго-довго їх очі шукають.
Білі гуси на озеро впали,
Тихі води кругом розгойдали,
Розцвіли, як купави великі,
Довго-довго лунають їх крики.
*Навмивалися, накупалися,
Нагулялися.*
Закричали, знялись і полинули,
Тільки пір'я на спогад покинули (*Олександр Олесь*).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

1. Наведіть з тексту приклади слів, ужитих у переносному значенні.

2. Розберіть за будовою виділені слова. Яку роль мають префікси для створення образності тексту?

3. Що можна «побачити» і «почути» з тексту?

4. Про яку пору року йдеться в тексті? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 6. I. Прочитайте текст.

На сучасних картах **північ (1)** майже завжди розташовується зверху. Це пов'язано з тим, що в орієнтації за **зорями (2)**, яка була довгий час основною для **мандрівників (3)**, найважливішу роль грала Полярна зоря, яка вказує на північ. В античну епоху, коли західна цивілізація розвивалася на берегах Середземного **моря (4)**, найкраще спочатку була вивчена його північна частина, і на картах того часу саме цю частину поміщали зверху. Але в Стародавньому **Китаї (5)** у верхній частині карт поміщали південь, а на старовинних арабських картах – **Схід (6)**. Остаточне **зображення (7)** у верхній частині карт півночі закріпилося після того, як почали активно використовувати **компас (8)**, стрілка, якого завжди вказує на північ (*з інтернету*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Випишіть іменники – власні назви, визнач їх рід і число.

2. Позначте правильні відповіді.

1. Не мають форми множини іменники

А 1, 5, 6

В 4, 5, 6

Б 1, 4, 8

Г 5, 6, 8

2. Форму однини в тексті мають іменники

А 2

В 4

Б 3

Г 7

Завдання 7. I. Прочитай текст.

Я живу в Києві, вчусь там у школі. Мій двоюрідний брат Тарас живе в баби, він тут усіх знає – он уже з кимось б'ється. А Мері, наша двоюрідна сестра, живе у Нью-Йорку, де постійний шум від машин, сирен і пожежних, а з-під землі на тротуарах то тут, то там виривається пара зі смугастих труб. Ідучи зранку до школи, вона часом бачить, як хмародери Мангеттену ховаються у хмарах, наче гори. У вихідні вона ходить гуляти до того самого Централ-парку, де цокають коники, тягнучи карети, скачуть товсті сірі білки, і бігунів на центральній алейці стільки, що там зроблені спеціальні світлофори, щоб спиняти бігунів і велосипедистів, аби пішоходи могли перейти на центральну алейку (О. Захарченко).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. *Випишіть з тексту 2 складні іменники, визначте спосіб творення їх.*

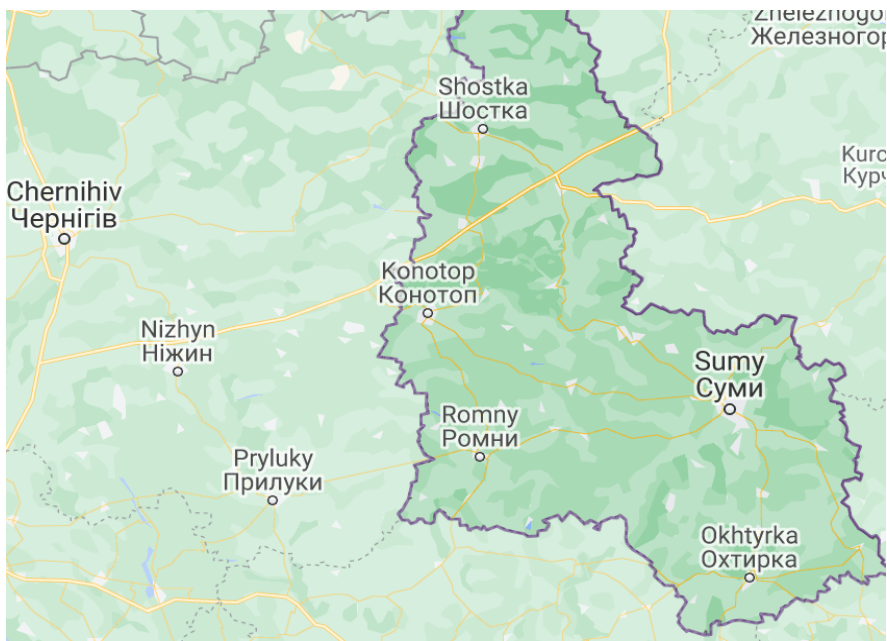
2. *Знайдіть у тексті слова, якими можна проілюструвати правила вживання великої букви.*

3. *Розкажіть, якими ви уявляєте персонажів тексту.*

4. *Допоможіть їм організувати зустріч онлайн, урахувуючи різницю в часі.*

5. *Підготуйте повідомлення, у якому запросіть дітей на зустріч.*

Завдання № 8. Розгляньте карту. Випишіть географічні назви, що мають форму тільки множини. Знайдіть цікаву інформацію про міста, позначені на карті. Складіть з ними текст «Екскурсійний маршрут Сумщиною».

Завдання 9. I. Розташуйте в алфавітному порядку назви міст України. Що їх об'єднує в одну групу? Утворіть прикметники від виділених іменників із суфіксом **-ин-** від слів, що підкреслено.

Житомир, Донецьк, *Одеса*, Рівне, Київ, Луцьк, Дніпропетровськ, Миколаїв, Черкаси, Кропивницький, Полтава, *Чернівці*, Львів, Вінниця, Луганськ, Херсон, Сімферополь, Ужгород, Тернопіль, Хмельницький, *Івано-Франківськ*, Харків, *Запоріжжя*, Суми.

II. Уявіть, що ви – представник (представниця) туристичного бюро. Запропонуйте екскурсію до Луцька або Ужгорода. Розкажіть про програму перебування в місті. Використовуйте у мовленні числівники.

Завдання 10. Запишіть, уставляючи пропущені букви, обираючи в дужках букву, що відповідає нормам написання.

Л..генда про (Д,д)ніпро

До чого ж пр..вільний та гарний (Д,д)ніпро біля (К,к)ієва! Коли він народився? У народній пам'яті є про те поетичні л..генди.

(Д,д)ніпро і (Д,д)..сна – рідні брат і с..стра. (Д,д)..сні дуже хотілося бути першою. Вона прудко побігла до моря, щоб вип...р..дити брата. Але як не/поспішала, (Д,д)ніпро п..р..гнав с..стру. П..р..тнув дорогу.

Стала (Д,д)..сна пр..токою (Д,д)ніпра. Влила свої води в його могутню течію. Ось як завершилося змага(н,нн)я брата й с..стри (за В. Пеною).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Підкресліть в тексті іменники, що мають такі граматичні ознаки відповідними кольорами: 1) одн., ч. р., Р. в.; 2) одн, ж.р., Н. в.; 3) одн, с. р., Н. в.
2. Висловіть припущення, чому багато легенд присвячено річкам.

7 клас

Завдання 11. Поясніть значення прислівників. Випишіть нові для вас слова. Складіть із ними словосполучення. Назвіть синонімічні прислівники. Як ви розумієте слова українського мовознавця Леоніда Булаховського: «Різноманітність прислівників є виразною рисою української мови»?

Абиколи, абияк, безбідно, бездоганно, босоніж, зненацька, віднедавна, віднині, відучора, вкотре, власноруч, водночас, всіляко, всупереч, голіруч, голічерева, гуртом, долілиць, досхочу, звідусіль, знехотя, знічев'я, досконало, зрештою, зроду-віку, зусібіч, осторонь, навпростець, навпрошки, ущерть.

Завдання 12. Поставте запитання до виділених слів, визначте їхню синтаксичну роль і частиномовну належність. Висловіть припущення, як розрізнити прислівник з іншими частинами мови (прикметником, однозвучним поєднанням прийменника з іменником, числівником тощо).

1. Оксана добре придумала, щоб зробити колаж на великому аркуші паперу.
2. Добре слово кожній людині приємне.
3. Мій тато знає напам'ять багато віршів Тараса Шевченка.
4. На пам'ять про змагання всі команди сфотографувалися разом.
5. Удень завтра буде дуже спекотно.
6. Я приємно здивувала подругу в день її народження.

Завдання 13. I. Прочитайте текст.

Чарлі Чаплін та інші актори німого кіно були родоначальниками невербальної комунікації, для них це було єдиним засобом спілкування на екрані. Кожного актора характеризували як гарного або поганого, судячи з того, як він міг використати жести та інші рухи тіла для комунікації (А. Піз).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яку комунікацію називають невербальною?
2. Які професії потребують використання невербальної комунікації?
3. У яких життєвих ситуаціях ми користуємося невербальними засобами?
4. Підготуйте колаж «Невербальне спілкування».

Завдання 14. Прочитайте текст.

Люди, які говорять надто легко, дуже часто говорять надміру багато, а часом і не/обачно. Балакуни, що мають надто живу уяву, не/рідко не викликають довіри у слухачів. Тим часом мовчун, який озивається тільки в тих випадках, коли справді має щось сказати, не/погано почуває себе в колі знайомих, дарма що не/багато додає до веселощів дружньої вечірки. У спілкуванні, як і в більшості інших випадків, найкращою є золота середина. Не будьте ні надто мовчазним, ні надміру балакучим. Знайте, коли треба вислухати інших, але знайте також, коли потрібно самому підтримати розмову.

Намагайтесь не/повторюватись – ні переказуючи одну історію кілька разів, ні смакуючи подробиці своєї розповіді, які, на вашу думку, справили найбільше враження чи сподобались слухачам. Більшість речей цікаві тільки тоді, коли про них розповідають стисло й один раз; мало хто полюбляє повторення.

Пам'ятайте, що уважний, співчутливий слухач – це благо з усіх благ. Людина, ладна залюбки вислухати вашу новину, захопитися розмовою з вами, яка невимушено й щедро дарує вам свою увагу, – це саме той співрозмовник, якого вам варто обирати з-поміж усіх інших (*Емілія Поуст*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Знайдіть у ньому прислівники, випишіть їх. Поставте до них запитання.
3. Визначте функції прислівників у тексті (для точної передачі інформації, для передачі настрою, для висловлення авторської позиції тощо).
4. Поясніть написання частки **не** в тексті. Запишіть слова з **не**, знявши ризик.
5. Сформулюйте за змістом тексту кілька порад для однокласників / однокласниць «Як стати цікавим співрозмовником».

Завдання 15. I. Прочитайте текст.

Жоржини

Катерина Білокур могла працювати над однією квіткою так довго, поки та не одцвітала. День за днем, пелюсточку за пелюсточкою вимальовувала шість червоних жоржин біля плетеного тину. Вона вирізнила їх з/поміж інших квітів, наблизила до глядача.

Ще коли змальовувала весняні квіти, залишила для жоржин осібне місце – у правій частині картини «Цар/колос», нижче від троянд. Бо жоржини найкращі на/прикінці літа і на/початку осені. Працюючи над картиною, художниця доглядала один кущ жоржин, чекаючи, поки розпустяться всі квіти. Як почала малювати жоржини, то троянди й інші квіти вже опали, але на її картині вони милували зір свою первозданною красою.

Шість жоржин, малювала три тижні – по дві квітки що/тижня. Катерина всміхнулася, згадавши, що якимось одним художником сказав їй, що може змалювати квітку за кілька хвилин. Він/бо вчений. Та й не такі в нього квітки, як оце у неї в городі і взагалі у Богданівці. Вчені художники люблять малювати *натюрморти*, мертву природу. Тому й поспішають. Мертве треба схопити відразу, бо завтра під на сміття. А вона завжди малювала живе, малюватиме повільно, як пливе саме життя.

Отак міркуючи, викінчувала кущ жоржини.

Вже мінялося, згасали кольори на жоржинах у квітнику. Тужаві пелюстками м'якшали, от/от опадуть. Кущ був готовий. Трохи нижче від нього намалювала клаптик плетеного тину. Сухі сіро/коричневі лозини відтінили свіжу зелень, унісши в композицію відчуття простору (Д. Степовик).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Поясніть лексичне значення виділених слів.
2. Слова з рискою запишіть у зошити відповідно до орфографічних правил.
3. Розкажіть, якою ви уявляєте сторінку Катерини Білокур у соцмережах.
4. Складіть опис жоржин.

8 клас

Завдання 16. I. Прочитайте текст. Поясніть способи введення цитат. З'ясуйте їх стилістичні функції.

Зацвітають конвалії на початку травня, коли зелений розмай впевнено продовжує свій тріумфальний наступ. Чудові лісові рослини не можуть не зачаровувати. Угору стримлять стрункі витончені стрілки, а на них серед зеленого листя звисають сріблясті дзвіночки, випромінюючи неповторні пахощі.

Квітка з родини лілійних. Ботаніки дали рослині назву, що в перекладі з латині означає «лілея долин, що цвіте у травні».

Та росте вона не тільки в долинах, а й на узліссях, по чагарникових заростях, на галявинах і по схилах, вибалках, у широколистих та мішаних лісах, рідше зустрічається в степовій частині України. Конвалія любить дубові гаї. У поемі Василя Симоненка «Червоні конвалії» таку от картину відтворено:

І мовчали в блакитній висі
Величезні столітні дуби,
А на тулубах їх шершавих
Кров сочилася з-під кори...
Доцвітали конвалії в травах,
Голубої весни прапори,
Білі-білі конвалії милі,
Вас насіяла тут весна.

Співчуттям до красивої квітки, відірваної від рідного середовища, сповнений вірш Олександра Олеся «Конвалія». Поезія алегорична, вона розкриває складний душевний стан людини, внутрішню драму душі, яка на чужині прагне єднання з рідним середовищем, з людьми і світом, стримить за втраченою гармонією:

Очі розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла...
Бо біля неї не трави всміхались,
Бо понад нею не віти гойдались, –
Мовчки кімната пустельна сіріла...

Де ж тії пестоші вітру летючого,
Де ж тії квітоньки гаю пахучого,
Де ж тії ночі сріблясто-блакитні,
Де ж тії ранки рожеві, привітні,
Де ж тії усміхи сонця блискучого?!
О, не одна ти не в рідній оселі...
Квітко! прокинувсь і я у пустелі!
Марив,— мене оточатимуть люди.
Глянув — чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії та з каменю скелі.

Очевидно, близька серцю поета улюблениця, прекрасна квітка, яку зривають для миттєвого задоволення і несуть до своїх помешкань люди. Хіба нема тут перегуку із долею самого поета, що спізнав гіркий присмак чужини, в тузі за рідним краєм перебуваючи. Є в Олександра Олеся ще й такі афористичні рядки про квітку:

Є слова, що білі-білі,
Як конвалії квітки.

З хвилюванням читаємо, наприклад, і вірш «Конвалія» Лесі Українки. Поетично проникливо оповідає авторка про те, як панночка зірвала чарівну квітку у лісі під дубом і понесла її в пишні хороми на бал:

Ой понесла конвалію
У високу залу,
Понесла її з собою
Панночка до балу.
Та найпечальніше було потім:

Тож панночка в веселому вальсі закрутилась, А в конвалії головка пов'яла, схилилась. Промовила конвалія: «Прощай, гаю милий! І ти, дубе мій високий, друже мій єдиний!»

Милуючись розкішним раннім цвітом рослини, вкорочуючи їй і без того коротку пору цвітіння задля власної миттєвої втіхи, чи завжди пам'ятаємо ми про

всесильний час, що і нас не щадить, про скороминущість молодості й самого людського життя:

У народі ці чудові лісові квіти ще називають маївка, кукурічка, дикий виноград, ладички, ландош, любка, язик лісовий, ванник тощо.

Рослина багаторічна, розмножується як насінням, так і кореневищами. І в цьому — її своєрідний самозахист. Адже чи не кожний, хто буває навесні в лісі, прагне зірвати чарівну квітку (за А. Кондратюком).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. *Визначте тему й основну думку тексту.*
2. *Якими фрагментами тексту можна проілюструвати особливості опису й розповіді?*
3. *Висловіть припущення, чому виникло так багато варіантів назв квітів.*
4. *Якими фрагментами тексту можна проілюструвати правила дотримання академічної доброчесності?*

III. *Робота в групах.* Напишіть оповідання, використовуючи цитати.

«Біологи» – про рослину в науковому стилі.

«Літератори» – про рослини в художніх творах.

Завдання 17. Наведіть приклади речень, які ілюстрували б кожне правило. Добираючи приклади, скористайтеся творами, які вивчаєте на заняттях з української чи зарубіжної літератури або інтегрованого курсу літератур.

Розділовий знак	Функція розділового знака
Кома	У реченнях з однорідним членами
	Для виділення звертань
	Для виділення вставних конструкцій
	Для виділення порівняльних зворотів
	Для виділення відокремлених членів речення
Тире	Між підметом і присудком
	Тире в неповному реченні
	У реченні з узагальнювальним словом і однорідними членами
	У реченнях з відокремленими членами

Двокрапка	У реченні з узагальнювальним словом і однорідними членами
-----------	---

Завдання 18. I. Прочитайте текст.

Про майбутню професію

Зацікавленість власною спеціальністю має для нашого задоволення життям надзвичайне значення. При цьому байдуже, про яку професію йдеться, — радіомеханіка, будівельника, перукарки, ткалі, працівника сільського господарства чи теоретика, дослідника, науковця, учителя або митця. Щонайменше вісім годин кожного дня, крім вихідних, ми проводимо на роботі. Саме тому величезне значення має, цікавить вона нас чи ні. Хіба можна бути задоволеним життям, якщо тобі не подобається власна професія? (*І. Томан*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які члени речення допомагають уточнити, конкретизувати повідомлення?

2. Накресліть схему прикінцевого речення.

3. Чи повинна подобатися людині її професія? Для доведення своїх думок використайте відокремлені й уточнювальні члени речення.

9 клас

Завдання 19. I. Запишіть текст, розставляючи розділові знаки й уставляючи пропущені літери.

Крізь віки крізь лихоліття війни ро..пізнаємо їх – вірних синів і дочок українс..кого народу. Сильні й мужні натури натхне..і постаті, що в складних трагічних обставинах п..р..борюючи ..пустошливі навали царс..кий д..спотизм панс..ке невігластво темряву віддавали своє обдарував..я свої сили і саме життя на вівтар Вітчизни на славу рідної України...

Чарівна діяльна вольова Роксолана й на мить не забувала свого краю рідного... Мудра Гулевичівна покровительниця українс..кої науки... Усі вони хотіли щастя волі світла своїй Вітчизні прагнули своєю працею і жертовністю возв..личити рідний народ. І вони уславили його. Їм не судилося побачити свій народ щасливим а край вільним. Але їхня праця крізь усі історичні злигодні злети й падіння світить нам світить у віки в бе..смертя мов легендарна неопалима купина. Їхня краса їхня

творчість діяння врешті їхні імена то наша слава то наша гордість (з книжки «Неопалима купина»).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Доберіть заголовок до тексту.

2. Визначте стиль і тип мовлення. Доведіть свою думку.

3. Поясніть значення фразеологізму **неопалима купина**.

4. Доберіть синоніми до слів **злигодні, діяння**.

5. Випишіть із тексту антоніми.

6. Визначте розряд ужитих у тексті займенників.

7. Чому, на вашу думку, у тексті переважають дієслова минулого часу?

8. Випишіть із тексту слова для словникового диктанту з теми «Подвоєння і подовження приголосних». Доберіть власні 8–9 слів.

9. Виконайте синтаксичний розбір одного простого речення (за власним вибором).

10. Продовжте текст розповіддю про одну з названих особистостей.

Завдання 20. I. Прочитайте вголос наведені нижче тексти.

I. Я люблю степ. Я люблю цю землю, поле й глибокі яри. Я люблю плавні з їх очеретами й островами. Я люблю чисте й вільне повітря. Усе це є тут, у селі Коробчине. Тут хочеться бродити полем чи плавнями, дихати на повні груди, дивитися і слухати, чути і розуміти все навколо. ...Тут, у степу, можна відчути всім своїм єством биття серця нашої матері-природи. Пояснити словами це неможливо, це треба відчути (Т. Коваленко).

II. Степова зона характеризується найбільшою в Україні розораністю земель. Степові ділянки в природному стані збереглися лише у заповідниках і частково – на схилах ярів. Раніше український цілинний степ являв собою суцільний трав'яний покрив, що складався з різнотрав'я, типчаку, ковили, полину. Зараз – це великий землеробський регіон, що спеціалізується на вирощуванні зернових культур (Ф. Заставний).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Визначте стиль мовлення обох текстів

2. Визначте тему, що їх об'єднує.

3. Проаналізуйте структуру, синтаксичні одиниці обох текстів.

4. Напишіть есе «Краса українського степу».

5. Знайдіть інформацію про картини українських художників, на яких змальовано степ, розгляньте уважно їх. Розкажіть про свої враження однокласникам / однокласницям.

Завдання 21. I. Запишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки.

Білий олівець

Коли я була *маленькою дівчинкою* то мріяла про *величезну* коробку кольорових олівців, серед яких неодмінно мав бути білий. Уявляла як візьму до рук чистий аркуш паперу й сяду малювати. Вільно й легко виводитиме моя рука численні лінії штрихи відтінки змішуватиме зелений і жовтий червоний рожевий і синій аж доки дбайливо не візьме омріяний білий. Дитячі мрії залишилися нездійсненими. А нещодавно я *наосліп* купила собі найбільшу коробку кольорових олівців і всю дорогу додому йшла притискаючи її до грудей. Зараз я сиджу за столом. Я ще не вирішила що малюватиму але схвильовано усміхаюся. Моя рука міцно стискає омріяний білий олівець. Я щаслива (*Слава Світова*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чому оповідання називається «Білий олівець»?

2. Випишіть із тексту спільнокореневі слова, розберіть їх за будовою

3. Виконайте словотвірний розбір виділених слів.

4. Розкажіть про свої дитячі мрії.

10 клас

Завдання 22. I. Прочитайте текст.

Слово – найтонше доторкання до серця; воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом... Мудре й добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане й нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити йвилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку й сльози, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути

на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В. Сухомлинський).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Використовуючи зміст тексту, з'ясуйте значення слова як основної лексичної одиниці.

2. Назвіть слова, вжиті в переносному значенні, визначте їхню стилістичну роль.

3. Доберіть 5–6 фразеологізмів про слово. На яких якостях слова в них акцентовано?

4. Схарактеризуйте типи речень, використаних у тексті, за будовою.

5. Поясніть уживання розділових знаків у першому й другому реченнях.

Завдання 23. I. Прочитайте текст.

Кожній особистості притаманна внутрішня потреба розвитку, і вона реалізується не тільки нею самою, а й контактами та взаємодією з іншими особистостями і лише в такий спосіб виходить на соціальну взаємодію з суспільством, народом, державою.

Безсумнівно, що аксіоматичною є теза про мову як основний засіб самоусвідомлення, самотворення і самовираження та самореалізації особистості.

Мова є одночасно явищем індивідуальним і соціальним, обслуговує кожну окрему людину й усе суспільство. Вона спрямована як у внутрішній світ людини, її психіку, так і в зовнішній світ природи і людських взаємин. На ґрунті мови й конкретно-чуттєвого досвіду людина зростає як особистість. Той, хто прагне досягти успіху в житті, „створити себе”, неодмінно має використати для цього можливості мови, культурного використання її.

Мова – скарбниця знань, доступ до якої вільний для кожного. І кожний може скористатися інтелектуальною власністю нації для задоволення своїх потреб у будь-якій ситуації мовного спілкування, коли він виступає в різних соціальних ролях: учень, студент, фахівець, вчений ...

Особистість молодого людини формується переважно на мові, на її лексико-понятійному арсеналі та її засобами і розкривається як освічена виразна

індивідуальність. Великий український учений Олександр Опанасович Потебня писав: «Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства» (за Л. Мацько).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Доберіть заголовок до тексту.

2. Випишіть ключові слова з тексту й обґрунтуйте їх роль у розкритті змісту.

3. Доберіть синоніми до слів **арсенал, аксіома**.

4. Висловіть під час дискусії в класі власні погляди на висловлену

О.О. Потебнею думку.

5. Сформулюйте запитання для однокласників за змістом прочитаного.

Завдання 24. I. Прочитайте тексти. Що їх об'єднує?

1. І досі сниться: під горою

Між вербами та над водою,

Біленька хаточка. Сидить

Неначе й досі сивий дід

Коло хатиночки і бавить

Хорошее та кучеряве

Своє маленькеє внуча (Т. Шевченко).

2. Відчиняла ти лагідно двері

Для нового життя і добра,

Друзів кликала до вечері,

Рідна хато моя стара (В. Симоненко).

3. Хата моя, біла хата,

Казка тепла й доброти,

Стежка від тебе хрещата

В'ється в далекі світи (Д. Луценко).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Ознайомтеся із тлумаченням лексеми хата в різноманітних словниках.

Хата — слово, яке вживають на означення традиційного українського житла. Зараз застосовують і в традиційному значенні — певний тип будівель, і на означення житла загалом, насамперед сільських будівель.

Ха'та, -ти^є, д. і м. -т'і, мн. ха'ти^є, хати'/ хат, О дві ха'ти^є

2. Випишіть із фразеологічних словників фразеологізми зі словом хата. Поясніть їх значення.

3. Підтвердьте або спростуйте твердження.

Внутрішня площа хати, її забудова в усій Україні були схожими, хоч у кожній місцевості інтер'єр відображав як національні, так і регіональні особливості життя українців (з інтернетних джерел).

11 клас

Завдання 25. I. Прочитайте текст.

Коли я ще раз почую, що Україна встала з колін, я випишуся з українців. Якщо українці це не опротестують. Хто встав із колін? Як на мене, теперішнє оце обурення все-таки молодь в основному підняла. Старші дуже переживають, у старших сльози стоять на очах від того, що зараз відбувається. Але сказати, що це Україна встала з колін, не можна, бо ця молодь ніколи не стояла на колінах. Не стояли ж ви на колінах? Як вам ця ідея, що ви стояли на колінах? Навіть я у своєму віці не стояла ніколи на колінах (*Л. Костенко*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Знайдіть у тексті слова, вжиті в переносному значенні. Поясніть їх прямі і переносні значення.

2. Яку проблему порушено в тексті? Чи пов'язане з попереднім текстом висловлення: «Націю може врятувати лише народження нової психології переможців, а не вічний стогін скривджених рабів та сльози» (з інтернету)?

3. Що таке, на вашу думку, «психологія переможців»?

Завдання 26. Розгляньте зміст таблиці. Доберіть із підручників і творів художньої літератури приклади, що ілюстрували б таблицю. Доповніть її дібраними прикладами.

Однозначні й багатозначні слова

Однозначні слова	Багатозначні слова
слова, що мають одне значення: терміни, назви конкретних предметів та власні назви: <i>липень, тире, синтаксис; Афіни, Київ, Буковина.</i>	слова, що мають кілька значень: <i>Буря</i> : 1. Навальний вітер з дощем, і взимку – зі снігом, буревій, вітровий, віхола, шторм, тайфун, циклон. 2. <i>перен.</i> Глибоке хвилювання. 3. <i>перен.</i> Дуже сильне, бурхливе виявлення почуттів. Здатність слова мати кілька значень називається <i>багатозначністю</i> , або полісемією

Завдання 27. Прочитайте уривки текстів, обґрунтуйте думки, висловлені в них. Проілюструйте їх прикладами. Що поєднує наведені висловлення?

1. Філософ, оратор та літератор вибирають слова. Перший – відповідно до їхніх значень, інші – залежно від психологічного, морального чи художнього впливу. Поет слів не вибирає. Коли кажуть, що поет шукає мову, це не означає, що він нишпорить по бібліотеках чи тиняється* вулицями, вишуковуючи архаїчні звороти чи переймаючи модерний сленг. Це означає, що він болісно роздумує, які йому вибрати слова – ті, що справді належать йому, що жили з ним віддавна, чи інші, вишпортані в книгах або підслухані на вулиці. Коли поет знаходить слово, він його впізнає, тому що воно вже було в ньому і він вже був із ним. Поетичне слово спаяне з його життям. Він і є словом (*О. Пас*).

2. Письменникові доводиться бути художником усіх жанрів – і портретистом, і пейзажистом, і мариністом, і анімалістом, коли треба намалювати череду, а поголів'я малюється тільки в діаграмі, а не в художньому творі (*О. Кундзіч*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Як майстри слова здійснюють пошук слова?
2. Поясніть значення слів, позначених зірочкою.
3. Як добираєте потрібне слово ви? Що для вас є найскладнішим у доборі слова? Якими джерелами ви користуєтесь під час добору слів?

Завдання 28. Розкажіть, що нового ви дізналися про українську мову, працюючи з підручником, словниками, довідниками, інтернетними джерелами? Що

хотіли дізнатися іще? Якими сайтами ви порадите скористатися для цього?

Завдання 29. Уведіть у речення різними способами наведені висловлення як цитати. З'ясуйте стильову належність речень.

1. Невласне пряма мова – це деформована пряма мова, включена особливим способом у непряму (*В. Ващенко*).

2. Там, де порушується закон рівності мов, там негайно деформується етичний порядок, там деформується мова-переможениця (*П. Мовчан*).

3. Ні мертва мова, ні мертва цивілізація ніколи не можуть схвилювати світ (*Б. Шоу*).

4. Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (*Л. Костенко*).

5. – Чули? Професор так захворів, що втратив мову. – Але котру? Він їх знає аж п'ять (*нар. творчість*).

РОЗДІЛ IV

МЕТОД ВПРАВ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Одним із ефективних методів навчання української мови в закладах загальної середньої освіти є *метод вправ*. Правильний добір їх, послідовність використання уможливають розв'язання мети й завдань різних навчальних занять. Учителі української мови підтверджують, що вправи залишаються ефективним засобом повторення опанованого матеріалу, набуття досвіду виконання різних видів діяльності, інструментом розвитку ключових компетентностей і наскрізних умінь здобувачів освіти.

У лінгводидактиці вправи визначають як виконання навчального завдання певного типу, що має на меті закріплення знань із теоретичного курсу граматики чи оволодіння мовленнєвими, орфографічними навичками тощо [10, с. 80]. Класифікують вправи за різними ознаками: місцем проведення (класні, домашні), тематикою (фонетичні, орфоепічні, лексичні, фразеологічні, граматичні, стилістичні й різноманітні їх варіанти та комбінації – граматико-орфографічні, граматико-стилістичні тощо), дидактичною метою (підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні, контрольні), ступенем пізнавальної активності учнів (рецептивні, репродуктивні), критерієм комунікативності (умовно-комунікативні, некомунікативні, комунікативні), урахуванням етапів психічного процесу засвоєння знань на аспектних уроках (комплексні, передмовленнєві, мовленнєві); формою мовлення (усні, письмові). На окрему увагу заслуговує поділ вправ на аналітичні, пов'язані з аналізом текстового матеріалу; асоціативні, які спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджують на його тлі; когнітивно-розвивальні, що впливають на розвиток когнітивної сфери учнів, сприяють розвиткові особистості; креативно-дослідницькі, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, завдяки створенню й розв'язанню проблемних ситуацій, спрямованих на формування інтелектуально-креативних якостей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уваги, спостережливості тощо.

Вправи ґрунтуються на специфічних принципах, передусім принципі стимулювання самоосвіти й самостійності в навчанні, принципі проблемно-ситуативної організації навчання, принципі актуалізації результатів навчання тощо.

На окрему увагу заслуговують рефлексійні вправи, а також такі, що спрямовані на самооцінювання. Їх мета – спонукати здобувачів освіти до аналізу мотивів, дій, емоцій, ставлень тощо, сприяти усвідомленню ними важливості навчально-пізнавальної діяльності для подальшого саморозвитку й самоосвіти, формувати здатність об'єктивно й адекватно оцінювати не лише інших, а й себе.

У контексті реалізації компетентнісного підходу щоразу частіше вчителі застосовують компетентнісно орієнтовані завдання. Зважаючи на те, що компетентність «як синтетичний термін поєднує готовність до цілевизначення, планування, дій, оцінювання й рефлексії, що у процесі вияву її передбачає реалізацію таких дій: зрозуміти, продемонструвати, оцінити, застосувати, використати, довести, сприяти, обрати, обґрунтувати, побудувати, розвинути» [1, с. 5], а навчальне завдання «становить єдність вимоги-мети та умов її досягнення, зміст завдання задає програму навчальних дій» [4, с. 225], будемо дотримуватися думки, що компетентнісно орієнтовані завдання становлять пропонований учневі комплекс послідовних навчальних дій, виконання яких стимулюватиме самостійність у здобуванні знань, спонукатиме до креативності, сприятиме активізації його навчально-пізнавальної діяльності, набуттю життєвого досвіду тощо. Поділяємо думку вчених, які наголошують на тому, що компетентнісно орієнтовані завдання повинні уможливлювати інтегрування знань, умінь і навичок з різних навчальних предметів, а також збагачення особистого досвіду учнів.

Описуючи структуру компетентнісно орієнтованих завдань, автори називають такі їх складники: стимул, формулювання завдання, джерело інформації, критерії оцінювання. Узагальнимо сформульовані науковцями (О. Глазова, Н. Дика, О. Фідкевич та ін.) особливості кожного з них: *стимул* – мотивує до виконання завдання, акумулює досвід учня, порушує актуальну для нього проблему; *формулювання завдання* – корелюється із навчальною метою уроку; передбачає опанування нових знань або активізацію вже набутих задля формування вмій і

навичок, застосування здобутих знань, умінь і досвіду в нових навчальних ситуаціях, визначення потрібності й цінності інформації, прогнозування ситуацій, у яких вона може бути використана, створення власного продукту (тексту, таблиці тощо); *джерело інформації* – текст, таблиця, лексикографічне видання, медіаресурс, відеофрагмент тощо, для яких характерні недостатність або надлишковість інформації, що спонукатиме учнів до аналізу змісту повідомлюваного, вибору або пошуку необхідних джерел інформації і самостійного поповнення наявного багажу, освоєння нових засобів і способів діяльності [11, с. 15]; *інструмент перевірки* – тест, ключ, критерії оцінювання тощо [3].

Переконані в тому, що і вправи, і компетентісно орієнтовані завдання мають, по-перше, спонукати здобувачів освіти до мовного вдосконалення, формувати мовне чуття й мовну стійкість, активізувати навчально-пізнавальну й мовленнєву діяльність, а по-друге, бути практико орієтованими завдяки зверненню до досвіду учнів, пережитих ними емоцій і вражень тощо.

Під час розроблення вправ доцільно акцентувати на формулюванні завдання. І лінгводидактики, і вчителі української мови наполягають на тому, що кожне завдання вправи потрібно формулювати лаконічно й доступно, оскільки сукупно вони становлять певну послідовність взаємопов'язаних дій, результатом виконання яких має бути певне досягнення. На нашу думку, у вправі потрібно вибудовувати дії від репродуктивних до творчих, а також зважати на загальні результати навчання, визначені додатками Державного стандарту базової середньої освіти. Це уможливить поступове набуття учнями вмінь сприймати інформацію, розуміти її, аналізувати й відтворювати, розпізнавати й передавати прихований зміст повідомлення, фіксувати сприйняте в зручний для себе спосіб, висловлювати й обстоювати свої погляди, ідеї, переконання тощо. Також, формулюючи завдання, доцільно спочатку підготувати учнів до сприймання інформації, актуалізувати їхній досвід, зацентувати на конкретній темі, а вже далі спонукати до мовотворчості.

Окрему увагу доцільно приділити джерелу інформації, що становить основу вправи або компетентісно орієтованого завдання. Аналіз навчальних і навчально-методичних видань доводить, що джерелом інформації переважно є текст або певна

кількість тематично об'єднаних речень, у яких порушено певну особистісно чи соціально важливу проблему, подано суперечливу ситуацію, зображено довкілля, описано історичну подію чи явище тощо. Також інформація може бути унаочнена в різних способів – хмара слів, схема, таблиця, карта пам'яті тощо. Таке джерело інформації, крім ілюстративної ролі, виконує ще й освітню, стимулювальну, інтегровальну та інші функції. Наведемо приклади таких вправ, які можна використати під час узагальнення й систематизації вивченого в кінці навчального року:

Вправа для учнів 5-6 класів.

I. За допомогою яких прикметників можна уточнити значення слів *краса*, *натхнення* чи *радість*? Чи погоджуєтеся з думкою, що природа стала натхненницею багатьох творів мистецтва? Чи всі таємниці природи вже розкрито? Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Краса, натхнення, радість і таємниця

Пішов маленький хлопчик до лісу. По дорозі зустрів діда, що повертався з лісу. Старий був зморений, але радісно усміхався.

— Чого ви радієте, дідусю? — запитує хлопчик. — Мабуть, у лісі є щось дуже хороше?

— Так, хлопчику, у лісі є краса, натхнення, радість і таємниця. Я їх побачив, і мені захотілось жити ще багато-багато років.

*Хлопчик побіг до лісу. Подивився навколо себе. Усе красиве: і дуб **могутній**, і ялинка ошатна, і верба плакуча, й береза білокора. А найкрасивішою хлопчикові видалася маленька квіточка фіалки. Вона підняла поверх трави свою синю голівку з фіолетовим очком, яке запитливо поглядало на хлопчика.*

— Це краса, — прошепотів хлопчик.

Прислухався і почув далеко-далеко тиху пісню горлиці: тур... тур... І в ту ж мить згадались хлопчикові ласкаві й добрі материнські руки. Захотілось заспівати пісню про маму.

— Це натхнення, — прошепотів хлопчик.

Ще уважніше подивився хлопчик навколо. Яскраво **сяяло** сонечко, високо в синьому небі літали птахи, до самого **обрію** пливли зелені хвилі лісу.

«Як добре, що я все це бачу й почуваю, — подумалось хлопчикові. — Світ — це радість, жити — це радість. А де ж таємниця?».

Довго, дуже довго придивлявся й прислухався хлопчик, але таємниці не помітив.

Пішов хлопчик до лісу і наступного дня. Знову назустріч дід. Розказав хлопчик, як він відкрив для себе красу, натхнення і радість, а ось таємницю — не довелось.

— Дідусю, а де ж таємниця?

Старий загадково усміхнувся й відповів:

— От доживеш до сивого волосся — тоді й зрозумієш таємницю (В. Сухомлинський).

II. Виконайте три завдання за власним вибором.

- Випишіть із тексту спільнокореневі слова й виконайте їх розбір за будовою.
- Назвіть слова, утворені префіксальним і суфіксальним способами творення.
- Доберіть до слів *світ, хвилі, життя* спільнокореневі слова, що належать до різних частин мови.
 - Назвіть ознаку / ознаки, за якими можна згрупувати підкреслені слова.
 - Доберіть синоніми до виділених слів; визначте, якою частиною мовою є дібрані слова.

▪ Опишіть стан або емоції хлопчика й дідуса залежно від сюжету оповідання; наведіть власні приклади краси, натхнення й радості.

- Висловіть припущення, на яку таємницю натякає дідусь.
- Розкажіть, хто або що може зробити вас радісним або надихнути.
- Доберіть твори мистецтва (музичного або/і образотворчого), які можна використати як ілюстрації до цього оповідання.

Вправа для учнів 9 класу.

I. Чи можна музичний лад пов'язати з порою року або настроєм? Якби вам запропонували створити колірну гаму осені, то відтінки яких основних кольорів переважали б у ній? Прочитайте уривок із твору Богдана-Ігоря Антонича.

Мідним листям завітчана, спілими яблуками закосичена, червоним верховіттям вінчана, сивим павутинням залентчена, отавою замаєсна, стернями обперезана, цвіркунами розспівана.

Линуло листя з лип, **кленів**, дубів, осик, вільх, ясенів, буків, яворів, топіль, грабів, осокорів, беріз, в'язів, вересів, каштанів, берестів. Линуло жовте, солом'яне, помаранчеве, рожеве, мосяжне, бронзове, червоне, руде, малинове, криваве, пурпурове, фіалкове, гниле, синє, чорне, сиве, срібне. Водограї барв, струмені кольорів, потоки яскравих плям і ніжних півтонів... Густий, ситий, теплий олій і тендітні, легенькі **пастелі**. Прості, великі, суттєві лінії і маніжні, штудерні, складні закарлючки. Тисячобарвна пісня осені. Спіла пісня **життя**. Повна, кругла, яра, соковита, наче стиглі яблука в саді. Пахуча медом у пасіках і житом у шпихлірах. Щедра, розтратна, гучна, великодушна, пишна. Пісня довершеної, досконалої повноти (за Б.-І. Антоничем).

II. Виконайте три завдання за власним вибором.

- Підкресліть у тексті слово / слова, уживаючи яке/які можна пояснити походження назв місяців.
- Поясніть значення підкреслених слів. У разі потреби скористайтесь словниками.
- Випишіть із тексту слова, до яких можете дібрати синоніми.
 - Випишіть складні слова й поясніть їх написання.
 - Утворіть від виділених слів прикметники.
 - Поясніть, як розрізнити дієприкметники й прикметники. З'ясуйте їхню роль у тексті.
- Назвіть мовні засоби, уживаючи які автор висловлює своє ставлення до описуваної пори року.
- Складіть за зразком опис однієї з пір року.
- Доберіть твори мистецтва (музичного або/і образотворчого), які можна використати як ілюстрації до цього уривка.

Отже, текст є не лише джерелом інформації, об'єктом розуміння й вивчення, а й потужним засобом формування ціннісних орієнтацій, ключових компетентностей і

наскрізних умінь здобувачів освіти. Під час формулювання завдань важливо використати такі можливості тексту: естетику мови, визначення головної і другорядної інформації, фіксування інформації різними способами, виконання логічних дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікування, узагальнення, виявлення тези й доказів, добір власних аргументів, формулювання висновків), «переведення» тексту з одного стилю в інший; створення на основі тексту таблиці, схеми, малюнка та ін.

Учителі прагнуть, щоб на уроках української мови звучало зразкове мовлення, тому й віддають перевагу уривкам із художніх творів. Актуальними є тексти, спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості, про історичну пам'ять, збереження національних традицій, екологічної проблематики і т. ін. Сьогодні особливої уваги потребує проблема визначення тематики взірцевих текстів як засобу створення розвивального середовища. Ми переконані, що необхідно дотримуватися пропорційності взірцевих текстів класиків художнього слова (Т. Шевченка, І. Франка, О. Гончара, Л. Костенко, Є. Сверстюка, В. Симоненка, М. Стельмаха, В. Стуса, В. Сухомлинського та ін.), наших сучасників (Г. Вдовиченко, С. Гридіна, М. Гримич, Л. Долик, М. Дочинця, М. Жайворона, О. Забужко, І. Мацко, Слави Світової, М. Титаренко, В. Шкляра та ін.), а також текстів, перекладених із різних мов. Системне використання текстового матеріалу на уроках української мови сприяє ознайомленню учнів з особливостями висловлення й готує їх до глибокого розуміння класичних і створення власних текстів. Критеріями добору текстів вважаємо високий рівень їхньої інформативності, актуальність, доступність, що забезпечує можливість адекватного сприймання змісту твору синхронно з його читанням, розвивальний і виховний потенціал, наповнення дидактично значущими мовними одиницями відповідно до теми уроку, урахування психологічних особливостей учнів, досконалість відбору мовних одиниць у створенні тексту певного стилю й жанру мовлення, здатність тексту бути об'єктом пошукової діяльності учнів, спроможність тексту спонукати здобувачів освіти до словесного самовдосконалення, лінгвокреативності, а також наявність у ньому проблеми, способи розв'язання якої учні повинні запропонувати самостійно.

Для сучасних учнів важливо розширювати тематичний діапазон, щоб зміст прочитаного викликав світлі почуття, позитивні емоції, відчуття гармонії з довкіллям, допомагав сформуванню оптимістичного світосприйняття, демонстрував схвалені суспільством норми поведінки, популяризував людські чесноти. Суттєвим чинником виникнення інтересу до навчального матеріалу є його емоційне забарвлення. Це особливо важливо, оскільки одним із загальних результатів навчання учнів у мовно-літературній освітній галузі визначено *регулює власний емоційний стан*. Наведемо приклад вправи, виконання якої уможливить здобуття зазначеного вище результату.

Завдання 1. I. Прочитайте вірш. Поясніть, чому автор порівнює гнів із вогнем. Із чим ще можна порівняти гнів? Чи можна на основі вірша сформулювати пораду (поради), як вгамувати гнів?

II. Підкресліть у тексті спільнокореневі слова. Поясніть уживання розділових знаків у першому реченні.

*Гнів — се огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій загасне.*

*Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влгшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити, —*

*Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине, — згадавши, що накоїв,
Запізно плаче.*

Іван Франко

Завдання 2. I. Прочитайте речення. Чи погоджуєтеся із зазначеним? Складіть причиново-ланцюжковий ланцюжок виникнення позитивних емоцій.

II. Запишіть іменники у формі орудного відмінка, а дієслова – в особових формах.

Велич викликає заздрість, заздрість породжує злобу, злоба плодить брехню (Джоан Роулінг «Гаррі Поттер і Напівкровний Принц»).

Пропоновані вправи спрямовують учнів на уважне сприймання інформації, висловлення власної думки з порушеної проблеми, визначення особливостей функціонування різних мовних одиниць, їхній стилістичний потенціал.

Отже, вправи є обов'язковим складником сучасного уроку української мови, підручників нового покоління, мають враховувати інтереси й запити учнів, спонукати їх до усвідомленого самостійного прийняття відповідальних рішень, контролювання власних дій. У розробленні вправ важливу роль посідає текст, що містить проблему, способи розв'язання якої учні повинні запропонувати самостійно.

Використана література

1. Голуб Н. Компетентнісно орієнтоване навчання української мови учнів ліцею: проблеми і перспективи. *Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ), Київ: Пед. думка, 2019. С. 4–6.*

2. Горошкіна О. М. Текст як засіб реалізації завдань компетентнісно орієнтованого навчання української мови. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718548/1/Тези%20Горошкіної%20на%20Беседу.pdf>

3. Горошкіна О. М., Попова Л. О. Компетентнісно орієнтовані завдання як компонент підручників української мови для 10-11 класів. *Проблеми сучасного підручника: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (наукове видання), 28–29 травня 2020 р. Київ : Педагогічна думка, 2020. С. 52-53.*

4. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.

5. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>

6. Дика Н., Глазова О. Нова парадигма післядипломної педагогічної освіти: реалізація компетентнісного підходу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 3-4. С. 14-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2018_3-4_4

7. Котик Т. Композиція сучасного уроку за умов компетентнісного підходу до навчання у школі. *Обрії*. 2017. № 1. С. 24-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2017_1_9.

8. Курач Л., Фідкевич О. Компетентнісно орієнтовані завдання в процесі навчання російської мови в школах України: конструювання та впровадження. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 52-59. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/707220/1/УПЖ%20СТАТТЯ.pdf>

9. Пономарьова К. Компетентнісно орієнтовані завдання з української мови: особливості конструювання та застосування. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/714221/1/Пономарьова%20К.%20І.%20Компетентнісно%20ор.pdf>

10. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб./ Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

11. Фасоля А. Компетентнісно зорієнтовані завдання: новація? Імітація? *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 5. С. 14-20.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

5 клас

Завдання 1. Прочитайте виразно текст. Уставте пропущені букви. Позначте наголос у виділених словах. Запишіть прикметники, за допомогою яких можна описати рослинність. Спрогнозуйте, під час вивчення якої науки потрібна буде інформація з тексту. Поставте однокласникам за змістом тексту уточнювальні запитання. Доведіть або спростуйте думку, що на основі тексту можна накреслити схему «Колообіг води в природі».

Якщо лише поглянути на глобус – модель нашої планети, то відразу видно, що на ньому пер..важають *барвінкові* відтінки. Так позначають водні простори. З космосу, стверджують космонавти, завдяки воді Земля виблискує всіма пер..ливами білих, голубих, з..лених і фіолетових фарб. Це – смарагдові долини звивистих *річок* і сині очі лісових озер, і дзвінкі дж..рела з кр..шталевою водою, і безмежна морська *гладінь*, у якій потонуло в..соке бірюзове небо, і кр..жані гори-айсберги серед сірих холодних океанічних хвиль, і сліпучо-білі льодові пустелі Арктики й Антарктиди. Хоча й різняться між собою з..мні краєвиди, однак усі вони створені водою. Вода є не лише на поверхні Землі. Під поверхнею ховаються підземні ріки й озера. А в повітрі містяться *водяна* пара, дрібненькі краплі та кр..жинки (з *книжки* І. Грущинської, Н. Коваль «Гідросфера. Вода і водойми»).

Завдання 2. Прочитайте уривок із вірша. Про що попереджає нас поет? Об'єднайтеся в групи й напишіть поради «Як зменшити власний водний слід». Ілюструйте записані поради малюнками.

Солодка вода не прісна,
Солодка —
коли питна.
Стою при дніпровім розливі —
Безмежна солодка вода!
Ми з нею багаті, щасливі.
О будьмо ж усі бережливі!
Як зникне солодка вода,

Сльозами солоними світ зарида.

Платон Воронько

Завдання 3. Запиши фразеологізми зі словом **вода**. Створи малюнок, у якому розкрий значення одного фразеологізму.

6 клас

Завдання 4. Доведіть, що займенники урізноманітнюють мовлення, допомагаючи уникнути зайвих повторів. Для цього за зразком укажіть, яке слово заміняє займенник. Яку функцію в мовленні має займенник? Для чого треба знати відомості про цю частину мови?

Зразок: Тополя стоїть задумлива, тільки її (тополі) листя тріпоче від повію вітру (І. Цюпа).

1. Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами (*М. Коцюбинський*). 2. Кленок ще молодий і ледве-ледве похитується. Він усім потрібен, усі милуються ним, струнким і гомінливим (*М. Зарудний*). 3. Ліси планети, хіба вони не потребують догляду (*Олесь Гончар*). 4. Кожна верба — мов зелена хмара пуху, яку тримає вкупі якась дивовижна сила; ось-ось він розлетиться, вже й почав падати по пушинці-другій (*Є. Гуцало*).

Завдання 5. Замініть іменники, прикметники, числівники, що повторюються, займенниками. Перегляньте одну зі своїх творчих робіт, чи правильно вжито займенники. Якщо треба, скорегуйте її, використавши здобуті на уроці знання.

1. Навесні вимальовується серед дерев понад річкою верба. Верба милується своєю пишною кроною і бруньками-котиками. Вербові котики привертають до себе увагу перехожих.

2. 15 учнів нашого класу взяли участь у змаганнях. 15 учнів і в паралельному класі.

3. Навесні вода в річках ще холодна. Однак вода холодна не лише в річках. Наприклад, у ставках і озерах теж холодна вода.

Завдання 6. Спишіть текст, уставляючи пропущені букви й обираючи правильний варіант букви з поданих у дужках. Підкресліть займенники. На кого чи на що вказують ці слова? На які питання вони відповідають? Об'єднайтеся в групи й напишіть правила поведінки в лісі й біля водойм.

Чумацький (В, в)із тихо р..пить піді мною, а в синім небі (Ч, ч)умацький (Ш, ш)лях показує дорогу. Д..влюсь я на моє небо і пов..ртаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний (В, в)есвіт пов..ртає разом з нами, і я непомітно лину в сон, щасливий.

Прок..даюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на (Д, д)есні краса! Лози, висип, кручі, ліс — все бл..щить і сяє на сонці. Стр..баю з кручі в пісок до (Д, д)есни, миюся, п'ю воду. Вода, ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стр..баю на кручу і гайда по сінокосу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись лугу. Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. В куші — горіхи. В озері воду скаламучу — риба (О. Довженко).

7 клас

Завдання 7. Знайдіть у тексті сполучники. Визначте, у яких реченнях сполучники з'єднують однорідні члени речення, а в яких — частини складного речення. З'ясуйте, як пов'язані речення в тексті. Знайдіть у тексті фразеологізми, поясніть їхнє значення. Назвіть антоніми й синоніми, використані в тексті. Перекажіть текст у науковому стилі, використовуючи знання, здобуті на уроках фізики й географії.

Тихо й неквапливо рухається сонце небом, ніде не спіткнеться, але за цією легкою ходою важка й напружена робота. Сонце прокидається раніше за всіх і починає свій неспинний рух над степами і горами, ополудні воно трохи відпочиває, але й відпочинок цей досить активний. Наступного дня все знову повторюється. Правда, дехто стверджує, що сонце може рухатися із різною швидкістю. Усе залежить від того, яка людина зранку починає роботу. Якщо важка на руку, то сонце мляве, ледь-ледь ворушиться, іноді навіть здається, що воно зовсім стоїть на місці. Для

людини ж легкої вдачі день минає швидко (з книги «Ми Українці»).

Завдання 8. Складіть і запишіть речення за пропозованим початком з теми «Сонячний настрій щодня». Використайте сполучники й правильно розставте розділові знаки. Чи можна спрогнозувати, яким буде речення (простим чи складним), зважаючи лише на використаний у ньому сполучник?

Хочу радіти

і але коли бо замість того щоб дарма що після того як

Завдання 9. Прочитайте речення. З'ясуйте, що з'єднують сполучники в кожному реченні – однорідні члени або частини складного речення. Поясніть значення виділеного слова. Доберіть порівняння до слова **сонце**.

1. А Сонце вище підплило і Хмари ті позолотило (Є. Гребінка). 2. За гай ступило сонце, і пішло, і долину покликало з собою... В туман пірнає росяне село і повивається прозорою габою (М. Вінграновський). 3. Сонце ще не зійшло, та на сході легким багрянцем зайнялося небо (А. Шиян). 4. Сонце ж, мов золотий птах, здіймалося вище й вище і завмирало аж до вечора на самісінькій вершечку неба (М. Слабошпицький).

8 клас

Завдання 10. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Виконайте одне із завдань: доповніть текст правилами написання електронного листа, звертаючи увагу на особливості використання звертань, або напишіть поради «Про що не варто писати в смс».

Не пишіть довгих листів: у електронній пошті стислість доречніша, ніж зайва літературність й емоційність. Окрім того, дослухаючись до цієї поради, ви збільшите швидкість пересилання свого повідомлення. Занадто великий лист може переповнити електронну поштову скриньку і на вашому сервері, і на сервері адресата. У цьому разі вам або вашому адресату доведеться мати справу з системним адміністратором, і велика ймовірність того, що ваш лист буде знищено (з журналу).

Завдання 11. Прочитайте текст. Перевірте достовірність сприйнятого в зручний для себе спосіб. Визначте синтаксичну роль слів у виділених реченнях.

Складіть 2–3 речення про значення цього винаходу, використовуючи порівняльні звороти.

Александр Белл народився 1847 року в Шотландії. З дитинства хлопчик виявляв неабиякі здібності, найбільше його цікавили точні науки. Спочатку Белл працював учителем у школі для дітей із вадами слуху. Бажання допомогти нещасним спонукало його до детального вивчення вібрацій. Результати досліджень лягли в основу майбутнього телефонного апарата.

Прорив стався в 1876 році. Тоді Белл, працюючи з відомим електриком Томасом Вотсоном, винайшов першу модель телефонного апарата. «Містере Вотсон, зайдіть до мене. Я хочу вам щось показати», – це перші слова, які «передав» його винахід.

Успіх був приголомшливим. У ті часи мало хто вірив, що за допомогою якихось залізячок можна буде говорити з людиною за сотні, ба навіть тисячі кілометрів. Проте віра в прогрес була безмежною, і винахід Бела розпочав свою тріумфальну ходу світом (за матеріалами сайту https://24tv.ua/aleksandr_bell_vinahidnik_telefonnogo_aparatu_n68485).

Завдання 12. Об'єднайтеся в групи й напишіть повідомлення про один із винаходів українських учених або створіть шкалу часу «Від наскельних малюнків до електронної пошти».

9 клас

Завдання 13. Прочитайте тексти. Проаналізуйте їх за схемою:

1. Доберіть заголовок.

2. Визначте:

• стиль мовлення (науковий, художній, розмовний, офіційно-діловий, публіцистичний);

• тип мовлення (розповідь, опис, роздум);

• засоби зв'язку речень у тексті (сполучники, сполучні слова, займенники, синоніми тощо);

• способи зв'язку між реченнями (паралельний, послідовний);

• тему, основну думку тексту.

3. *Випишіть із тексту ключові слова.*

Текст 1. Від раннього дитинства й упродовж усього життя людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що вивищує людину над світом, робить її нездоланною в пошуках Правди і Справжності. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам уроки пізнання. І завжди і скрізь наш найкращий учитель – рідна мова.

Усі звернення наші, думи і сподівання закріплюються в мові. Мова рідна – наше найзіркіше, найнепомильніше око, наймогутніша сила. Через мову людина пізнає те, що недосяжне безпосередньому сприйманню. У цьому диводійному дзеркалі відображаються всі таємниці світу. В мові постають перед нашим зором сторінки давньої історії й очікувані здобутки прийдешнього (*І. Вихованець*).

Текст 2. Мова – це сукупність правил, за якими будується мовлення, мовне повідомлення, за допомогою яких спілкуються люди. Мова – це норма, а норма диктується вихованням й освітою, родиною, школою, університетом, літературою, театром, кіно-, радіо- й телепередачами та всіма засобами масової комунікації. Однак норма не залишається незмінною (*з підручника*).

Текст 3

...Я слово шукав запашне, наче сіно у стозі,
І дуже хотілось цього чародія знайти,
Щоб їхало слово в сорочці вкраїнській на возі й співало,
Та так, щоб втирали від радості сльози
Під час його співу – близькі і далекі світи (*І. Світличний*).

Текст 4.

Увага!

У нашій школі з 10.09 по 14.09 відбудеться Тиждень української мови.

Запрошуємо вас узяти участь у таких заходах:

1. *Відкриття Тижня української мови.*
2. *Виставка творчих робіт учнів 5–6 класів.*
3. *Конкурс читців (за віковими групами) «Мова рідна, слово рідне...»*

4. Лінгвістичний конкурс для учнів 7–9 класів.

За докладною інформацією звертайтеся до членів гуртка української мови «Дивослово».

Сподіваємося на творчу співпрацю.

Члени гуртка української мови «Дивослово».

Текст 5

– Вітаємо Вас, Надіє Семенівно!

– З новим навчальним роком, дівчата! Рада вас бачити красивими, усміхненими. Сподіваюся, ви добре відпочили.

– Дякуємо, відпочили чудово. Нарешті здійснилася наша мрія. Ми потрапили на Сорочинський ярмарок.

– Так розкажіть про це однокласникам.

– Неодмінно. Адже в нас стільки вражень!

10 клас

Завдання 14. Прочитайте тексти. Що спільного в описах і чим вони відрізняються? Якими засобами письменники описують враження персонажів від побаченого? Які репродукції можна використати для ілюстрування тексту? Знайдіть у першому тексті спільнокореневі слова. З'ясуйте їх роль в описі. Напишіть есей «Симфонія Карпат».

Текст 1. Осипко зачаровано сидів, наче в казці. На блакиті крайнеба висторчилась Говерла, виблискуючи проти сонця ще не розталим снігом. Білі хмаринки застигли, зачепившись за гірські кряжі. А навколо синь, смерекові розкрилля в сонливій нерухомості, як у опришківських легендах. Мовчазні, заанімілі й суворі, биті вітрами й громовицями, як охоронці на варті, бовваніють гори, нездвижно, велично.

Осипко задуднив у флюєру. Трепетні звуки наздоганяли прудкокрилих бабок-вертух, а далі повільно сягали в синє небо, відлунювали стогоном гір, падали журно в ущелини. Зібрати б докупи все те відлуння, що проймає душу людини, породжує

дивні, вільноплинні думки. Тут воля обіймається з промінням сонця й синявою неосяжного неба.

Вливається звук флюєри в багатострунну гармонію природи. Тоді наче вчувається її голос:

— Люди! Плекайте волю, що її дарує вам сонце! Гори! Долини! Слухайте мову вольності! (*І. Пільгук*).

Текст 2. Вони підіймалися на Говерлу.

Світанкове повітря солодким холодом проймало легені. З півдня на крилах після нічного леготу котився смерековий дух. Дихалося легко, в голові наморочилося, ніби від веселого святкового танцю.

З каменя на камінь. Поміж травами, квітами. В'юнкою стежкою-зміючкою. А довкола гори — хвилі кам'яного моря, а над ними — сиво-прозорі серпанки туманів.

Зажеврила трояндова пожежа на сході. Ще не видно світила, а вже вдарила вогниста стріла... Заіскрилася вершина, звеселила серце райдугою кольорів. Здавалося, ніби якийсь грайливий велетень запалив над Карпатами казкову ватру.

Розпочав ораторію в небі невидимий орган. Підхопили величальний спів легіони птахів. Завібрувала, відлунюючи стоголосо, баня ясно-блакитного неба (*Олесь Бердник*).

11 клас

Завдання 15. I. Прочитайте уважно текст.

Визначимо риторику як здатність знаходити можливі способи переконання відносно кожного даного предмета. Це не є завданням будь-якого іншого мистецтва, тому що кожна інша наука може навчати й переконувати лише відносно того, що належить до її галузі, як, наприклад, лікарське мистецтво – відносно того, що сприяє здоров'ю чи призводить до хвороби, геометрія – відносно можливих змін між величинами, арифметика – відносно чисел; так само, як і інші мистецтва й науки; риторика ж, очевидно, здатна знаходити способи переконання відносно кожного названого предмета, тому ми й говоримо, що вона не стосується якого-небудь певного, визначеного класу предметів (*за Арістотелем*).

II. 1. Як Арістотель визначає риторику?

2. Чим відрізняється риторика від інших наук?

3. Чому, на вашу думку, риторика вважають мистецтвом слова?

III. Назвіть людину (діяча культури, журналіста або популярну особистість), яка, на вашу думку, наділена даром слова. Які саме якості її мовлення вам імпонують? Розкажіть про свої спостереження й враження, дотримуючися таких умов: 1 – будьте тактовними у своїх оцінках; 2 – говоріть про мовлення, а не про людину; 3 – намагайтеся уникати зайвої категоричності, різкості; 4 – говоріть якомога конкретніше.

РОЗДІЛ V

АСОЦІАТИВНИЙ МЕТОД

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Декларування розвитку дитини як кінцевої мети в результаті впровадження особистісно орієнтованого і компетентнісного підходів означає, що освітній процес значно психологізовано. За визначенням Ж. Піаже, розвиток людини – це процес адаптування, а вища форма адаптування – пізнання. Дієвість цього процесу забезпечують психологічні (або з виразним психологічним складником) методи. Одним із таких називають асоціативний метод, належно актуалізований у багатьох галузях науки й заявлений як такий, що гарантує якість дослідження. Автором методу вважають З. Фрейда, який успішно використовував його як компонент психоаналізу. У психології відомий метод 16-ти асоціацій К. Юнга, що активізує пошук виходу з проблемної ситуації чи глухого кута, а також прийняття рішення чи здійснення вибору, допомагає в пошуку себе і свого призначення.

Спробу впорядкувати згадані вище різновиди методів зробила О. Кучерук, назвавши «гронування», «асоціативний портрет», «асоціативний пейзаж», асоціативне дослідження різновидами асоціативного методу [10, с. 19].

Вдумливе прочитання варіантів назв методу, перегляд його у практиці роботи вчителя дає нам підстави для об'єднання всіх «асоціативних» методів у такі групи:

№ п/п	Назва групи	Про які методи йдеться	Обґрунтування
1.	Елементи технологій	Метод асоціативного навчання, метод асоціативного мислення	Називають не конкретний метод, а групу методів, що становлять ядро технології;
2.	Метод наукового дослідження	Асоціативний метод	Застосовують у дослідженнях проблем психології, лінгвістики, нейролінгвістики, медицини тощо.
3.	Різновиди інших методів навчання	Асоціативний куш/портрет/пейзаж, метод гронування, асоціативний ланцюжок/ланцюжки, асоціативна вправа, асоціативний диктант, асоціативний ряд подібностей, асоціативний проект, метод асоціативного	Асоціативний куш/портрет/пейзаж, метод гронування, асоціативний ланцюжок/ланцюжки, асоціативна вправа, асоціативний диктант, асоціативний ряд подібностей – це різновиди методу вправ ; асоціативний проект – різновид методу проєктів ;

		дослідження	метод асоціативного дослідження – дослідницького методу; асоціативні малюнки і схеми – методу конструювання.
--	--	-------------	--

Презентовані орієнтовні моделі асоціативного методу і його різновидів (групування (складання асоціативних куштів), асоціативний портрет, асоціативний пейзаж, асоціативне дослідження) засвідчують подібність їх [10, с.20-22].

Сутність методу визначають ключові слова, як-от: асоціат, асоціація, асоціативне мислення, асоціювати.

Асоціатом називають слово чи групу слів, що постають в уяві людини після сприйняття конкретної лексеми. Наприклад, асоціатами слова *Київ* є *Хрещатик, Майдан Незалежності, Софія Київська, каштани, торт* тощо; слово *роса* в уяві людини формує ланцюжок зв'язку із конкретними предметами (*трава, квітка, віконне скло, павутинка, ромашка*), елементами простору (*стежка, поле, луг*), часовими межами (*ранок, світанок*), відчуттями (*свіжість, прохолода, волога*), явищами (*дощ, гроза*). Ці зв'язки психологи називають асоціаціями і розглядають їх як «зв'язок між психічними явищами, у процесі якого актуалізація (сприйняття, уявлення) одного з них спричиняє появу іншого [12, с. 29].

Слово «асоціат» є підставою для використання в назві методу прикметника «асоціативний».

Асоціація, за «риторичним словником», – це «зв'язок між уявленнями, які відображають предмети чи явища, що мають які-небудь спільні (часто несуттєві) ознаки» [7, с. 30].

Виділяють такі типи асоціацій:

за подібністю: веселка – коромисло, жарівка – груша;

за матеріалом: кераміка – глина; молоко – кефір;

за співвідношенням частини і цілого: речення – текст; сторінка – книжка;

за контрастом: біле – чорне, спека – мороз;

за причиново-наслідковими зв'язками: дощ – калюжа; війна – руїна;

за узагальненням: конвалія – квітка, дуб – дерево; звіробій – іменник;

за підпорядкуванням: командир – солдат, головне речення – підрядне.

У процесі вивчення української мови доцільно зважати на специфічні асоціації:

- *фонетичні* (ш-ш-ш – шум дерев, шум дощу; дз-з-з-з – дзижчання; дз-з-з – муха);

- *словотвірні* (**-чик** – маленький: хлоп**чик**, стіль**чик**, зай**чик**; **-езн-** – багато, дуже, надто, надмір: величез**ний**, смачне**зний**, ; **-оньк-** – ніжність: голів**онька**, дол**онька**, квіт**онька**; ви**бі**лювати – білий; присво**ї**ти – свій);

- *тематичні* (мандрівка – літак, валіза, потяг, квиток, наплічник, кросівки, велосипед).

Що більше в людини особистого досвіду, то ширші асоціативні ряди.

Пусковим механізмом методу є процеси *асоціативного мислення*, під час яких пам'ять відтворює в уяві людини різні образи, породжені досвідом чи підсвідомістю. Психологи називають такі характеристики його:

1. Цей тип мислення є основою творчого процесу.

2. Звернення до асоціативного мислення сприяє індивідуалізації освітнього процесу, адже пам'ять людини відтворює переважно індивідуальні образи, пов'язані з її особистим досвідом.

3. Асоціативне мислення стимулює роботу мозку, а саме його здатність запам'ятовувати й полегшувати сприйняття нової інформації, виявляти та усвідомлювати смислові зв'язки, генерувати різноманітні ідеї, створювати нові образи, розвивати уяву, розуміти принципи роботи логіки.

4. У процесі асоціативного мислення діти активно здобувають із пам'яті/досвіду уявлення про будь-який предмет, зокрема іграшку, рослину, явище природи, зіставляючи й співвідносячи з його іншими предметами, явищами, поняттями, зокрема й абстрактними, шукаючи між ними взаємозв'язок.

5. Саме завдяки асоціативному мисленню здійснено багато відкриттів, зокрема таких: підвісний міст (асоціація з павутиною, що звисала між гіллям куща; гумова шина – гумовий шланг).

6. Асоціації сприяють засвоєнню абстрактної інформації.

З огляду на сказане, розвивати асоціативне мислення необхідно постійно, адже цей процес сприяє розвитку власного потенціалу людини.

Психологи (Бен А., Рібо Т.) обґрунтовують також важливість асоціацій для розвитку уяви й накопичення корисних звичок, певного суб'єктного досвіду. Відповідно розвиток уяви є одним із результативних показників застосування методу [16].

Як зауважує М. Міхалко, для розв'язання завдання «необхідно відмовитися від звичного погляду на речі», тобто навчитися «вийти за межі звичного», навчитися «мислити активно й організовувати інформацію по-новому» [11, с. 54].

Недарма побутує думка, що людина може створювати те, на що здатна її уява. Нашу епоху вважають особливо сприятливою для розвитку уяви, оскільки за останні пів століття «людина відкрила й приборкала більше сил природи, ніж за всю історію людства. І все завдяки уяві. Вона настільки освоїла повітря, що птахам тепер не зрівнятися з нею» [2, с. 87].

За визначенням Н. Гілла, уява – «це в буквальному сенсі творча майстерня, саме в ній виникли всі плани, будь-коли вигадані людиною. Завдяки уяві імпульс та бажання набувають чіткої форми й починають діяти» [2, с. 87].

Виділяють два види уяви. Перший – «синтетична», а другий – «творча». Синтетична уява комбінує старі ідеї, концепції чи плани, вона нічого не продукує, лише аналізує наявний досвід, знання чи спостереження. Цю уяву найчастіше використовують винахідники. Проте в особливо складних випадках їм не обійтися без творчої уяви, яку називають містком між «обмеженим розумом людини і Нескінченим Розумом», каналом, «через який надходять нові ідеї та моменти осяяння» [2, с. 88].

Можливості асоціативного методу розширює здатність його сприяти не лише запам'ятовуванню, а й розумінню певних явищ. Так Б. Оклі наголошує на важливості вмінь вигадувати «якомога яскравіші метафори й аналогії», вважаючи метафору одним зі способів «показати схожість чогось одного на інше». На думку дослідниці, у пам'яті «на довгі десятиліття можуть закарбуватися прості пояснення одного вчителя географії, що форма Сирії на карті нагадує миску з зерном, а форма

Йорданії – спортивне взуття «Nike»... а ще згадайте традиційну метафору із «чобітком» Італії» [12, с. 155].

Отже, метафори «допомагають закріплювати думки у свідомості, тому що зв'язуються з нейронними структурами, які вже існували там раніше» [12, с. 157]. Полегшити запам'ятовування, згідно зі спостереженнями Б. Оклі, допомагають асоціативні спрощені комбінації. Для запам'ятання чотирьох рослин, що відлякують вампірів (часнику, троянди, глоду і гірчиці) авторка пропонує абревіювати перші літери назв рослин – ЧТГГ або ж запам'ятати якийсь ключ, наприклад, «ЧорТ на ГолоГрамі», запам'ятовувати числа радить, асоціюючи їх із важливими подіями, наприклад, роком народження когось із ваших родичів [12, с. 160]. У методиці успішно зарекомендували себе асоціативні фрази на зразок «Де Ти З'їСи Цю ЧаШу ЖиРу», «МаВПа БуФ».

З огляду на те, що вправа як метод «забезпечує тренування в певних навчально-мовних діях – згрупувати, порівняти, визначити, ранжувати в певному порядку, проаналізувати, класифікувати, скласти парадигму, розширити, вибрати, скласти, записати, вставити, конструювати, дібрати асоціативну пару, редагувати, перекласти та ін.» [9, с. 332], частотність застосування її на уроках української мови є високою. Тому більше уваги приділимо асоціативній вправі, що об'єднує в собі низку згаданих вище різновидів (асоціативний куш/портрет/пейзаж, метод тронування, асоціативний ланцюжок/ланцюжки, асоціативний диктант, асоціативний ряд подібностей) і є загальною назвою кожного з них.

За «Словником-довідником з української лінгводидактики», асоціативні вправи, – це «вправи, що передбачають виконання завдань на основі встановлення зв'язків між мовними явищами, реаліями, мовними одиницями», вони «тренують уяву школярів, спрямовані на розвиток творчих здібностей» [15, с. 19].

Складниками (прийомами) асоціативної вправи (у різних комбінуваннях) можуть бути *інструктування, зіставлення, осмислення, виділення ознак, визначення елементів подібності абстрагування, розпізнавання, аналогії, перенесення ознак, добір слів (словосполучень), моделювання, пошук альтернативи, пояснення, обґрунтування, узагальнення, аналіз формулювання висновків* тощо.

Асоціативні прийоми є основою багатьох мнемотехнік. Їх успішно використовують автори й популяризатори ноосферної освіти (продукування нових мислеобразів і порівняння їх з уже знайомими, створення голографічної моделі, яку супроводжує відповідне індивідуальне її відчуття – проживання й акомодация. Така модель стає мислеобразом – індивідуальною голографічною одиницею мислення, якій властива певна форма, вона є носієм інформатики, енергетики, вона має причинно-наслідковий потенціал, можливості зростання і трансформації [8, с. 33]. Високохудожні образи, дібрані за різноманітними асоціативними ознаками, увиразнюють специфіку біоадекватних підручників і навчальних посібників Н. Маслової та її послідовників [8, с. 84]. Прикметно, що автори біоадекватних методик в асоціації виявляють синтез логічного та емоційного, що, на їхню думку, забезпечує цілісність мислення.

Процес пошуку образу спрямовують не тільки на пошук аналогії за формою, кольором, рухом, функцією, значно більше значення має запах, смак, колір. Наприклад, у темі «Прикметник» для образу «Яблуко» обирають соковите яблуко, що викликає нюхові й смакові відчуття, оскільки в цій темі важливо відчутти обов'язковість питання «який?», «яка?», «яке?». Одне з важливих завдань образу, на переконання авторів, – «долучати» всі канали сприйняття, спираючись на особистий досвід учня або архетипи (стійкі фігури несвідомого). З погляду фізіології органів зору й мозку образон вважають «транспортним засобом для доставки навчальної інформації в усі необхідні відділи мозку», «засобом перевірки засвоєння навчального матеріалу». Так учені будують процес сприйняття інформації «на психологічній основі особистого досвіду (пам'яті)», у результаті чого. «особистість ідентифікує інформацію, порівнявши її з тим, що є в досвіді, та миттєво прийняти або відкинути її» [8, с. 87]. Ідеться про практичний і духовний досвід (мрії, фантазії, устремління особистості).

Спостереження за освітнім процесом, перегляд відеоуроків на доступних ресурсах уможливають такі висновки:

1. Асоціативна вправа – це цікавий і корисний вид вправ, спроможний розвивати передусім асоціативне мислення, уяву, фантазію, сприяти створенню нових оригінальних ідей, полегшувати пошук смислових зв'язків тощо.

2. Не в усіх педагогів сформоване чітке уявлення про особливості методу та його ефективність. Підтвердженням цієї думки є такі «асоціативні завдання»:

а) «під час вивчення теми «Прикметник» даю дітям яблуко. Вони, передаючи його одне одному, добирають прикметники»;

б) «пропоную учням зразки «асоціативних кущів» до слів «Україна» (мама, тато, родина, природа, краса, життя, рідна домівка, рідний край) та «Осінь» (осінь, щедра, золота, багряне листя, сумно, холодно, повні комори, дощові дні);

в) «визначаю тему уроку одним словом, а учні згадують усе, що виникає в пам'яті стосовно цього слова».

Отже, асоціативна вправа як вид методу вправ має значний дидактико-розвивальний і компетентнісний потенціал, оскільки сприяє накопиченню певного суб'єктного досвіду здобувачів освіти на рівні уяви, відчуттів, відкриття нових смислових зв'язків; збагаченню словникового запасу учнів, кращому запам'ятання інформації; полегшує не лише сприйняття нової інформації, а й розуміння окремих явищ; стає поштовхом для творчих ідей; розвиває уяву, увагу; навчає активно користуватися життєвим досвідом, продукувати нові ідеї. Для забезпечення максимальної ефективності методу вчителю необхідно ретельно продумувати його місце на уроці, зв'язок з іншими методами і прийомами.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Де і як доцільно використовувати цей метод?

1. У роботі над рубрикою «Слово дня» за підручниками Н. Голуб, О. Горошкіної [4], щоб систематично збагачувати активний словник, тлумачимо значення невідомих слів. *Наприклад*: просимо з'ясувати, з якими предметами асоціюється «слово дня»; які почуття викликає; які спогади із якими ароматами асоціюється тощо. Психологи наголошують, що «загальна причина помилок у виборі слів – бідність словника та його низька мобільність, активізованість» [13, с. 55]. Під

розпізнаванням слів психологи розуміють порівняння їх з еталонами, що зберігаються у тривалій пам'яті. Дія цих еталонів така: суб'єкт розпізнає значення слова, а потім і смисл груп слів, речень, тексту, висловлення. Водночас пам'ять перебирає адекватні значення багатозначних слів, і тому процес упізнавання фонетичних слів не є механічним, слово знаходять / виявляють у контексті, а не ізольовано; процес розпізнавання слів не дискретний, а комплексний [13, с. 58].

2. Працюючи з текстом, корисно, на думку психологів, досягати розуміння тексту. «Проникнення у смисловий зміст сприяє розумінню мотивів, що дають змогу мовцеві говорити саме так, а не інакше. Цей рівень розуміння включає також оцінювання мовних засобів, які використав мовець для вираження власних думок, бажань, переживань тощо» [13, с. 59].

3. У процесі вивчення нової теми. Наприклад, теми «Прикметник»: *Доберіть слово, із яким насамперед ваша уява пов'яже кожен із поданих прикметників: Золотий, щедрий, духмяний, дощовий, міцний, надійний, давній, густий, запорошений, зім'ятий, жовтавий, медовий, пишний, росяний, соковитий, стрілчастий, смарагдовий, шовковий.*

4. Під час написання есе. Наприклад: *1. Пов'яжіть між собою слова, заповнивши відстань між ними іншими словами: звук – текст; грядка – урожай; полотно – картина. 2. Доберіть слова, що асоціюються зі здоровим способом життя. 3. Пригадайте і запишіть а) відчуття, пов'язані з літнім (осіннім) дощем; б) чим пахне літній дощ (злива, гроза).*

5. У процесі вивчення орфографічних тем доцільно пропонувати учням створення асоціативних малюнків для кращого усвідомлення правопису, а також складання мнемонімічних фраз, що допомагають краще запам'ятати правило написання.

Нашу увагу привернули завдання, які пропонує М. Міхалко, зокрема такі:

1. Розгляньте завдання, над яким працюєте. Уявіть усі його аспекти. Запишіть завдання на папері й міркуйте над ним протягом кількох хвилин: Що тут не так? Які головні перешкоди? Що невідомо? Що я хочу зрозуміти? У цю мить я бачу завдання в тому, щоб ... Що мене найбільше турбує? [11, с. 281].

2. Запишіть перше-ліпше слово, яке спало вам на думку й характеризує цей малюнок...Чи не змінилася ваша думка? Чи з'явилися нові ідеї? Чи є нове розуміння? Що видається недоречним? [11, с. 282].

3. Запишіть свої враження й образи, що постали в уяві. Шукайте асоціативні зв'язки. Що вас дивує? Про що нагадують ці образи? [11, с. 288]

4. Прочитайте (прослухайте) текст. Які ви бачите образи? Розплющте очі, негайно записуйте й замальовуйте свої враження та образи. Записуйте все, що спадає на думку. Уявіть собі троє дверей, за якими ховаються образи. Відчиняйте їх і назвіть, що там ховається.

Ніколи, ніколи не бачила такої дивної заграви. Бо сонце, немов жаринка, що гасне, взялося чорною каймою ще задовго до того, як почало сідати за небокрай. Нарешті воно таки зайшло, і край землі залишався кілька хвилин криваво-червоним, а тоді взявся чорними смужками. Ви дивитеся на моторошне небо, і вам здається, ніби світ перевернувся догори ногами, а дорога, що має бути внизу під вами, тепер нависає у вас над головою. Аж тут небо зробилося чорним.

Ви здивовані миготінням світла на заході – настільки частим, що й одразу не здогадуєтесь, що то б'ють блискавки. Миготіння повторюється знову й знову, а тоді стає майже безперервним. Уже долинає гуркіт грому, здається, ніби хтось котить здоровезні валуни. Блискавки зі страхітливим гуркотом б'ють у землю, ніби аж стовпами.

Починається дощ, лопотять величезні краплі, спочатку це навіть приємно, але дощ густішає й перетворюється на зливу, а сильні пориви вітру хитають потоками дощу то в один, то в інший бік. Раптом у сліпучому спалаху блискавки ви бачите, як щось пробігло що це таке? Роздивіться цю істоту, а тоді нехай вона йде собі геть, але ви запам'ятали те, що побачили.

Вода обрушується на вас ще з більшою силою, шмагає рясними потоками й дзюркотить з крисів вашого капелюха. Дощ настільки сильний, що ви вже починаєте думати, що так можна і втопитися. Один струмінь стікає з вашого носа, інший – хлюпоче по спині. Вам холодно, ви промокли геть до рубця, і, здається, що ніколи не зігрієтесь.

Навколо вода – земля вкрилася водою, тому вам залишається хіба що чалапати по ковбанях. Аж раптом ви зісковзуєтесь кудись донизу – потрапили у якусь вирву, і вода сягає вже стегон. Видряпуються з вирви, але нема ради – мусите сновигати по воді далі.

Ось ви вже втомилися, аби щось думати, і тепер сподіваєтесь тільки на ранок. А ніч триває і триває. Нарешті блискавки стихають, а злива переходить у мжичку. Ви зупиняєтесь, щоб вилити воду з черевиків. Один із них падає в калюжу. Ви нагинаєтесь, щоб підняти його й помічаєте пляшку зі згорнутим папірцем усередині. Берете пляшку й кладете її собі в кишеню.

Незабаром починає світати, а дощ ущухає повністю. На небі жодної хмаринки. Перше сонячне проміння осяває мокрі дерева. Кущі та сотні безладно розметаних калюж. Промоклі, ви тремтите від холоду, згинаєтесь над калюжею й змиваєте бруд з одягу. Тепер, коли сонце потрохи пригріває, ви знаходите порослий травною підсохлий пагорб і розпалюєте невеличке багаття. Ви зголодніли, тож запікаєте яйця й підсмажуєте товсті скибки шинки. Ножем розбиваєте печені яйця і їсте їх із шинкою, а самі грієтесь біля багаття [11, с. 295].

Асоціативний метод покладено в основу соціального дослідження, результати якого, наприклад, оприлюднено на сайті «Золочів плюс». Автори проєкту запропонували для обговорення на форумі тему «Що для мене є Україна». Варіанти відповідей промовисті: «географічне місце мого народження», «коні на зелених пасовищах у Карпатах», «свіжоскошена пахуча трава», «віночки з конюшини», «це говірка гуцулів», «поїздки на вихідних до бабусі в село», «праця на городі», «це сільські люди, які є доброзичливішими чим люди в місті, гостинніші і привітніші», «роса влітку», «це мова, якою я говорю», «це коли я людині з-за кордону говорю що я-українка», «прозора гірська річка, яка в спеку зовсім не є холодною», «це мої родичі і знайомі що тут живуть», «це безпритульні діти, в яких найкращим заняттям є нюхання клею», «це пусті слова політиків» та ін. Вочевидь, відповіді реципієнтів є важливими орієнтирами для влади.

Інтерес в учнів викликає вправа, в умові якої запропоновано скласти оголошення «від імені» певного предмета, який шукає собі друга (наприклад,

телефон – зарядний пристрій, книжка – закладка, насіння – горщик, зубна щітка – паста тощо). Предмет в оголошенні не називають.

Використана література

1. Браун П., Редігер Г., Макденіел М. Засіло в голові. Наука успішного навчання / пер. з англ. Ю. Кузьменко. К.: Наш формат. 2019. 240 с.
2. Гілл Н. Думай і багатій; пер. з англ. М. Сахно. Харків: Клуб сімейного Дозвілля. 2017. 256 с.
3. Голуб Н.Б. Асоціативні методи в теорії й практиці навчання української мови в закладах загальної середньої освіти / *Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики ім. Я.А. Коменського*. Вип. 2(21): Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: матеріали 4 Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 21–22 трав. 2020 р.). Умань : Візаві, 2020. С. 24-26.
4. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Українська мова: Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Видавничий дім «Освіта». 2023. 256 с.
5. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Асоціативний метод: до проблеми дидактичної номінації. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Серія: Педагогічні науки. 2023. № 1(51) С. 31-40. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735417>
6. Гораш К.В. Інновації в освіті /Нац. Акад. пед. наук України. Гол. ред. В.Г. Кремінь. 2-е вид., допов. та перероб. К.: Юрінком Інтер. 2021. С. 399-400.
7. Куньч З. Риторичний словник. К.: Рідна мова. 1997. 341 с.
8. Курмишев Г. В. Ноосферна освіта : науково-методологічні основи і вітчизняна практика: методичний посібник / Г.В. Курмишев, Н.В. Маслова, М.С. Гончаренко, Т.В. Олійник, В.М. Тур. Х., 2016. 143 с.
9. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий О.О. 2014. 410 с.
10. Кучерук О.В. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: Словник-довідник. Житомир: Рута. 2010. 186 с.

11. Міхалко М. 21 спосіб мислити креативно. Пер. з англ. Т. Бойка. 2019. 400 с.
12. Оклі Б. Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. А. Замоцний. – 3-тє вид. К.: Наш формат. 2020. 272 с.
13. Психологія мовлення і психолінгвістика : Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Калмикова Л.О., Калмиков Г.В., Лапшина І.М., Харченко Н.В. За заг. ред. Калмикової Л.О. К.: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс». 2008. 245 с.
14. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор. 2009. 672 с.
15. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М.І. Пентиліук. К.: Ленвіт. 2015. 320 с.
16. Ribo T. Tvorcheskoe voobrazhenie. SPb. Тип. Ju.N.Jerlih, 1901. 327s.

Джерела інформації:

1. <https://naurok.com.ua/post/asociativniy-pidhid-yak-rozvinuti-mislennya-uyavu-ta-tvorchist>
2. https://pidru4niki.com/18000102/ekonomika/metodi_asotsiatsiy_analogiy
3. <https://hotels24.ua/news/metod-asociacii-dlya-vivchennya-angliiskoyi-movi-10179131.html>
5. <https://svetsolnca.blogspot.com/2014/12/blog-post.html>
6. <https://urok.osvita.ua/materials/mova/ejdos-metodika-ak-realizacia-kompetentnisnogo-pidhodu-u-vikladanni-ukrainskoi-movi-ta-literaturi/>
7. https://2018kulikova.blogspot.com/p/blog-page_9.html
8. <https://nordbess-news.cv.ua/pidvyschennya-efektyvnosti-i-yakosti-navchalno-vyhovnoho-protsesu-shlyahom-uprovadzhennya-interaktyvnyh-tehnolohij-na-urokah-ukrajinskoji-movy>
9. <https://vseosvita.ua/library/innovacijni-tehnologii-raft-asociativnij-kusdiagrama-vena-58953.html>

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

У світі відомі три моделі розбудови освітнього процесу:

1) з домінуванням знаннєвого компонента (головне – чого навчати; ключове слово – *зміст*);

2) з фокусуванням уваги на процес навчання (головне – як навчати, яким є пізнавальний процес, дидактичний інструментарій; як учні пізнають; ключове поняття – *процес навчання*);

3) зі зміщенням акцентів на досягнення (головне – якими компетентностями має оволодіти дитина; ключове слово – *результат*).

Домінування знаннєвого компонента спричинило ускладнення змісту навчальних програм, появи в них питань мовної теорії, які раніше вивчали студенти філологічних факультетів на першому курсі, а мету предмета доповнено терміном «лінгвістична освіта».

Фокусування уваги на процесі навчання призвело до селекції методів, прийомів і технологій, водночас і до взаємозаміни цих понять. Незліченна кількість методів нині потребує обліку й упорядкування в певну систему, що забезпечить доступність їх для ознайомлення, вивчення й ефективного використання. Ознакою інноваційності уроку вважали наявність так званих «інтерактивних» та «активних» методів, як-от: «мікрофон», «акваріум», «мозковий штурм», «континуум», «малюй і пиши», «знайомства/криголами», «тріади», «вітер дме» та ін.

У контексті третьої моделі «основний орієнтир освітнього процесу – особистість, здатна саморозвиватися» [2, с. 4]. За висновками вітчизняних учених, у шкільній освіті перехід до компетентнісного навчання «означає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі [1, с. 45]».

Нова українська школа освоює третю модель. Це означає, що концептуально їй мають відповідати спеціально розроблені методики, модельні програми, підручники й посібники. А дидактичний інструментарій має бути «заточений» на результат. З цими узагальненнями суголосна думка Брайана Трейсі про те, що виконання тих

самих дій у той самий спосіб і водночас очікування інших результатів є божевіллям [5].

За визначенням О. Савченко, компетентнісна освіта – це «особистісно-діяльнісна, результативна освіта [4, с. 137]». Отже, щоб говорити про ефективну реалізацію мети і завдань, потрібно забезпечити розвиток особистості, що виявляється в якісній зміні її діяльності.

Слабким місцем традиційних методик і підручників є «зосередження на академічних досягненнях» [2, с. 4].

Курс на розвиток дитини посилює психологічний складник освітнього процесу. Якщо раніше вчителів орієнтували на особливості тривалої й нетривалої пам'яті, уваги, уяви, мислення, то нині відомості про пам'ять доповнили емоційна, образна. Актуалізовано критичне, аналітичне й кліпове мислення. У полі зору вчителя перебуває емоційно-вольова сфера дитини, роль внутрішньої мотивації, впливовість слова та ін.

Привертаємо увагу до кількох важливих характеристик, на які є запити: критичне мислення, креативність та інноваційність. Чому саме до них? По-перше, тому, що на них орієнтує концепція «Нова українська школа» [3] й Державний стандарт базової середньої освіти. По-друге, широке використання їх у загальному вжитку сприяло значно вужчому й не завжди точному розумінню наукової суті.

Із чим асоціюється в нас критичне мислення? Найчастіше – із несприйняттям, осудом, зауваженнями, повчанням – усім тим, що нам не подобається. В освітньому процесі суть цього поняття визначають через конкретні дії, як-от: пошук здорового глузду, об'єктивні судження і логічні вчинки з урахуванням усіх поглядів і думок; відмова від власних упереджень тощо. Здатність критично мислити робить людину спроможною висувати нові ідеї й бачити нові можливості, що надзвичайно важливо для розв'язання багатьох проблем. Користь від такого типу мислення полягає також у тому, що людина поступово стає цілеспрямованою, а її дії і вчинки – логічними, виваженими. А це вже очевидний поступ у розвиткові дитини.

Виділяють перелік характеристик, притаманних людині, яка критично мислить, а саме: наполегливість у розв'язанні проблем; емпатія; самоконтроль;

уміння слухати співрозмовника; відкритість і терпимість до сприйняття різних ідей, поглядів; здатність розглядати проблеми з різних поглядів; налагодження численних зв'язків між явищами; здатність розглядати кілька можливих способів розв'язання проблеми; допитливість; здатність роздумувати про свої почуття, думки, оцінювати їх; прогнозування, цілевизначення; застосування своїх знань і навичок в різних ситуаціях та ін.

Що таке креативність? Як ми уявляємо креативність на уроках? Дібрати гарні приклади? Прикрасити речення епітетами? Кімнату кульками? Це креативність з маленької букви. Коли людину характеризують як креативну, які образи постають в уяві? Леонардо да Вінчі? Катерини Білокур? Шевченка? Бетховена? Тоді талант ототожнюємо з креативністю?

Психологи називають креативність джерелом сенсу життя. По-перше, тому, що саме креативність породжує більшу частину того, що цікаво, важливо і властиво людині. По-друге, креативність прекрасна тим, що залучаючи учнів до творчого процесу, ми даємо їм відчуття насиченості життя, відчуття натхнення, ідеальної самореалізації. Креативність забезпечує нам результат, від якого наше життя стає іншим, багатшим, цікавішим.

Тому креативність сприймаємо як будь-яку дію, ідею чи продукт, які змінюють те, що було до них. Саме поняття вважають складним, багатогранним і виділяють такі компоненти його: людина, процес, місце і продукт. На уроках української мови такими продуктами можна вважати розроблені власноруч схеми, таблиці, що полегшили сприйняття теми, увиразнили її; проєкти, есе й різні мовні жанри.

Успіх в освіті більше не пов'язують із відтворенням знань – значно потрібніше й корисніше вміти відштовхнутися від того, що ми знаємо й уміємо, і творчо застосувати ці знання й уміння в нових ситуаціях.

Хто такі інноватори? Інноваторів розглядають як людей, що здатні змінити світ. Інноваторів від неінноваторів відрізняють за наявністю в перших сформованих рис (допитливість, комунікабельність, спостережливість) і здатностей (до спілкування, експериментування, взаємодії, образного й асоціативного мислення, активних дій і роботи в колективі).

Однак жодна зі згаданих вище характеристик (критичне мислення, креативність та інноваційність) не матиме значення, якщо в учнів не сформовано чеснот, що роблять людину людиною.

Чим цінна методика відомого римського педагога й автора першої методики – Марка Фабія Квінтіліана? Тим, що вона насамперед формувала високодуховну моральну особистість з усіма важливими чеснотами, а потім навчала ефективного мовлення. Бо мовця, до якого немає довіри, ніхто не слухатиме. Ось основний аргумент на користь соціокультурної змістової лінії модельної програми.

На які зміни має бути спрямована компетентнісно орієнтована методика навчання української мови? Передусім на систему ставлень (учня до себе як особистості й суб'єкта шкільної мовної освіти; учня і вчителя до української мови; вчителя до учня як повноправного суб'єкта освітнього процесу; учнів до всього, що їх оточує тощо) і поведінкових патернів. «Сприймання мови як складної системи, усі механізми якої необхідно вивчити, хибне. Тому пріоритетним стає не просто засвоєння знань, набуття низки вмій і навичок, а розвиток компетентної мовної особистості учня, його інтелектуальних і творчих здібностей, ціннісних орієнтацій. Розвиток компетентної мовної особистості – це не супутній і стихійний продукт процесу навчання, а його мета і результат» [2, с. 6].

Отже, нинішня освіта має зосередитися на способах мислення (креативність, критичне мислення, уміння розв'язувати проблеми й формулювати власні судження), способах роботи (спілкування і співпраця), інструментах для роботи (потенціал дидактичного інструментарію), здатності жити в багатогранному світі й виконувати роль активних і відповідальних громадян.

Використана література

1. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004. С. 45-51.

2. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Концепція навчання української мови учнів ліцею / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. К: Педагогічна думка, 2019. 56 с.

3. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник. К.: Грамота. 2012. 504 с.

5. Трейсі Б. Максимум успішності. Стратегії і навички для розкриття прихованого потенціалу; перекл. О. Замойської. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля. 2018. 336 с.

Виробничо-практичне видання

**Голуб Ніна Борисівна,
Горошкіна Олена Миколаївна,
Бондаренко Неллі Володимирівна,
Новосьолова Валентина Іванівна,
Попова Людмила Олександрівна**

Практикум з методики навчання української мови

Практичний посібник

Електронне видання

Обсяг вид. 7.0 авт. арк.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

Адреса видавництва: 03057, м. Київ, вул. Олександра Довженка, 3

www.osvita-dim.com.ua